VOLUM

JEAN-FRANÇOIS DE ARMION

PSIHOLOGIA PROSTIEI

Texte deJean-Claude Carriere, Boris Cyrulnik,
Antonio Damasio, Howard Gardner, Alison Gopnik,
Daniel Kahneman, Tobie Nathan, Emmanuelle Piquet
şi mulţi alţii...

VOLUM

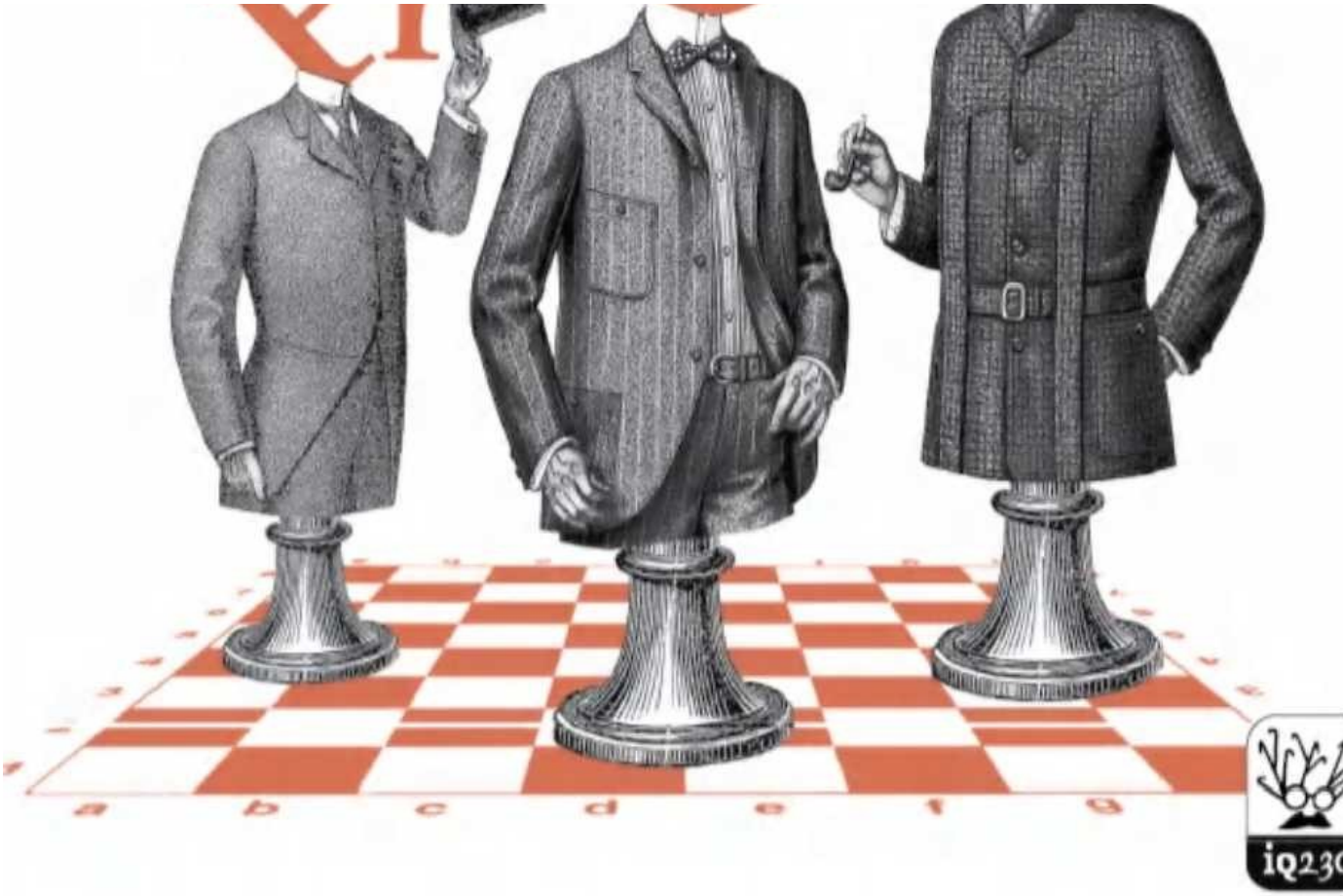

JEAN-FRANţOIS MARMION

201
9

VOLUM
COLECTIV

PSIHOLOGIA PROSTIEI

Texte de Jean-Claude Carriere, Boris Cyrulnik,
Antonio Damasio, Howard Gardner, Alison Gopnik,
Daniel Kahneman, Tobie Nathan,
Emmanuelle Piquet
si multi altii...

Traducere din limba franceză
ALEXANDRU BUMBAS

2019

VOLUM
COORDONAT DE
LTIBA’
Bucureşti

201
9

CUPRINS

Avertisment *(Jean-Frangois Marmion)*.....7

Studiu ştiinţific asupra idioţilor *(Serge Ciccotti)*.....13

Tipologia proştilor *(Jean-Frangois Dottier)*..... 27

Consideraţiile lui *Edgar Morin* 39

Teoria despre tâmpiţi (întâlnire cu *Aaron James)*.....41

De la prostie la fleacuri *(Pascal Engel)*..... 49

O fiinţă umană seînşală amarnic
(Jean-Frangois Marmion).....61

Să lăsăm Justiţia să-şi facă treaba (de digestie)
(Jean-Frangois Marmion)..... 69

Prostie şi bias cognitiv *(Ewa Drozda-Senkowska)*..... 77

Gândirea cu două viteze
(întâlnire cu *Daniel Kahneman)*..... 89

Despre prostia din creier *(Pierre Lemarquis)*..... 101

Prostia în cunoştinţă de cauză
(Yves-Alexandre Thalmann).....113

De ce oamenii foarte inteligenţi cred uneori în inepţii?
(Brigitte Axelrad)..... 125

De ce găsim sens în coincidenţe?
(întâlnire cu *Nicolas Gauvrit)*..... 139

Prostia ca delir logic *(Boris Cyrulnik)*..... 147

Limbajul prostiei *(Patrick Moreau)*..... 155

Emoţiile nu ne prostesc (tottimpul)
(întâlnire cu *Antonio Damasio)*..... 169

Prostie şi narcisism *(Jean Cottraux)*..... 175

Cel mai dăunător manipulator mediatic? Mass-media! (întâlnire cu *Ryan Holiday)*..... 189

Reţelele de socializare proaste şi rele *(Frangois Jost)* 201

Internetul: înfrângerea inteligenţei? (întâlnire cu *Howard Gardner)*..... 217

Prostie şi post-adevăr *(Sebastian Dieguez)*..... 225

Metamorfozele prostiilor naţionaliste *(Pierre de Senarclens)*..... 247

Cum să luptăm împotriva erorilor colective? *(Claudie Bert)*..... 259

De ce consumăm ca nişte proşti? (întâlnire cu *Dan Ariely)*..... 265

Omul: specia animală care îndrăzneşte orice *(Laurent Begue)*..... 273

Ce se poate face împotriva dobitocilor? *(Emmanuelle Piquet)*..... 287

Prostia văzută prin ochii copiilor (întâlnire cu «AZ/so/i Gopn/k)..... 299

Visăm prostii? *(Delphine Oudiette)*..... 307

Cea mai mare prostie este să te crezi inteligent (întâlnire cu *Jean-Claude Carriere)*..... 317

Să trăim în pace cu prostiile noastre *(Stacey Callahan)* 327

Prostia este zgomotul de fond al înţelepciunii (întâlnire cu *Tobie Nathan)*..... 339

Contribuţii..... 349

AVERTISMENT

Voi, cei ce intraţi aici, lăsaţi orice speranţă!

„Bunul-simţ este cel mai bine împărţit lucru din lume”, scria Descartes. Dar prostia? Despre ea ce putem spune?

Că se prelinge sau picură, că dă năvală sau zdruncină... prostia se află peste tot. Fără frontiere şi fără limite. Când clipocit uşor, aproape suportabil, când mocirlă stătută scârboasă, când cutremur, rafală, tsunami care înghite lacom totul în calea lui spărgând, aneantizând şi murdărind, prostia împroaşcă pe toată lumea cu noroi. Mai rău, se şopteşte că noi toti am fi sursa ei. Inclusiv eu. Ceea ce mă face să nu mă simt prea bine.

Insuportabila greutate a fiinţei

Prostii... vedem cu toţii, le citim, le auzim zi de zi, neîncetat. Fiecare face, gândeşte, rumegă şi spune prostii în acelaşi timp. Suntem cu toţii idioţi ocazionali, care se prostesc din treacăt, cu prea mare uşurinţă. Ideea este să fim conştienţi de propria prostie şi să o regretăm, pentru că eroarea este umană, iar greşeala recunoscută este pe jumătate iertată. Suntem mereu prostul cuiva, mai rar al propriei persoane... Cu excepţia banalului zumzet cotidian al prostiei, trebuie, din nefericire, să luăm în calcul şi răcnetele proştilor cu spirit de competiţie, îngâmfaţi, PROŞTI cu majuscule. Astfel de proşti, fie că îi întâlnim la serviciu sau în familie, nu prezintă nici un aspect cu caracter anecdotic. Te consternează şi te torturează prin

încrâncenarea lor într-ale prostiei crase şi prin aroganţa nejustificată. Proştii aceştia rezistă, persistă şi ţi-ar anula cu plăcere dintr-o trăsătură de condei părerile, sentimentele şi demnitatea. Iţi poluează moralul şi te provoacă să crezi în existenţa unei dreptăţi pe lumea asta. În proşti, chiar şi cu multă îngăduinţă, refuzăm să îi recunoaştem pe cei apropiaţi.

Prostia este o promisiune încălcată, este promisiunea inteligenţei şi a încrederii trădate de prost, trădătorul umanităţii. Prostul este „bestia stupidă", animalul! Ne-ar plăcea să îl îndrăgim, să ni-l facem prieten, dar prostul nu se ridică la înălţimea aşteptată — adică la înălţimea noastră. Prostul suferă de o boală fără leac. Şi, întrucât refuză să se îngrijească, convins că este singurul chior într-o lume de orbi, tragicomedia este completă. Să nu ne mire că zombie-ul ne fascinează, cu simulacrul care este existenţa sa, cu neantul intelectiv şi nevoia sa aprigă şi imperioasă de a-i coborî pe cei vii, pe eroi, pe cei buni, la nivelul său. Până la urmă, şi prostul îsi doreşte cam acelaşi lucru, să te decerebreze: ratatii nu te vor rata. Culmea prostului: uneori este inteligent sau cel puţin cultivat. Ar da foc cărţilor şi autorilor, în numele unei alte cărţi, al unei ideologii sau în numele a ceea ce a învăţat de la mari maeştri (proşti sau nu), într-atât de mult are capacitatea de a transforma grila de lectură în gratii de cuşcă.

îndoiala înnebuneşte, certitudinea prosteşte

Idiotul cu acte în regulă te condamnă fără drept de apel,

fără întârziere şi fără circumstanţe atenuante, doar pe baza aparenţelor pe care, în plus, le zăreşte doar prin ochelarii săi de cal. Ştie să se arate plin de zel pentru a se alia cu cei asemenea

lui, incită la linşaj în numele virtuţii, al convenienţelor şi al respectului. Idiotul vânează în hoardă şi are gândire de turmă. „Le pluriel ne vaut rien ă l'homme et sitot qu'on/ Est plus de quatre on est une bande de cons”’, cânta Georges Brassens. Şi tot el proclama: „Gloire ă qui n'ayantpas d ideal sacro-saint/ Se borne ă ne trop emmerder ses voisins[I] [II]„. Din păcate, aceştia din urmă nu sunt tot timpul scutiţi de enervare!

Pe lângă faptul că îţi provoacă neajunsuri, idiotul incomod va fi mulţumit de el însusi. E de neclintit. Imun în fata > J > ezitării, fiind sigur că are întotdeauna dreptate. Imbecilul fericit te compromite definitiv, fără să-şi frământe mintea. Idiotul îşi ridică propriile credinţe la rang de adevăruri săpate în piatră, când, de fapt, orice formă de cunoaştere se construieşte pe nisip. îndoiala înnebuneşte, certitudinea prosteşte, trebuie să îţi alegi tabăra. Prostul ştie orice mai bine decât tine, inclusiv ceea ce trebuie să gândeşti, să simţi, să faci cu cele 10 degete pe care le ai sau să votezi. Ştie mai bine decât tine cine eşti si de ce ai nevoie. Dacă nu eşti de î > J acord cu el te va dispreţui, te va insulta, te va răni la propriu sau la figurat, şi totul spre binele tău. Iar dacă poate să şi rişte cu neruşinare în această privinţă şi în numele unui ideal înalt, este posibil ca idiotul să atenteze la acest deşeu la care se rezumă pentru el viaţa ta.

Constatare amară: legitima apărare este o capcană, încearcă să-i dai sfaturi, să-l schimbi pe idiot şi eşti pierdut! Căci, dacă ţi se pare că este de datoria ta să îi

---

I „Pluralul nu are nici o valoare pentru om şi-atu nci când se adună toţi/ — mai mult de patru — devin o gaşcă de idioţi/ (n. red.)

II „Glorie celui care n-are-n gând să poarte spinii/ Dar nu-şi supără nici vecinii/[1] (n. red.)

atragi atenţia, înseamnă că pretinzi, la rândul tău, că ştii cum trebuie să gândească şi să se comporte... adică exact ca tine. Şi iată că devii idiot, pe lângă faptul că eşti naiv având impresia că te poţi pune cu prostul. Mai rău decât atât, cu cât încerci să îndrepţi un idiot, cu atât mai mult îi dai apă la moară: va fi bucuros să se considere o victimă care deranjează şi care, prin urmare, are dreptate, li vei oferi confirmarea pentru a se crede cu bună-credinţă un erou al anticonformismului, care trebuie compătimit şi admirat. Un tip invincibil... Să tremurăm în fata dimensiunii unui astfel de blestem: încearcă să schimbi în bine un prost şi, pe lângă faptul că vei da greş, nu vei fi reuşit decât să-i întăreşti prostia şi să-l imiţi. Nu era decât un neghiob, iată că acum sunt doi... Dacă lupţi împotriva prostiei o faci mai puternică. Cu cât înfrunţi mai abitir căpcăunul, cu atât devine mai feroce.

Nătărăii Apocalipsei

Prin urmare, prostia nu poate fi diminuată. Ea este exponenţială. Deci astăzi, mai mult decât ieri şi mult mai puţin decât mâine, trăim oare în epoca sa de aur? Încă din vremea primelor scrieri încoace, spiritele înalte ale fiecărei perioade istorice au gândit acest lucru. Pe moment, poate aveau dreptate. Sau, ca toată lumea, deveniseră nişte bătrâni proşti... În ciuda tuturor lucrurilor, noutatea epocii contemporane constă în faptul că, doar cu un imbecil şi cu un buton roşu, prostia poate fi eradicată şi întreaga umanitate odată cu ea. Un imbecil votat de vite fudule din cale-afară că si-au ales măcelarul.

Cealaltă caracteristică pregnantă a timpurilor în care

trăim este aceea că, deşi admitem că prostia nu şi-a atins încă paroxismul generalizat, ea nu a fost nicicând atât de vizibilă, de lipsită de complexe, de gregară şi de netăgăduit. Motiv de deznădejde din cauza semenilor noştri abătuţi de la calea cea dreaptă, dar, cine ştie, şi de îndreptare — prin forţa lucrurilor – spre filosofie, pentru că e din ce în ce mai greu să negi deşertăciunea tuturor lucrurilor şi narcisismul fiecăruia, precum şi zădărnicia aparenţelor şi a judecăţilor muşcătoare. Un al doilea Erasmus ar putea să ne ofere un nou *Elogiu al nebuniei* (dar nu în mai mult de 140 de caractere deodată, să nu ne dea dureri de cap)! Un nou Lucreţiu să ne zugrăvească relaxarea profundă şi poate bucuria pe care o simţim rămânând pe ţărm, în timp ce *Corabia nebunilor* se scufundă în vârtejuri, sabotată de pasagerii care strigă apoi după ajutor, să scape de la înec... În ansamblu, nectarul presupune să ne lingem pe buze ca un gurmet desăvârşit văzând cum se luptă proştii între ei, cocoţaţi pe pinteni şi pe propriile ego-uri: căci dacă marile spirite se întâlnesc, idioţii se ciocnesc. Dându-ne silinţa să rămânem mai degrabă la statutul de spectator decât la cel de actor, e mai cutezător să ne socotim mai puţin afectaţi de prostie decât contemporanii noştri gălăgioşi, acriţi, trişti şi agitaţi, dar dacă, din întâmplare, chiar va fi aşa, ce izbândă! De altfel, ar fi bine ca acest triumf să fie modest, fiindcă nu vei fi iertat dacă tratezi superficial mulţimea. Distanţează-te de turmă, şi va fi chiar ea cea care te va conduce la abator. Urlă cu lupii, behăie cu oile şi nu te distanţa prea mult de ei, căci te vor scoate ţap ispăşitor. Este inutil să mai spunem că dacă te crezi cu adevărat

mai inteligent şi mai bun decât media, diagnosticul fatidic nu e departe: se prea poate să fii şi tu un purtător sănătos de prostie, fără să o ştii...

În faţa vastităţii şantierului, dar şi a dezastrului, a pretinde că această carte poate examina prostia din toate punctele de vedere ar însemna o prostie în plus. Evident, trebuie să te arăţi destul de înfumurat, înduioşător de naiv sau nerod prin excelenţă pentru a ataca un subiect ca acesta. Îmi dau seama foarte bine, dar chiar ar trebui ca un idiot curajos să se lanseze într-o asemenea misiune. Cu puţin noroc, această întreprindere va fi pur şi simplu ridicolă. Iar ridicolul nu ucide, pe când prostia, da, ba chiar ne va supravieţui. De fapt, prostia ne va îngropa pe toţi. Barem să nu ne urmeze în mormânt...

O ultimă precizare: asemenea consideraţii cu privire la proşti sunt valabile şi pentru proaste. Acestea să nu-şi facă griji! Din păcate, nu există un sex care să îl reabiliteze pe celălalt... Aşadar, proclam: O, voi proşti de toate felurile şi imbecile de toate soiurile, idioţi de pretutindeni, neroade de orice natură, dârji tâmpiţi, triste gâsculiţe, dobitoci jegoşi, mari toante, biete gogomane, neghiobi fără valoare, prostănace şi grele de cap, nătângi şi obtuze, mălai-mare şi smintite, înceţi la minte şi ramolite, nesocotiţi şi limitaţi, mărginiţi şi ridicoli, tăntălăi, momâi, fraieri, retardate, min- te-scurtă, stupizi, mototoli, catastrofe, fără minte, nătălogi, fără cap, stupizi proşti ca noaptea şi fuduli, tărtăcuţe goale şi mutre împuţite, pretenţioşi lipsiţi de interes, javre, rapan- dule, visători de doi lei, gură-cască, oameni de nimic şi ţaţe, a sosit ora voastră de glorie: această carte nu vorbeşte

decât despre voi. Dar nu te vei recunoaşte în ea...

Al vostru imbecil devotat,

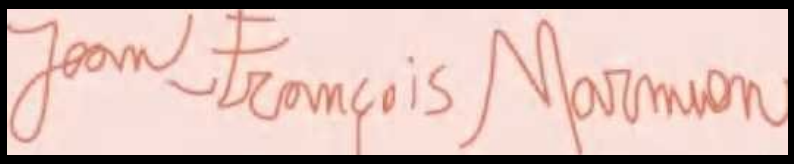

STVPI

V

ŞTIINŢIFIC

IDIOTILOC

Serge Ciccotti

Psiholog şi cercetător asociat
la Universitatea Bretagne-Sud

Idiotul afirmă...
savantul se
îndoieşte...
> înţeleptul
reflectează.

Aristotel şi... Serge Ciccotti

Îi putem oare studia pe idioţi din punct de vedere ştiinţific? Iată o întrebare provocatoare! Cunoaştem cu toţii studiile ridicole (de exemplu, „Pot servi băşinile ca metodă de apărare împotriva fricii[1] ?”), cele despre meserii stupide care nu au nici o utilitate socială şi nu aduc decât foarte puţină satisfacţie personală[III] [IV], însă ce putem spune despre studiile privitoare la idioţi?

În realitate, arunci când suntem interesaţi de literatura ştiinţifică din domeniul psihologiei, prostia este, în general, destul de bine studiată. În acest sens, am putea răspunde pozitiv; proştii pot fi studiaţi, însă trebuie să ţinem cont de faptul că studiile despre proşti

III M. Sidoli, „Farting as a defence against unspeakable dread[44]”, *Journal of Analytical Psychology,* 41(2), 165-178, 1996

IV http://www.strikemag.org/bullshit-jobs/

nu sunt, nici mai mult nici mai puţin, decât cele despre Om. Putem face un portret robot al idiotului selectând anumite variabile studiate în cadrul diverselor cercetări. Vom avea atunci o imagine relativ precisă despre ceea ce este un imbecil (un tip inoportun, uşor debil, cu deficit atenţionai şi limitat din punct de vedere intelectual) şi chiar despre anumite declinării ale acestuia, cum ar fi dobitocul cras, brutal, căruia i se adaugă o dimensiune narcisistă toxică, ba chiar şi o absenţă totală a empatiei.

Prostie şi lipsă de atenţie

Dar, în loc să îl studieze pe idiot ca pe un obiect, cercetarea psihologică ne permite să înţelegem mai ales de ce, uneori, oamenii se comportă ca nişte idioţi.

Astfel, studiile efectuate asupra scenariilor comportamentale[V] arată că, în cea mai mare parte a timpului, oamenii nu fac o analiză foarte aprofundată a mediului înconjurător, înainte de a acţiona. Ei efectuează acţiuni de rutină, rodate şi bine cunoscute, executate în mod automat, pornind de la indici interni sau de mediu. Acesta este şi motivul pentru care ai putea face următoarea constatare: „Atunci când plângi, se va găsi mereu un idiot care să te întrebe: Salut, e totul în regulă?[VI] E la fel de stupid ca şi cum te-ai uita a doua oară la ceas, imediat după ce tocmai ai făcut-o.

V R.C. Schank şi R.P. Abelson, *Scripts, Plans, Goals and Understanding:*

VI*an Inquiry into Human Knowledge Structures* (capit. l-3), L. Erlbaum, Hillsdale, 1977

Atunci când vrem să ştim ora exactă, trebuie să ne uităm la ceas — este un script pe care îl declanşăm în mod mecanic. Acest mecanism ne permite să nu fim foarte atenţi, pentru că scriptul are tocmai însuşirea de a te face să nu acorzi o preocupare specială sarcinii pe care o ai de realizat. Prin urmare, câtă vreme nu suntem atenţi şi ne gândim la altceva, ne uităm la ceas fără să vedem ora, informaţia nu este asimilată şi suntem obligaţi să privim din nou la ceas. Stupid, nu?

În domeniul studiilor cu privire la resursele atenţionate, psihologii au demonstrat că suntem deseori victimele unei cecităţi în ceea ce priveşte schimbările[VII] şi că o modificare, fie ea şi importantă, nu este tot timpul percepută de către individ. Tocmai de aceea, poţi auzi deseori pe cineva spunând că: .Atunci când ai pierdut 10 kilograme în urma unui regim, ai tot timpul de-a face cu un idiot care nu vede diferenţa. ..” Cercetările asupra „iluziei controlului^[VIII IX] ne permit să înţelegem „de ce există întotdeauna un idiot care apasă ca nebunul pe butonul de la lift, atunci când se grăbeşte^. Cercetările asupra influenţei sociale ne ajută să ne dăm seama de ce atunci când un şofer tâmpit o ia pe sens interzis, există tot timpul un prostan care îl urmează, şi când un tont este întrebat, la un

VII L. Montada şi MJ. Lerner, Preface, în L. Montada şi MJ. Lerner (coord.), *Responses to Victimizations and Belief in a Just World* (pp. vii-viii), Plenum Press, 1998

VIIID.J. Simons şi D.T. Levin, „Failure to detect changes to people during a real-world interaction[41], *Psychonomic Bulletin & Review,* 5(4), 644-649, 1998

IX E.J. Langer, „The illusion of control[44], *Journal of Personality and Social Psychology,* vol. 32(2), 311-328, 1975

concurs televizat, cine se învârte în jurul Pământului, Luna sau Soarele?, blegul va cere părerea publicului.

Fiinţa umană pare să se îndepărteze deseori de la raţionalitatea pură şi de la valorile aşteptate. Iar marele prost este, în final, cel care va prezenta cete mai concrete diferenţe la nivelul mediei efectelor studiate. În general, viziunea sa asupra lumii este una simplistă: nu se pricepe la numerele mari, la rădăcinile pătrate, la lucruri complexe, chiar la distribuţia Gauss, din care nu percepe de obicei decât extremele. Stalin chiar spunea: „Moartea unui om e o tragedie, moartea a milioane de oameni reprezintă doar o statistică[1 X]. Toată lumea este un pic mai sensibilă la anecdote decât la rapoartele ştiinţifice înţesate de statistici. Insă prostului îi place la nebunie anecdota. Ştie chiar pe cineva care a căzut de la etajul 40 şi care nu a murit; de altfel, cazul a fost şi la ştirile de pe canalul TF1, din grupul media M6.

Prostie şi credinţe

Studiile despre credinţe au pus în evidenţă credinţa într-o lume dreaptă *(Belief in a Just Worldf* probabil cea mai împărtăşită credinţă între oameni. Idiotul ilustrează perfect acest lucru trâmbiţând: „Tipa a fost violată, e adevărat, dar ai văzut cum era îmbrăcată?[11] Cu cât eşti mai tâmpit, cu atât susţii mai abitir că victima şi-a meritat soarta... De altfel, prostul proştilor dis-

XSciencesetavenirs.fr- „TRANSPORTS. Moto fantome de l’A4: une Harley peut-elle rouler sans pilote sur plusieurs kilometres?", F. Daninos accesat la 21.06.2017, ora 20:00

preţuieşte gurile ştirbe, aceşti „sărăntoci nenorociţi[11].

Idiotul excelează în capacitatea sa de a crede vrute şi nevrute, de la teoriile conspiraţiilor la influenţa Lunii asupra comportamentului, până la homeopatia care funcţionează chiar şi pe câinele lui, ceea ce reprezintă o dovadă... Pe 28 mai 2017, o motocicletă a fost filmată pe autostrada A4 circulând pe o porţiune de câţiva kilometri fără şofer, căci acesta căzuse ceva mai înainte[2]. Pentru cei mai mărginiţi, responsabile de acest lucru sunt, fără doar şi poate, „femeile în alb**[1]; pentru cei cu mai multa minte, este vorba despre efectul giroscopic... De altfel, se pare că există o corelaţie negativă între credinţele mistice şi capacitatea de a obţine un Premiu Nobel[XI XII].

Tot în domeniul credinţelor, studiile[XIII] arată o diferenţă între „tâmpiţeii contemporani[11] şi „bătrânii ignoranţi ai zăpezilor de altădată[XIV]". S-a demonstrat

---

XI În Franţa există mitul *Femeilor in alb* sau *Dames Blanches.* Acestea apar ca fiinţe supranaturale, sub forma unor femei îmbrăcate în alb, care interacţio- nează cu trecătorii care se aventurează pe drumuri şi mai ales peste poduri. Femeile în alb apar nu numai în mitologia franceză, ci şi în cele olandeză şi germană, (n. red.)

XII M. Zuckerman, J. Silberman, J.A. Hall, „The Relation Between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations*, *Personality and Social Psychology Review,* 17(4): 325-354, 2013

XIII S.T. Charles, M. Mather, L.L. Carstensen, „Aging and emotional memory: The forgettable nature of negative images for older adults*, *Journal of Experimental Psychology: General,* 132(2), 310, 2003

XIV G. Brassens, „Le temps ne fait rien ă 1’affaire*, 1961

faptul că amintirile negative se estompează cu timpul şi că doar cele pozitive rămân... Prin urmare, pe măsură ce îmbătrânim, avem tendinţa de a vedea trecutul ca fiind ceva pozitiv, ceea ce îi face pe venerabilii idioţi să afirme: „înainte era mai bine..

O mare parte din iraţionalitatea noastră a fost atent cercetată în cadrul a numeroase studii şi explicată de către cercetători ca fiind expresia nevoii de a controla mediul în care trăim. Orice organism viu manifestă acest impuls (remarcăm în ce măsură se întâmplă acest lucru atunci când sună cineva la uşă şi, de fiecare dată, câinele tău dă buzna, deşi niciodată nu el este cel căutat...). Această nevoie poate genera comportamente absurde la oameni, ca în cazul celor care merg să consulte o ghicitoare. Există, în Franţa, aproximativ 100 000 de persoane care se declară „prezicători", cifra lor de afaceri fiind undeva la 3 miliarde de euro pe an. Cercetătorii nu au descoperit niciodată vreun har special în cazul clarvăzătorilor declaraţi, aspect care nu îi împiedică pe aceştia din urmă să se îmbogăţească. Se estimează că aproximativ 20% dintre femei şi 10% dintre bărbaţi au apelat cel puţin o dată la previziune. În general, prezicătorii nu regretă faptul că au ales să îşi câştige traiul de pe urma acestei escrocherii, şi, în cele din urmă, ne trezim în fata unor nemernici care fac din fraieri fondul lor de comerţ... Nevoia de control antrenează deseori o iluzie a

>

controlului, iar prostul se amăgeşte mai mult decât ceilalţi[1]. La volan, această percepţie denaturată se

manifestă printr-o teamă mai mare de accident în rândul celor care sunt pasageri, nu şoferi. Prin urmare, idiotul nu reuşeşte să doarmă atunci când se află pe scaunul pasagerului... Nu adoarme decât atunci când conduce!

Prostul aruncă mai tare zarurile pentru a da 6—6, joacă la loto, îi place să calce în rahat de câine, dar evită scările. Omul greoi la minte e stăpân pe situaţie: dacă a câştigat la loterie e pentru că a visat cifra şase timp de şase nopţi şi, cum şase ori şase fac 42, a câştigat la loto cu numărul 42. Aşadar, putem admite că idiotul are o sănătate mentală de invidiat, pentru că această iluzie este mult mai slab reprezentată la cei deprimaţi[XV XVI].

Studii despre idioţii care îţi explică ce ai de făcut

Intr-un alt domeniu la fel de intens studiat, idiotul foloseşte deseori strategii de conservare a stimei de sine. Studiile asupra preconcepţiei de fals consens[1] demonstrează că exagerăm numărul celor care au aceleaşi defecte ca şi noi, ceea ce îl face pe idiotul căruia îi spui că nu a oprit la Stop să afirme: „Dar nimeni nu opreşte la acest indicator!"

Deseori, idiotul este victima biasului retrospectiv. La maternitate, va spune: „Eram sigur că va fi băiat"; în

XV E.J. Langer, „The illusion of control*, *Journal of Personality and Social Psychology,* 32(2), 311-328,1975

XVI S.E. Taylor şi J.D. Brown, „Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health*, *Psychological Bulletin,* 103(2), 193-210, 1988

faţa televizorului, va declara: „Eram sigur că Macron o să iasă preşedinte!"; şi uneori îţi va zice chiar: „Eram sigur că ai să spui asta!" Să fie idiotul o persoană de rea-credinţă sau un clarvăzător? Nu, prostul rosteşte „Ştiam eu!" în scopuri strategice, în special pentru a arăta că este mult mai informat decât e cu adevărat: „Ştiu, ştiu...” Bineînţeles, nu trebuie să le vorbim idioţilor despre aceste studii, pentru că vor nega faptul că lucrurile stau aşa...

Pentru a-şi proteja stima de sine, multe persoane îşi supraestimează capacităţile. Acest bias a fost pus în evidenţă de experimente psihologice care au arătat că, în diverse domenii, un număr mare de participant se consideră mai buni decât media, de exemplu în ceea ce priveşte inteligenţa. De o parte a scalei, îi avem pe cei „proşti la culme", cărora le reproşăm că le lipseşte încrederea în sine, căci este un fapt stabilit în psihologia naivă: cel care cumulează calităţi umane precum simplitatea, umilinţa şi discreţia

' E Verlhiac, „L’effet de Faux Consensus: une revue empirique et theo- rique”, *L’Annee psychologique,* 100, 141-182, 2000 este perceput adesea ca fiind „mult prea prost” sau „prost la culme”, adică un fraier de care ceilalţi profită. De cealaltă parte, îi găsim pe cei care iau note mari, adică pe dobitocii cu exces nemăsurat de încredere. Dobitocul poate aduce mari daune societăţii atunci când s-a rătăcit la mare sau la

>

munte ieşind din cauza rapidităţii în deplasare de pe pârtia de schi, deşi în cea mai mare parte a timpului îşi supraapre- ciază satisfăcut capacitatea de a gestiona

viteza la volan.

În fine, biasul egocentric[XVII] ne permite să facem diferenţa între josnicul *asshole* şi cel numit *mare dobitoc,* acesta din urmă nedându-şi seama că el se află la originea propriei imbecilităţi. Dobitocul a divorţat de trei ori pentru că a dat de trei proaste, a dat chix la locul de muncă pentru că lucrează cu o gaşcă de incapabili. Abia la adolescenţă a înţeles că nu picioarele lui erau cele care răspândeau un miros pestilenţial, ci şosetele. Intr-o zi, este tras pe dreapta din cauza depăşirii vitezei — pur şi simplu nu a avut noroc. A înţeles greşit: norocul nu este decât interpretarea pe care o dă prostul probabilităţilor.

XVII D.T. Miller şi M. Ross, „Self-serving biases in the attribution of causa

„Atunci când plângi, se va găsi mereu un idiot care să te întrebe: Salut, e totul în regulă?"

Cercetătorii Dunning şi Krueger nu puteau încerca publicarea unui articol cu un titlu de genul: „Studii despre idioţii care îţi explică ce ai de facut”. O asemenea prezentare a muncii acestora nu ar fi trecut de comitetele de lectură ale unei reviste ştiinţifice. Şi, cu toate acestea, în lucrările lor, nu au făcut decât să demonstreze acest lucru. Cei doi specialişti au descoperit că incompetenţii tind să îşi supraestimeze propriul nivel de competenţă. Astfel, un idiot care nu a avut niciodată câine îţi va explica cum să-l dresezi pe al tău... Dunning şi Krueger atribuie acest bias unei dificultăţi pe care o au persoanele necalificate de a-şi evalua, în anumite situaţii, adevăratele capacităţi. Dar asta nu este tot: potrivit acestor psihologi[1], dacă persoana incompetentă are tendinţa de a-şi supraevalua nivelul de competenţă, ea nu reuşeşte nici să recunoască competenţa celor care o posedă.

Datorită acestor studii, înţelegem mai bine de ce un client idiot îşi petrece timpul explicându-i unui profesionist munca pe care acesta o are de făcut, dar şi de ce, atunci când pierzi ceva, se trezeşte mereu un imbecil să te întrebe: „Ia, stai aşa, unde l-ai văzut

ultima oară?" Tot idiotul mai spune: „E uşor să fii avocat, Dreptul presupune doar să înveţi pe de rost"; „Să te laşi de fumat? Nu ai nevoie decât de voinţă", „Să fii pilot de avion? E ca şi cum ai conduce un autobuz" etc. Astfel, la finalul unei conferinţe despre fizica cuantică din care idiotul nu înţelege nimic, îl va privi pe expert în ochi şi îi va spune: „.. .Depinde'[1].

Dunning şi Krueger sunt chiar de părere că modestia ar trebui să ne îndemne să nu votăm, pentru că nu ne pricepem la economie, la geopolitică şi la viaţa instituţiilor, pentru că nu suntem capabili să evaluăm programele electorale şi nici nu ştim ce ar trebui făcut pentru ca în Franţa să meargă totul mai bine... Cu toate acestea, la cârciumă, idiotul va spune: „Eu ştiu cum putem stopa criza!...” Numeroase studii efectuate pe subiecţi asiatici demonstrează faptul că există şi un efect Dunning-Krueger invers[1]... Adică o capacitate de a-ţi subestima capacităţile... Aşa încât se pare că, în cultura Extremului Orient regula nefiind aceea de a te pune în valoare, nu există această tendinţă de a dori să demonstrezi că eşti în temă cu toate subiectele...

>

Radarul prostiei

Deşi există mult mai multe mecanisme care ar putea defini prostia, vom încheia această scurtă sinteză cu „neîncrederea cinică[11], de care prostul, chiar şi dobitocul, suferă într-o mai mare măsură decât ceilalţi[2]. Cinismul este definit ca un ansamblu de credinţe

negative cu privire la natura umană şi la motivaţiile sale. Imbecilul este tot timpul victima cinismului sociopolitic, e de ajuns să-l întrebi. Câteva fraze fără verb îi punctează reflecţiile: „Numai corupţie[11]; „Radarele = escrocherii, afaceri, bani aruncaţi pe fereastră[11]; „Psihologii?

Nişte şarlatani cu toţii"; „Jurnaliştii? Lingăi". Prostul crede că oamenii sunt cinstiţi doar pentru că le este teamă să nu fie prinşi. El trăieşte într-o lume a incompetenţei şi a vicleniei. Studiile demonstrează că idioţii cinici cooperează atât de slab şi sunt aşa de neîncrezători, încât ratează oportunităţi profesionale şi, prin urmare, se trezesc cu salarii mai mici decât ale celorlalţi.

În final, am putea spune că prostul ar întrupa astfel un fel de exagerare a unor tendinţe psihologice diferite, pe care cercetătorii le-au identificat. Iar cel care le va cumula pe toate va fi considerat drept „regele imbecililor", mai exact, cel mai mare dobitoc de pe faţa Pământului.

Insă întrebarea prostească... esenţială: „Pot fi proştii studiaţi?" este probabil: „De ce sunt atât de mulţi proşti?" Lucru adevărat, fiindcă de îndată ce strigi pe stradă „Băi, tâmpitule", toată lumea se întoarce! încă o dată, literatura ştiinţifică furnizează un răspuns, ba chiar mai multe.

În primul rând, suntem echipaţi cu un radar al prostiei: biasul negativităţii[XVIII]. Este o tendinţă pe care

XVIII P Rozin, E.B. Royzman, „Negativity bias, negativity

o avem de a acorda mai multă greutate, mai multă atenţie şi interes lucrurilor negative decât celor pozitive. Biasul negativităţii are consecinţe importante asupra opiniilor fiinţelor umane, asupra prejudecăţilor, stereotipurilor, discriminării şi superstiţiilor. În cadrul muncilor domestice, vedem imediat finisările minuţioase atunci când nu sunt făcute, dar niciodată când sunt terminate... Prin urmare, mulţumită biasului negativităţii, suntem în măsură să reperăm mult mai repede un prost decât un geniu, într-un mediu social complex. Pe de altă parte, acest bias ne face să percepem mai mult intenţia din spatele unui eveniment negativ decât din spatele unui eveniment pozitiv. Atunci când căutăm acasă un obiect, impulsul nostru este acela de a gândi că nu noi l-am pierdut, ci că altcineva l-a pus în altă parte: „Cine mi-a luat...?'' Până la urmă, dacă un lucru eşuează, pornirea e aceea de a crede că există o intenţie umană la mijloc, că greşeala unui mare prost a stricat totul.

În sfârşit, să mai adăugăm şi faptul că cercetătorii au descoperit eroarea fundamentală de atribuire[1]: când observăm o persoană, atribuim comportamentul acesteia naturii sale profunde, mai mult decât cauzelor externe. În numeroase cazuri, concluzia devine limpede: omul respectiv este un dobitoc. Când o maşină ne depăşeşte în viteză, e din cauza şoferului, care e un idiot, şi nu fiindcă fiul acestuia s-a accidentat la şcoală; când prietenul nu ne răspunde la e-mail în maximum

---

dominance, and contagion[1]*, *Personality and Social Psychology review,* 5(4), 296-320, 2001

două ore, sigur e îmbufnat, nici vorbă că i-ar fi căzut internetul; dacă colegul nostru nu ne-a returnat dosarul, înseamnă că e leneş, nu că ar avea mult de muncă; dacă profesorul îmi răspunde sec, e un bou, nu am pus eu o întrebare tembelă... Acest mecanism sporeşte şi capacitatea noastră de a vedea proşti peste tot. Iată cel puţin două motive pentru care suntem foarte sensibili la prostie...

TIPOLOGIA PROŞTILOR

Jean-Frangois Dortier

Fondatorul şi directorul publicaţiilor
Cercle Psy şi *Sciences Humaines*

De vreme ce există forme de inteligenţă multiple, aşa cum admit psihologii, trebuie să existe şi o mare varietate de prostii... În absenţa unor studii aprofundate sau chiar a unui embrion al ştiinţei prostiei (cartea aceasta trasează câteva jaloane), putem începe printr-o descriere precisă a eşantioa- nelor reprezentative.

Arierat

Arierat, înapoiat mintal, nerod, idiot, debil, dobitoc, ţicnit, imbecil, stupid, tont, sonat, nătâng, frunte îngustă, nebun la cap... vocabularul prostiei nu are limite. Această bogăţie semantică reflectează fără îndoială inflexiuni de sens, variaţii de folosire si efecte de turmă.

În mare, sensul este mereu acelaşi: prostul, indiferent de diversitatea formulelor şi metaforelor, este cel despre care se crede că are o inteligenţă redusă şi orizont mental limitat. Prin urmare, prostia se defineşte pornind de la o poziţie relativă. Nu există prost în sine (dacă toată lumea ar fi aşa, nimeni nu ar mai putea să remarce acest lucru). Altfel spus, prostia se măsoară pornind de la un punct de referinţă fixat de către cine se consideră superior.

Bădăran

În engleză *rednecks* sau *hillbillies,* bădăranii sunt proşti, răi, rasişti şi egoişti. Cel puţin aşa îi descria Cabu, care le-a imortalizat profilul. Aceştia ar

reprezenta batalioanele de alegători care votează cu partidele populiste: pentru că sunt proşti, adică incapabili de reflecţie politică, folosesc gândirea pe termen scurt şi judecata pripită. Sunt „capete pătrate" — la ei totul este alb sau negru — fără nuanţe, încă-păţânaţi, obtuzi, iar argumentele raţionale nu au nici o valoare în ochii lor: ţin morţiş la propria părere. Gândesc cam aşa: „Am dreptate şi cu asta basta"!

Sunt răi, pentru că se iau fără milă de ţapii ispăşitori şi de victimele nevinovate: arabii, negrii, imigranţii, în general.

Sunt egoişti, fiindcă doar un singur lucru contează pentru ei: bunăstarea personală, confortul propriu, „să facem bani"...

Insă există, oare, aceşti bădărani ca profil psihologic? Dacă da, ar trebui demonstrat că există o relaţie organică între prostie (adică un nivel intelectual scăzut) şi răutate (înţeleasă ca egoism şi dispreţ faţă de ceilalţi).

Este posibil însă ca legăturile dintre cele două trăsături să nu fie decât conjuncturale: căci putem fi proşti şi de treabă (să ne amintim de „prostul satului"), tot aşa cum putem fi răi şi inteligenţi în acelaşi timp. Oare nu este acesta cazul celor care au făcut portretul bădăranului, caricaturişti (Cabu, Reiser...) care lucrau la un ziar, *Hara-Kiri,* autodefinit „prost şi rău"? Oamenii aceştia nu erau cu adevărat proşti (deşi caricatura sistematică şi clişeele sfârşesc prin a împuţina spiritul). În schimb, răi erau adesea.

Prost universal

„Toţi sunt nişte proşti!" Această formulare este enunţată în general cu voce tare şi coatele rezemate pe tejgheaua vreunui bar. Dar cine sunt aceşti „toţi"? Politicienii, electoratul lor, funcţionarii, incompetenţii etc. şi, prin extensie, cam toată lumea, căci formularea în sine nu este nuanţată.

Tocmai această lipsă de discernământ în analiză, aroganţa cu care se erijează într-o fiinţă superioară aflată deasupra condiţiei umane, acesta este semnul destul de sigur că avem de-a face cu un prost veritabil. „Ceea ce îi este specific greşelii este că nu se consideră o greşeală", spunea Descartes. Aşa şi cu prostia. Este clar că un prost nu se poate recunoaşte pe sine. În schimb, acesta constituie un criteriu suficient de bun de recunoaştere a unui alt prost din apropiere. Oriunde ai fi, de îndată ce auzi pe cineva spunând cu glas ridicat: „Toţi sunt nişte proşti!", poţi să fii sigur că există cel puţin unul în imediata vecinătate.

Prostie artificială

„Computerul este pur şi simplu idiot.[XIX]" Afirmaţia nu vine de la un neică nimeni: Gerard Berry predă informatica la College de France. Acest specialist în

XIX Interviu în *L'Obs,* 26 august 2016. https://www.nouvelobs.com/rue89/ rue89-le-grand-entretien/20160826. RUE7684/gerard-berry-l-ordina-teurest-completement-con.html

inteligenţă artificială nu ezită să contrazică speculaţiile (nefondate) cu privire la capacitatea maşinăriilor de a depăşi inteligenţa umană.

Fără doar şi poate, inteligenţa artificială a făcut progrese importante în ultimii 60 de ani. Anumite aplicaţii pot să recunoască imagini, să traducă texte şi chiar să pună diagnostice medicale. În anul 2016, programul informatic AlphaGo, dezvoltat de DeepMind, a reuşit să îl bată la jocul de go pe unul dintre cei mai buni jucători din lume. Chiar dacă performanţa a fost impresionantă, nu se menţionează faptul că AlphaGo nu ştie să facă decât un singur lucru: să joace go. La fel ca şi programul Deep Blue, care l-a bătut pe Kasparov la şah în 1996, în urmă cu mai bine de 20 de ani. Maşinăriile aşa-zis inteligente nu fac decât să dezvolte o competenţă supraspecializată, pe care le-o dictează stăpânul lor uman. Speculaţiile cu privire la autonomia computerelor care „învaţă singure" sunt doar mituri: acestea nu ştiu să transfere competenţele dintr-un domeniu în altul, pe când transferul analogic reprezintă unul dintre mecanismele de bază ale inteligenţei umane. Forţa calculatoarelor constă în puterea memoriei de lucru şi a capacităţilor de calcul instantanee.

„Maşinăriile care învaţă pe cont propriu[4] *{machine learning),* care funcţionează pe principiul *deep learning* (noua generaţie de inteligenţă artificială), nu sunt inteligente, pentru că nu înţeleg ceea ce fac. Astfel, programul de traducere automată dezvoltat de Google

nu face decât să înveţe să folosească un cuvânt într-un context dat (bazându-se pe un număr foarte mare de exemple), însă rămâne cu adevărat „prost[44]: în nici un caz nu înţelege semnificaţia cuvintelor pe care le utilizează.

Iată de ce Gerard Berry îşi permite să afirme că, în fond, „computerul este complet idiot[44].

Prostie colectivă

Inteligenţa colectivă desemnează o formă de inteligenţă de grup, la fel ca în cazul furnicilor sau al neuronilor: fiecare element, luat izolat, nu este capabil de mare lucru, însă un efect de grup produce performanţe. Prin magia autoorgani- zării, furnicile sunt capabile să-şi construiască furnicarul cu galerii, cameră nupţială, camere-depozit pentru alimente, clocitoare, sisteme de aerisire... Unele furnici practică agricultura („cultivă „ ciuperci), cresc afide etc.

Chiar dacă modul în care funcţionează rămâne un mis- ter, inteligenţa colectivă a devenit în scurt timp un model foarte valorizat, care se bazează pe o idee simplă: întregul este superior sumei părţilor. Decizia colectivă şi co-creaţia sunt mai bune decât decizia individuală.

Totuşi, se întâmplă să He mai rău când sunt mulţi decât de unul singur. Aşadar, inteligenţa colectivă are neajunsul ei: prostia colectivă. Astfel, în grup, capacitatea noastră de a discerne se poate reduce în mod drastic: o serie de experimente celebre, realizate de psihologul Solomon Asch despre comportamentul în

grup, au demonstrat deja acest lucru cu mult timp în urmă. Este de ajuns ca o majoritate să apere o teorie vădit falsă şi prostească, pentru ca şi ceilalţi să meargă pe acest drum, prin efectul conformismului. Un alt exemplu, falsele virtuţi ale brainstorming-ului: se ia un grup de zece oameni care să lucreze împreună la un proiect, timp de jumătate de oră (de exemplu, să găsească sloganuri turistice pentru promovarea unui oraş). În paralel va gândi un alt grup de oameni, însă în mod individual. Se strâng foile: propunerile celui de-al doilea grup sunt mult mai interesante şi mai numeroase decât cele ale primului grup. Altfel spus, uneori întregul înseamnă mai puţin decât suma părţilor.

De altfel, este inutil să facem mari experimente în psihologie pentru a ilustra prostia colectivă. Tot ceea ce se dovedeşte în laborator se experimentează zilnic în cadrul şedinţelor de lucru, unde efortul colectiv produce tot atâtea prostii câte ar fi fost dacă am fi acţionat individual.

Naiv

Ce poate fi mai naiv decât un copil? Crede cu uşurinţă vrute si nevrute: că există undeva în cer un bătrân cu barbă

>

albă care călătoreşte într-o trăsură zburătoare trasă de reni şi care aduce cadouri copiilor cuminţi sau că un şoricel[XX] vine noaptea şi caută dinţii care le cad copiilor

XX *La Petite Souris de dents* — varianta franceză a Zânei Măseluţă (n. red.)

şi lasă o monedă sau o bancnotă în loc...

Credulitatea este o formă de prostie specifică perioadei copilăriei. Cel puţin aşa credea psihologul Jean Piaget. Filosoful Lucien Levy-Bruhl era de părere că popoarele primitive erau la fel de naive în credinţele lor animiste privind „spirite ale pădurii" dotate cu puteri magice, ceea ce putea fi dovada că sălbaticii, ca şi copiii, nu atinseseră vârsta raţiunii.

În urma unor experimente psihologice, specialiştii au trebuit să accepte faptul că cei mici nu sunt atât de naivi cum se credea: ei admit că renii pot zbura, însă într-o lume paralelă, cu legi care nu sunt valabile pe Pământ, unde ştiu bine că renii nu zboară. Chiar şi noi, adulţi raţionali, suntem gata să credem în existenţa unor particule care au

comportamente stranii (darul ubicuităţii, comunicarea la distanţă), din clipa în care fizicienii afirmă acest lucru. Unii oameni de stiintă sunt credincioşi si chiar sunt convinşi că

> > > > > lisus Hristos a înviat.

Aceste descoperiri i-au făcut pe psihologi şi pe sociologi să reevalueze definiţia credulităţii. Naivitatea nu mai poate fi gândită ca o lipsă de logică (altfel spus, prostie infantilă): a crede în lucruri aparent incredibile pune în relief mai degrabă un sistem de referinţă decât naivitate sau lipsă de discernământ.

Spre sfârşitul vieţii, Lucien Levy-Bruhl avea să recunoască faptul că se înşelase cu privire la mentalitatea „primitivilor[1]. Recunoaşterea greşelii merită toată

aprecierea, pentru că acest comportament se întâlneşte rar în lumea filosofilor.

Debil

La sfârşitul secolului al XlX-lea, odată cu introducerea învăţământului obligatoriu în Franţa de către Jules Ferry, s-a constatat că unii copii nu erau capabili să aibă un parcurs normal de învăţământ. Li s-a solicitat atunci psihologilor Alfred Binet şi Theodore Simon să conceapă un test de inteligenţă care să permită identificarea acestor copii, pentru a li se oferi un program de studiu adaptat: acest test se află la baza celebrului 1Q (coeficient de inteligenţă).

În mod convenţional, coeficientul mediu de inteligenţă al unui om este 100. Testele 1Q au dus la definirea debilităţii mintale şi a subtipurilor acesteia: debilitate uşoară (IQ 65-80); debilitate medie (1Q 50-65); debilitate gravă, denumită odinioară „idioţie" (IQ 20—34). Cei cu un IQ inferior valorii 20 erau încadraţi la „debilitate profundă".

Noţiunile de „debil" şi „întârziat" mintal nu prea se mai folosesc astăzi în psihologie, fiind înlocuite cu eufemisme: se face referire la „handicap", la „retard", la „lentoare", „dificultăţi de învăţare", chiar la „diferenţă" (la fel cum nu prea se mai vorbeşte despre „genii" sau despre „copii supradotaţi", ci despre „copii precoce" sau „cu abilităţi înalte"). Cu toate acestea, practica nu îi împiedică pe psihologi să folosească teste pentru a-i încadra pe cei mici în funcţie de gradul de

retard mintal, în vederea orientării către structuri adaptate.

Imbecil, idiot

Termenii de „imbecilitate" sau de „idioţie" erau utilizaţi la începuturile psihiatriei pentru a descrie persoanele care prezentau un nivel intelectual foarte scăzut, cu incapacitate de a scrie, de a citi şi, în cazul unora, chiar de a vorbi. Philippe Pinel îl considera pe Victor de l’Aveyron, un copil lăsat singur în sălbăticie, drept un idiot: în zilele noastre, acesta ar fi considerat „autist". „Prototipul idiotului este un individ care nu ştie nimic, nu poate nimic, nu vrea nimic şi fiecare idiot se apropie, mai mult sau mai puţin, de acest summum de incapacitate", scria alienistul francez Jean-Etienne Esquirol.

Doctorul Paul Sollier, în lucrarea *Psychologic de l 'idiot et de ['imbecile: essai de psychologic morbide* (1891), a consacrat un capitol „idioţilor şi imbecililor". Regretând rămânerea în urmă a psihiatriei franceze, comparativ cu cele engleză şi americană, Sollier observă că nu există un consens în definirea idioţiei sau a imbecilităţii: unii folosesc drept criteriu de

evaluare inteligenţa, alţii, limbajul (incapacitatea de a vorbi corect), iar alţii, criterii morale (lipsa stăpânirii de sine).

Conceptul de „idiot” a fost abandonat progresiv de către psihologi. Continuă totuşi să se folosească termenul de „savanţi idioţi” (căruia i se preferă însă cel de „sindromul savantului[11]): acest profil psihologic, care combină o serie de trăsături specifice autismului sau ale sindromului Williams, este marcat deopotrivă de un retard la nivelul limbajului sau al inteligenţei generale, dar şi de abilităţi neobişnuite în anumite domenii, cum ar fi calculul matematic, desenul, muzica...

Prostul satului este prototipul celui afectat de întârziere mintală, al nerodului sau al naivului infantil. Pe vremuri, la sate, exista tot timpul un „fada” (cum se spunea în sudul Franţei) care făcea munca de jos. Acest biet naiv era văzut ca un om cumsecade, tot timpul zâmbitor si încântat, râzând de la orice. Nu era considerat periculos. În *Albă ca Zăpada,* personajul Mutulică, cel care râde tâmp, are ochii mari şi şapca aşezată într-o parte, îl ilustrează, în felul său.

„Cine ar putea spune vreodată prin ce diferă alcătuirea unui imbecil de cea a oricărui alt om?"

Buffon

Zănatic

„Zănatic[1'] este un apelativ drăguţ pentru a vorbi despre nebun, nu despre nebunul furios, ci mai degrabă despre cel care are un comportament fantezist. Zănaticul nu este departe de un „smintit”, termen ce desemnează şi

el un tip care face lucruri bizare sau extravagante. Smintitul se apropie, la rândul lui, de „zărghit”, care, potrivit extrem de rigurosului Centrul Naţional de Resurse Textuale şi Lexicale, este un „om în general fantezist, cu un comportament extravagant''. Luăm la cunoştinţă că „a face pe nebunul” este sinonim cu „a face pe deşteptul, a-şi acorda o importanţă exagerată, a fi cu nasul pe sus”. Mai înseamnă şi „a face pe bufonul".

Zănatic, smintit, zărghit, sărit, toate aceste cuvinte ne îndepărtează, poate, de proştii propriu-zişi, însă împreună aparţin categoriei generale de „ne-buni la cap”...

CONSIDERAŢIILE LUI EDGAR MORIN

Cuvântul „prost" (în franceză, con[1]) are un caracter machist foarte pronunţat: sublima deschizătură[2] a sexului feminin este redusă la un organ stupid...

Jacques Prevert este cel care, în urmă cu 67 de ani, avea să mă oblige să mă gândesc cu luare-aminte la acest cuvânt. Obişnuiam să îi spun „îmi plac filmele stupide"[3], iar el îmi răspundea iritat: „Prost (con) este un cuvânt foarte frumos, unul dintre cele mai frumoase care există".

Acest lucru nu m-a împiedicat să spun din când în când „Ce tâmpenie[4]!"; însă am început să zic foarte rar „E o prostie"[5] şi din ce în ce mai puţin „E un prost"[6], aşa cum mi-am interzis să rostesc -într-un mediu unde se abuza de cuvântul „ticălos" – propoziţia „E un ticălos"[7].

Aşadar, cuvântul „tâmpenie"[8] a derivat departe de rădăcinile sale fiziologice[9] şi are mai multă forţă decât „prostie" sau „stupiditate". Pe de altă parte însă, generalizarea lui îl privează de orice pertinenţă. A judeca prostia celorlalţi înseamnă să fim noi înşine dezlegaţi de orice prostie. Prin urmare, utilizarea acestui cuvânt trebuie să ducă la o autoexaminare prealabilă şi la întrebarea dacă nu e cam prosteşte să folosim cuvântul „tâmpenie" sau măcar, dacă îl folosim, să fie cu foarte mare prudenţă. Cu toate acestea, el umple un vid din vocabularul nostru, pentru că „prostie" sau „stupiditate" nu sunt nici sinonime, nici echivalente, iar cuvântul acesta – „tâmpenie" – reuneşte înţelesuri ca greşeală, prostie şi încredere în sine.

în ceea ce mă priveşte, îmi imaginez ca un cuplu antitetic inseparabil *Homo sapiens* şi *Homo demens:* nebunie, delir, rătăcire, *hybris,* însă ne lipseşte cuvântul non-machist care să îl înlocuiască pe acela de „tâmpenie". Asta chiar e o prostie!

Edgar Morin

TECRIrt DESPRE

întâlnire cu Aaron James

Profesor de filosofie
la Universitatea din California de Sud, Irvine

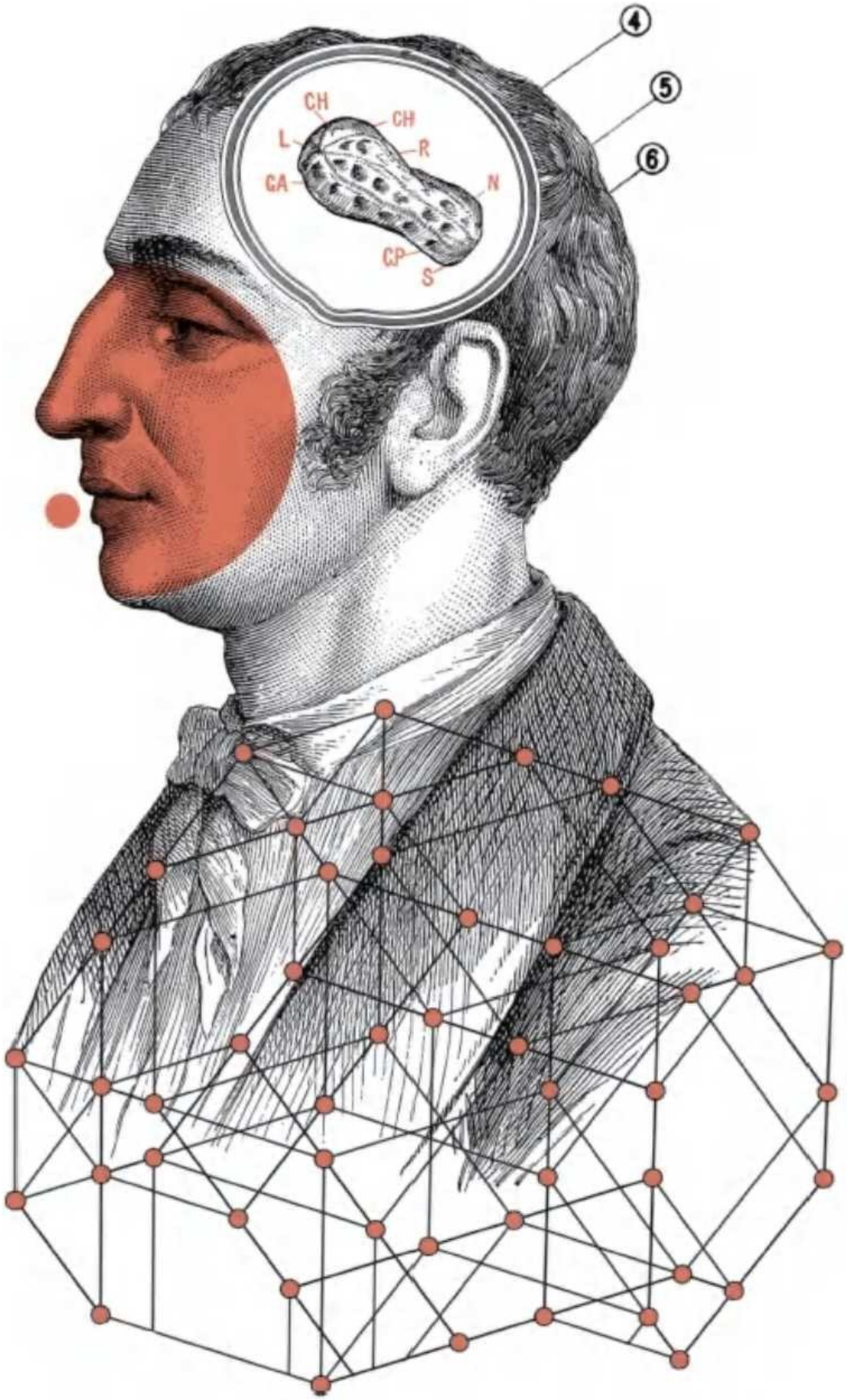

Conform teoriei dumneavoastră, ce este

acela un tâmpit?

Este vorba despre un bărbat sau, mai rar, despre o femeie care îşi acordă singur o serie de avantaje personale în viaţa socială, fiind imun la reproşuri. Exemplul tipic este tâmpitul care ignoră coada de la poştă, acordându-şi o favoare destinată situaţiilor de urgenţă sau femeilor gravide. în acest caz, nu are nici o justificare, decât poate aceea că se simte bogat, frumos sau mai descurcăreţ decât ceilalţi: aşadar, consideră că timpul lui e foarte preţios. Iar dacă îl rogi să stea la coadă, la fel ca toată lumea, nici c-o să te asculte, ba chiarte mai şi înjură. Nu înseamnă că îi dispreţuieşte pe ceilalţi, ci pur şi simplu consideră că aceştia nu sunt vrednici de atenţia lui. întrucât nu pricepem cât de extraordinar este el, nu meritǎm interesul sǎu.

Tâmpiţii sunt astfel în toate sferele de activitate ale vieţii lor?

Nu neapărat. Cineva se poate comporta ca un tâmpit pentru că este într-o pasă proastă, a avut o săptămână „fără sex" sau pur şi simplu de vină e adolescenţa. Dar pentru mine, tâmpitul get-beget, autentic este aşa în permanenţă, în diferite domenii, nu neapăratîn toate: poate fi un tâmpit la muncă şi pe stradă, dar nu şi în familie, sau invers. Cel complettâmpit, indiferent de cadru, este o specie rară. Stalin, pe lângă faptul că era un nebun genocidar, era şi un tâmpit pe linie.

Oameni foarte cultivaţi si inteligenţi se pot dovedi a fi cei mai tâmpiţi dintre tâmpiţi?

Nu ştiu dacă e chiar aşa, în orice caz, ei sunt la fel ca orice tâmpit. Inteligenţa nu este un obstacol în calea tâmpeniei crase, ea poate chiar să contribuie la acest aspect, băgân- du-i tâmpitului în cap ideea că le este superior celorlalţi. Alături de bunăstarea financiară si de frumuseţe, inteli- genţa este una dintre calităţile în virtutea căreia este mult mai uşor să creşti în propriii ochi şi să intri mai uşorîn graţiile celorlalţi. Cei privilegiaţi prezintă riscuri mai ridicate de a deveni nişte tâmpiţi mulţumiţi de sine.

Prin urmare, tâmpenia, nu relevă intr-

atât din inteligenţă si din emoţie, cât din comportamentul pe care îl manifestăm în raporturile sociale? Da, avem de a face cu o chestiune ce ţine de comportamentele sociale, însă sursa sa internă este eşecul în a manifesta interes pentru ceilalţi. Tâmpiţii cred că noi suntem cei care trebuie să ne adaptăm lor, la fel ca orice altă realitate, şi se întâmplă ca unii dintre prietenii acestora să se plieze perfect pe acest concept. Este vorba, aşadar, pe de o parte de dinamică socială, însă înainte de orice, există ceva personal şi profund înrădăcinat, din care le este foarte greu să se sustragă.

Un tâmpit conştient de propria prostie mai este el un tâmpit?

Problema este că un idiot poate să fie foarte bine conşti-ent de ceea ce este şi să se simtă mândru: „Da, sunt un tâmpit, e problema voastră, nu a mea!" Conştientizarea nu este suficientă pentru a schimba datele problemei. Tâmpitul este atât de izolat în propria prostie, încât îi este foarte greu să-şi pună întrebări cu privire la faptele sale. Cu toate acestea, nu este imposibil: în urma unei crize existenţiale, a unui accident de maşină sau a unui doliu, îşi poate reveni un pic. Sau când îmbătrâneşte, însă atunci se întâmplă pentru că nu mai are energie sau testosteron! în plus, aceste cazuri sunt rare, nu trebuie să ne facem speranţe deşarte. Oricum, o simplă înţelegere a realităţii nu este suficientă pe deplin pentru a atinge în profunzime sensibilitatea unui tâmpit.

Există tâmpiţi printre copii?

Deşi am putea crede acest lucru, ţinând cont de egocentrismul care îi caracterizează uneori, nu sunt convins că prostia, în cazul lor, poate fi o trăsătură stabilă de caracter. Copiii evoluează prea repede pentru ca prostia lor să se permanentizeze. Mai degrabă la adolescenţi poate surveni o fază de tâmpenie, însă cei mai mulţi ies din ea. Prostia devine constantă si sistematică abia la vârsta adultă.

/

Cam care este media de idioti în rândul

adultilor? Unul din zece? Unul din doi?

Totul depinde de cultură, de subculture, de mediul în care trăiesc. Proporţia este mult mai ridicată în SUA decât în Canada, în Italia în raport cu Brazilia sau cu Japonia, aproape peste tot este mai ridicată, de altfel, faţă de Japonia. Şi, desigur, lucru se schimbă continuu: cred că sunt mai mulţi tâmpiţi astăzi, în SUA, faţă de câţi erau în trecut si sunt mult mai vizibili în mass-media. Unul din doi /
mi se pare prea mult, indiferent de ţară, pentru că orice societate supravieţuieşte prin civilitate şi prin cooperarea membrilor ei, ceea ce nu este punctul forte al proştilor.

Cum se explică perenitatea acestora? Să fie evoluţia de vină?

Probabil s-a petrecut ceva în atitudinea primatelor şi în comportamentele de dominaţie masculină, cu toate jocurile de putere pentru a ajunge în vârf, vrând să perpetueze tâmpiţii, care se cred superiori. Dar nu cred ca aceşti factori să fi jucat un rol atât de hotărâtor în dezvoltarea civilizaţiei si a instituţiilor, ale căror structuri să poată permite reprimarea proştilor. Intr-o cultură în care individualismul primează, cum este cazul SUA, tâmpiţii ridică şi mai multe probleme.

Ce se poate face împotriva tâmpiţilor? Ii putem schimba?

Cred că se pot schimba, însă este mai bine să nu ne amestecăm. Se întâmplă să păstrăm un tâmpitîntr-o companie pentru că aduce bani, de exemplu, sau prestigiu academic. Robert Sutton avea dreptate când promova *No Asshole* Ru/e[1], însă obiectivul nu este tot timpul atins. Prin urmare, trebuie găsită o modalitate de a-i marginalize

Regula fără dobitoci. Robert Sutton, profesor de management la Stanford, a publicat, printre altele, *The No Asshole Rule* (Warner, 2007), în care promovează ideea unui mediu de lucru fără dobitoci, în special fără bănuitori. în fel şi chip şi de a face blocîmpotriva lor, căci prin zâzania pe care o bagă între oameni tâmpiţii obţin ceea ce doresc. Este mult

mai uşor în grupurile mici decât într-un context politic. Fără doar şi poate, societatea poate face multe aentru a diminua numărul tâmpiţilor, chiar dacă este dificil, iindcă aceştia au talentul de a ne sta în cale!

/

Ce se poate spune despre tâmpiţii din familia noastră?

Este o problemă banală şi foarte delicată, în acelaşi timp. Deseori, ne străduim să-l izolăm pe prost. Se întâmplă ca o femeie să nu poată sau să nu vrea să divorţeze de un astfel de om, dar se străduieşte să îl evite, să reducă contactele cu el. Pentru sănătatea noastră mentală, mai mult decât atât nu se prea poate face...

Idioţii sunt mai fericiţi decât media?

lată o întrebare foarte bună! Platon si Aristotel au dezvoltat /

o teorie obiectivă a fericirii: acţionează cu justeţe! Exact opusul a ceea ce face un tâmpit! în plus, calitatea relaţiilor sale este deplorabilă. Cu toate acestea, că şi-o spune sau nu (însă, de cele mai multe ori, nu este cazul), un idiot poate să fie mai fericit decât media, potrivit unei viziuni subiective a fericirii, confundate astfel cu satisfacţia. Tâmpitul este mulţumit de el însusi, atunci când reuşeşte să obţină ceea ce vrea: atenţia, celebritatea, banii, puterea, prestigiul, tot ceea ce se simte îndreptăţit să pretindă. Cu toate acestea, deseori, acest sentiment de superioritate este menţinut cu preţul unei puternice anxietăţi. Căci, oricât de bun ar fi la acest joc, la care chiar excelează, este obligat să se creadă mai deştept şi să se poziţioneze singurîmpotriva tuturor, fără să se scuze, chiar dacă se află în mijlocul certurilor zilnice. La câini sau la gorile, masculul alfa moare adesea tânăr, din cauza stresului pricinuit de supravegherea rivalilor. Chiar dacă tâmpitul pretinde în mod subiectiv că este fericit cu viaţa lui, ne-am dori să îi spunem: „Hei, amice, dacă ţi-ai da silinţa să fii un pic mai conciliant, ai fi mai puţin stresat!"

Suntem oare, în secret, invidioşi pe

tâmpiţi?

Nu neapărat. Putem să ne simţim neputincioşi, frustraţi şi indignaţi în faţa cuiva care ne repugnă. Cum poate cineva să fie asa? Emulaţia nu intră aici în discuţie. însă, atunci când tâmpiţii au succes, putem fi geloşi: „Numai aşa poţi fi celebru, comportându-te ca un idiot? Şi eu aş fi pututface la fel, dar el a avut ideea, a fost mai rapid". Dacă ne simţim şi noi un pictâmpiţi, atunci putem aprecia această tehnică din proprie experienţă. Dar este ca atunci când dăm de un prost pe stradă şi, până la urmă, ne cuprinde dispreţul.

Putem manifesta recunoştinţă faţă de un tâmpit, fie doar şi pentru faptul că ne arată că suntem mai valoroşi decât el?

Chiar dacă învăţăm să îi gestionăm, nu cred că le putem fi recunoscători idioţilor, decât dacă, în cele din urmă, ne recunosc valoarea ca fiinţe umane. Putem oricând să ne f

felicităm pentru că am învăţat să îi înţelegem mai bine şi să ne descurcăm cu ei, cum am simţit eu când am terminat de scris cartea. Dar nu le sunt recunoscător, pentru că idiotii fac lucruri urâte din motive obscure, fără nici o consideraţie pentru mine. Provoacă multe frustrări şi multe încurcături. în cele din urmă, mi se întâmplă să cred că am acţionat sau le-am răspuns adecvat proştilor, însă nule sunt recunoscător: mi-ar fi plăcut să nu îi fi întâlnit!

în anul 2016, aţi publicat o carte în care aţi analizat pericolele pe care le-ar fi reprezentat alegerea lui Donald Trump. îl consideraţi tâm- pitul suprem sau este mai inteligent de atât?

Cu siguranţă, Donald Trump este un tâmpit suprem, un supra-tâmpit, dacă vrei. înţeleg prin asta faptul că este un idiot care inspiră, în acelaşi timp, respect şi admiraţie pentru stăpânirea artei prostiei, în ciuda competiţiei celor de o seamă cu el. Tâmpiţii trebuie să rivalizeze pentru a obţine titulatura de „idiot-şef" sau de „baron al tâmpiţilor", dar puţini ajung la glezna lui

Trump, înşiruind prostie după prostie (Kim Jong-un, în Coreea de Nord, fiind o excepţie notabilă). Cei care reuşesc, cum arfi Chris Christie, guvernatorul statului New Jersey, ajung adesea să devină mai docili.

Au existat tâmpiţi iluştri printre filosofi?

E amuzant, dar am scris chiar despre Jean-Jacques Rousseau, ale cărui idei despre amorul propriu sunt foarte importante pentru a înţelege ceea cesimtidioţii şi dinamica distrugerii ce rezultă din asta. Iar Rousseau în persoană şi-a părăsit numeroşii copii şi am înţeles chiar că practic a cumpărat o fetiţă de 12 ani şi a închis-o într-o casă pentru a obţine favoruri sexuale de la ea... în ciuda geniului său, seamănă bine cu un tâmpit din multe puncte de vedere!

S-au găsit tâmpiţi care să vă felicite car pentru tea pe care aţi scris-o despre ei?[1]

Da, au fost cititori care mi-au scris pentru a-mi spune: „Vă mulţumesc pentru acest volum, copiii mi l-au oferit în dar şi am înţeles că sunt, fără îndoială, un tâmpit". Observaţiile lor au fost mereu amabile. „Bravo, bună treabă"... însă de aici şi până la a-mi spune că această carte le va schimba viaţa şi că se vor comporta altfel, nici vorbă... în ceea ce îi priveşte pe idioţii pe care îi cunosc, nu ştiu dacă au citit cartea: mă străduiesc să limitez la maximum

interacţiunea dintre noi! /

Interviu realizat de Jean-Franşois Marmion

Referire la cartea profesorului Jones *Assholes. A Theory,* Anchor, 2014 (n. red.)

PE M PROSTIE
M FEEORI

Pascal Engel

Filosof si director de cercetare
/
la Şcoala Superioară de
înalte Studii în Ştiinţe Sociale

Cum am putea clasifica diversele forme de neghiobie: cap sec, idiot, cretin, nătărău, stupid, nerod, imbecil, debil, inept şi, calificativul suprem, prost? Spun ele toate acelaşi lucru? „Neghiob[11] poate fi genul ale cărui specii să fie celelalte forme? Prostia poate fi măcar definită, ţinând cont că toate aceste categorii au contururi estompate şi se reduc, deseori, doar la nişte simple insulte, fără a putea stabili vreodată dacă sunt proprietăţi reale? însuşi vocabularul prostiei pare în mod sistematic asociat limbilor şi culturilor, încât este aproape imposibil să găsim termeni universali: *tonto,* în spaniolă, este cu adevărat analog franţuzescului „idiot”? *Moron,* în engleza americană, este echivalentul lui *dunce* din engleză? *Asshole* poate fi redat prin „dobitoc”? Diversitatea formelor prostiei este atât de mare, încât mulţi dintre cei care s-au înhămat la dificila muncă de a-i defini esenţa, din Antichitate şi până astăzi, au renunţat iute, preferând mai degrabă să o ilustreze. Comedia şi satira, care tratează adesea (şi poate în mod exclusiv) prostia umană, ne oferă astfel de reprezentări, de la Aristofan la Lucian[1], de la luvenal la

Lucian din Samosata, prozator grec (n. red.)

Persius[1], de la Erasmus la Swift şi la Pope, de la Moliere la Voltaire, de la Feydeau şi Labiche la Jarry, de la PG. Wodehouse la Flannery O'Connor, aşa de multe şi de variate personificări, încât este foarte greu să identificăm aici cea mai mică unitate: corabia nebunilor, bâlciul, pandemoniul, grădina zoologică... Majoritatea satirişrilor se mulţumesc să dea nenumărate enumerări şi exemple, iar ori de câte ori un filosof încearcă să formuleze o teorie privitoare la prostie, concluzia lui va fi infirmată imediat de ceilalţi. Doar litera- tura – de la Flaubert la Bloy, de la Muşii la Gombrowicz, de la Sartre la Kundera – pare în măsură să trateze un asemenea subiect, însă fără a merge mai departe de o constatare descurajantă: „Aşa stau lucrurile".

Gradele prostiei

Chiar dacă este dificil de clasificat prostia, nu este imposibil. Ea are grade, care pot fi descrise prin ansambluri de predispoziţii proprii fiecărui tip de om. La nivelul cel mai de jos se află prostia crasă, literalmente brută, a celui căruia îi lipseşte inteligenţa şi care se apropie de regnul animal (măgar, dobitoc, becaţă) sau de cel vegetal (dovleac, castravete, cartof) şi pe care termenul de „cras" îl caracterizează cel mai bine. Mai este prostia stupidului, cel care îi lasă pe toţi în stupoare, cu gura căscată. Această prostie brută este

aproape de pământ (aceea din Beoţia[XXI] [XXII], la greci) şi chiar de piatră (fabula despre bolovanul ursului[1] o confirmă). Argoul

XXI Aulus Persius Flaccus, poet latin (n. red.)

XXII *Beotia,* „ţara vacii" (n. red.)

' La Fontaine, *Lours et l'amateur des jardins* (n. red.)

reduce prostia la un singur lucru: prostul *(le con,* organ sexual al femeii), iar pentru bărbat, tămpitul *(le couillon,* de la *la couille,* testicul) sau cap pătrat. Cu un grad mai sus se află idioţii şi imbecilii, cei a căror judecată este atât de fragilă (debilă) încât e vecină cu patologia, într-atât sunt de aparte. Tipologia lor este aceeaşi cu a cretinilor, afectaţi de un defect ereditar. Cu un grad şi mai sus se află cei care, puţin mai răsăriţi decât dobitocii, sunt neîndemânatici, dar cumsecade. Aceştia sunt tonţii, tolomacii, nerozii, nătărăii.

Şi mai sus, îi găsim pe nesăbuiţi. Nechibzuitul nu duce neapărat lipsă de inteligenţă, ba chiar, ocazional, poate da dovadă de judecată. Insă o foloseşte cu nesocotinţă şi este mai cu seamă îngâmfat, căci îi place să iasă în evidenţă şi are nevoie de ceilalţi: este sociabil, în vreme ce brutele sunt solitare. Nesăbuitul este grandilocvent şi pompos, în maniera lui Trissotin din piesa *Femeile savante*[1]*.* Nu este pasiv, din contră, asemenea lui Bouvard şi Pecuchet, este caracterizat de o activitate debordantă. Nu se arată ostil fată de cunoas-

> > tere şi nici nu este incapabil să o asimileze, însă prostia lui ţine de faptul că nu ştie să o aplice şi să o pună în practică.

Cu un grad şi mai sus de nesocotinţă se află ceea ce Muşii numeşte „prostia sofisticată'' sau „inteligenta[1], despre care spune că se regăseşte la nivelul celor mai

înalte sfere ale spiritului[XXIII] [XXIV]. Nechibzuitul inteligent poate fi foarte învăţat şi foarte cultivat, în stare să strălucească în societate, însă inteligenţa lui nu este în acord cu afectele sale. Face planuri nerealiste şi disproporţionate pentru că există la el, ne spune Muşii, o „armonie mediocră între capriciile simţirii şi o înţelegere care nu este suficientă pentru a le asimila". Muşii face o comparaţie între această prostie sau prostie inteligentă şi prostia „sinceră", care are „obrajii plini de viaţă". Manifestările celei din urmă sunt, de cele mai multe ori, aceea a snobului, care nu ştie de ce îi place ceva sau cineva, a femeii sau a bărbatului de salon — ca doamna Verdurin[XXV] — sau a omului care face planuri, precum Arnheim şi generalul Stumm din *Omulfără calităţi,* sau ca planificatorii – cazul autorului eseului anonim *O propunere modestă* (în fapt, Jonathan Swift). Există la prostul sofisticat o formă de defect moral, care nu este legată de o inadecvate a mijloacelor la scopuri, cum se întâmplă în cazul altor forme de prostie, ci de o lipsă de viziune referitoare la natura scopurilor. Această formă înaltă de prostie este un viciu, iar cei afectaţi de ea sunt din plin răspunzători. Aici îşi are limitele ideea curentă potrivit căreia prostia este un defect intelectual. Obişnuim să spunem că cel care este prost mai este şi rău, şi crud: el ignoră şi

XXIII Comedie de Moliere (n. red.)

XXIV R. Muşii, *Uber die Dummheit,* 1937 (trad. rom. *Despre prostie,* Daniela Duca, Editura All, 2013)

XXV Personaj din romanul *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust (n. red.)

K. Mulligan, *Anatomie della Stoltezza,* Jouven Milano, 2016

dispreţuieşte de cele mai multe ori valorile morale. însă i se întâmplă, de asemenea, să dispreţuiască şi valorile intelectuale[2].

Nerozie şi *bullshit*

În acest punct, prostia inteligentă – mai degrabă nerozia, în sensul clasicilor, care nu foloseau decât rar termenul

Nechibzuitul inteligent poate fi foarte învătat si foarte / / cultivat, în stare să

de „prostie" – întâlneşte ceea ce Harry Frankfurt numea *bullshit*[1].

Bullshit-w| reprezintă un tip de discurs care consistă în a spune literalmente vrute şi nevrute, fără a se pune problema dacă ceea ce se emite este adevărat sau fals. Forma tipică de manifestare este flecăreala *Bullshiter* este cel care „spune prostii", motiv pentru care titlul cărţii lui Frankfurt a fost tradus în limba franceză prin *L 'Artde dire des conneried.*

Insă practicarea *bullshit-*|*A*|*ii* nu constă nici în a face şi nici măcar în a spune prostii, lucruri absurde sau stupide, ci în desconsiderarea sistematică nu numai a regulilor adevărului şi falsului, ci şi a valorii adevărului însuşi. Frankfurt insistă asupra faptului că *bullshitter-A* nu este un mincinos, pentru că mincinosul respectă legea adevărului şi are nevoie de acesta pentru a-şi împlini minciuna. în schimb, *bullshitter-*|*A* nu se preocupă de acest aspect. Insă el este orice, mai puţin tâmpit sau producător de tâmpenii. Din contră, este inteligent, însă nu îi pasă de adevăr. Tocmai de aceea este mai potrivit să redăm cuvântul *bullshit* prin termenul *fleacuri.* [XXVI XXVII]

Emiterea fleacurilor este, spre deosebire de prostia simplă, o prostie de gradul al doilea: ia act de valorile adevărului şi ale cunoaşterii, dar nu le recunoaşte şi

XXVI H. Frankfurt, *On Bullshit*| Princeton University Press, 1992
XXVII *Arta de a spune prostii* (n. red.)

nici nu le practică. Tocmai de aceea, ea este mai mult o formă de înşelătorie decât o minciună şi o găsim deseori în discursurile publice, cum ar fi în politică. În secolul al XVIl-lea, fleacurile corespund cuvintelor *bel esprit,* care desemnau o „minte sclipitoare", despre care Malebranche spunea: „Stupidul şi mintea sclipitoare sunt, în egală măsură, închişi în faţa adevărului, cu diferenţa că stupidul îl respectă, iar mintea sclipitoare îl dispreţuieşte". Nesocotitul sau prostul simplu (care poate fi, asemenea personajului Felicite imaginat de Flaubert, o inimă simplă) respectă valorile spiritului şi chiar pretinde că se află în slujba lor, deşi face o treabă anapoda sau de mântuială. Nerodul complex, asemenea creatorului de nimicuri, desconsideră aceste valori. Am putea spune, prin urmare, că fleacurile reprezintă stadiul suprem al prostiei. *Ilustrul Gaudissart* de Balzac, personajele lui Daumier, *Omul de încredere* al lui Melville îl personifică pe prostul complex în ficţiune, iar Donald Trump, în realitate.

Prostul judecă prea mult

Clasificarea de mai sus a formelor de prostie poate părea rudimentară, însă are avantajul de a sublinia faptul că prostia nu este — sau nu este doar — o incapacitate de înţelegere ori un cusur intelectual, nici o privare de judecată care l-ar lăsa pe individ, într-o manieră permanentă sau temporară, într-o stare de inerţie sau de absenţă a libertăţii. Este acelaşi lucru cu

ceea ce grecii numeau *moria,* iar latinii *stultitia,* concepte care au fost traduse de obicei prin „nebunie”, după ce Erasmus i-a făcut acesteia un elogiu ironic. *Stultitia* este atât nebunie, cât şi prostie. Cum spune Chamfort: „Trei sferturi din nebunie nu sunt decât prostii”. Ea se opune, în viziunea anticilor şi a clasicilor, înţelepciunii şi raţiunii, însă nu este Celălalt Absolut sau inversul judecăţii. Prostului îi place să gândească logic şi, deseori, face acest lucru prea mult, cum spune Chrysale în *Femeile savante'.* „Raţionamentul alungă raţiunea". Prostul nu este doar un *minus habens.* El este si cel care face lucruri în exces, care depăşeşte limitele sensului şi, prin aceasta, chiar decenţa în domeniul spiritului. Este non-pertinent şi impertinent (iar fleacurile sunt o formă a discursului impertinent).

Acest subiect al prostiei ca exces de raţiune a fost pus în evidenţă de către marii moralişti ai epocii clasice, de la La Bruyere la Vauvenargues, precum şi de satirişti celebri ca Swift şi Voltaire. Insă, la ei, acest exces era denunţat de fiecare dată în numele unei utilizări corespunzătoare a raţiunii, integră prin natura ei şi menită să corecteze elanurile înşelătoare ale sentimentelor. Romanticii, în schimb, ridică în slăvi forţa si valoarea emoţiilor si reduc valoarea

> > > J

gândirii la rece. Nu numai că sunt fascinaţi de nebunie, însă consideră că prostia este asimilată raţiunii înseşi. Kant susţinea că raţiunea, atunci când caută să se extindă dincolo de experienţă, cade inevitabil în iluzie.

Schopenhauer, apoi Nietzsche, au reluat această idee potrivit căreia raţiunea înseamnă, prin natura sa, exces de judecată, motiv pentru care este neroadă. Georges Picard spunea că „raţiunea însăşi este stupidă*[XXVIII]. Marii scriitori din secolul al XIX-lea care au

XXVIII G. Picard, *De la connerie,* Corti, 1994
A. Roger, *Breviaire de la betise,* Gallimard, 2008

zugrăvit prostia, cu Flaubert în frunte, aveau să preia această temă. Homais, Bouvard şi Pecuchet — şi prin ei întreaga burghezie — sunt foarte raţionali. Insă sunt excesivi. La ei, voinţa întrece, în final, înţelegerea, fără însă ca aceasta din urmă să lipsească cu desăvârşire.

În vasta sa lucrare *Breviaire de la betise,* Alain Roger a dezvoltat această temă a „raţiunii suficiente": prostul autosuficient şi arogant crede că în viaţă este de ajuns să ai doar raţiune[1]. Potrivit lui Roger, prostia personifică, ridicu- lizându-le, principiile de bază ale logicii: al terţului exclus, al non-contradictiei si al identităţii. Prostul si-ar dori ca > > > >
orice propoziţie să fie adevărată sau falsă („mă iubeşti sau nu?"), nu tolerează contradicţiile („nu putem avea în mod simultan un lucru şi contrariul său") şi, mai ales, abundă în tautologii („afacerile sunt afaceri", „un evreu e un evreu"). Flaubert şi Bloy au identificat în special această natură identitară a prostiei burgheze, care se complace în locuri comune şi în truisme („Toţi artiştii sunt nişte farsori"). Regăsim aici vanitatea prostului, această autosatisfacţie a tautologiei, care nu spune nimic, pentru că este mereu adevărată. Rostim tautologii pentru că nu transmitem nimic pertinent sau judicios, ci doar amintim identitatea lucrurilor cu ele însele: „un ban e un ban", „o femeie e o femeie" şi, după faptă şi răsplată, cum a scos în evidenţă Brassens, „când eşti prost, eşti prost[XXIX]. În acest punct, producţia de tautologii se apropie de producţia de baliverne, care înseamnă a vorbi degeaba, a etala fără ruşine nimicuri, prezentate

Pentru romantici, „raţiunea însăşi este stupidă".

XXIX*connaissance humaine,* Gallimard, 1985

ca fiind pline de sens. A spune vorbe goale reprezintă, în acelaşi timp, amprenta unei forme de prostie îndărătnică, a cărei paradigmă, prostia militară, în esenţa ei autoritară, este cântată de Graeme Allwright: „Ne ajungea apa până la brâu, iar dobitocul ne spunea să mergem înainte[11].

Epoca prostiei în masă

Locurile comune există în gândirea fiecăruia, în cea a maselor, pe care romanticii o opun individualităţii pe care o consideră singura capabilă, în numele artei, să se împotrivească depersonalizării noţiunii de „oameni[11], concretizată în raţiune şi în tehnică. Insă în secolul XX şi după aceea, până şi arta a devenit stupidă şi falsă, ca în cazul kitschu- lui — care este o formă de prostie aplicată frumosului, o boală a judecăţii estetice[XXX]. Astfel, prostia încetează să mai fie specifică unui anumit tip de individ, cum încă se întâmpla în secolele XV11-XV1II, şi devine cu adevărat colectivă şi de masă. Producţia de fleacuri, care era endemică în presă, a devenit pandemică în mass-media, pe internet şi în reţelele sociale, care o difuzează în doze atât de masive, încât a devenit o forţă politică şi face parte din ceea ce s-a chemat epoca „post-adevărului[11], căreia ar fi trebuit să i se spună mai bine epoca bagatelelor, caracterizată prin crearea unui tip de discurs şi de gândire care nu se mai preocupă de adevăr şi în care

XXX H. Broch, „Quelques remarques sur le kitsch", în *Creation litteraire et*

singurul lucru care contează este efectul produs. Bagatela este deopotrivă stupidă — fiind scăpată de sub control — şi abilă, deoarece se află în slujba strategiilor politice şi de propagandă.

Dacă prostia şi idioţenia îşi găsesc originea în excesul de judecată, cum putem să ne încredem în forţa raţiunii de a le face fată? Avem de-a face cu o dilemă cu care s-au con-

>

fruntat mulţi gânditori care, de la Nietzsche la Heidegger şi de la Sartre la Foucault, au acuzat gândirea logică şi Epoca Luminilor de a fi produs cultura de masă, tehnica „araţio- nală” şi totalitarismul. Asemenea romanticilor, au rezolvat problema recurgând deseori la iraţionalism. Cu toate acestea, remediul la boala prostiei nu este abandonul raţiunii, ci raţiunea critică si conştientă de limitele sale.

> > 3

O FIINŢA VMANA St ÎNSAIĂ AMARNIC

Jean-Frangois Marmion

Psiholog şi redactor-şef
al revistei *Le Cercle Psy*

Dacă nu ştii ce este un *homo oeconomicus,* grăbeş- te-te să-l întâlneşti cât încă mai mişcă! Până la sfârşitul secolului XX, acesta era modelul subiectului autonom, care se identifica în funcţie de „utilitatea dorită” a alegerilor sale, adică acţionând în beneficiul propriilor interese, în special al celor financiare. Egoist, raţional şi constant. Personajul principal al economiei neoclasice. Era simplu. Era frumos. Era fals.

Vade retro[XXXI], *oeconomicusl*

Multă vreme, psihologii au avut păreri contradictorii cu privire la acest model uman. E lesne de înţeles că psihanaliştii, preocupaţi de studierea pulsiunilor, de motivaţiile inconştiente şi de partea întunecată a fiinţei umane, aveau de ce să fie sceptici în faţa unui subiect admis a fi atât de versat şi clarvăzător. Insă existau şi specialişti — începând cu cognitiviştii – potrivit cărora gândirea umană funcţiona ca un calculator, analizând informaţiile prin înlănţuirea algoritmilor.

Anumite modele dezvoltate în anii 1980 (logica naturală a lui Braine, sau teoria schemelor de raţionament pragmatice formulată de Cheng şi Holyoak) ne descriau ca pe nişte manipulatori ai regulilor formale sau ai reprezentărilor (cazul teoriei modelelor mentale a lui Johnson-Laird). încă din anii I960, alţi cognitivişti aveau totuşi să fisureze acest frumos edificiu, cum a fost

XXXI *Vade retro (satana)* — „dă-te înapoi, Satan”, formulă catolică medievală de exorcism (n. red.)

cazul lui Peter Wason şi a lui „sarcină a selectării[11].

Nişte persoane desemnate aleatoriu primesc patru cărţi. Pe fiecare carte este marcată o cifră sau o literă, de exemplu, D, F, 7 şi 5. Ce li s-a cerut? „Ce carte trebuie să întorci, pentru a verifica următoarea regulă: dacă există un D pe o parte a unei cărţi, pe verso va fi un 7?”

Oricum am judeca problema, nu există decât un singur răspuns valabil dintr-un punct de vedere logic: trebuie întoarse cărţile D şi 5. Altfel spus, trebuie căutat ceea ce poate infirma regula, nu ceea ce o confirmă. În caz contrar, ne confruntăm cu un „bias de confirmare[11]. Trebuia să ştim, vei spune!

Desigur, 80% dintre noi nu ştiu acest lucru şi nu au nici o intuiţie în această privinţă. Ne înşelăm, fără chiar a avea scuza emoţiei. Nu este nimic rău în asta, pentru că nu suntem practic nici logicieni, nici statisticieni veritabili, adică nimic din ceea ce avansează teoria lui *homo cecono- micus.* Această teorie avea să primească lovitura cea mai dură în anul 2002, când psihologul americano-israelian Daniel Kahneman avea să câştige Premiul Nobel pentru Economie. La începutul anilor 1970, în cercetările realizate împreună cu colegul său Amos Tversky, decedat în 1996, Kahneman a pus în evidenţă raţionamentele intuitive pe care le folosim zilnic, „euristicele[11]. Acestea seamănă cu logica, însă reprezintă o monedă falsă: sunt grosolane şi aproximative. Totuşi, în viaţa cotidiană, aceste raţionamente sunt îndeajuns de bune. Prin urmare, putem să le folosim fără pagube majore, pentru a fi scutiţi de

înlănţuiri de judecăţi plicticoase şi conştiincioase, care ar fi poate mai precise, dar ne-ar epuiza şi ne-ar paraliza.

Prin acest Nobel, *homo oeconomicus,* renegat în mod public, nu mai este decât o glorie apusă, iar drumul se deschide către o disciplină astăzi foarte apreciată, mai ales în aceste vremuri de criză, în care modelele tradiţionale ale economiei sunt respinse: economia comportamentală. De această dată, ne sunt studiate raţionamentele şi deciziile în împrejurări nu atât de îndepărtate de realitate, ci plauzibile, transpuse în situaţii experimentale. Iar rezultatul nu este măgulitor pentru noi. Ce de biasuri! Suntem cu toţii gânditori şi decidenţi de mâna a doua. Goana după raţionamente disfuncţionale a devenit astfel o disciplină olimpică în psihologie socială sau cognitivă, ca şi în neuroştiinţe, cu rezultate din ce în ce mai jenante pentru mitul omului raţional. De exemplu, psihosociologul Solomon Asch demonstrase că, din tendinţa spre conformism, suntem gata să negăm ceea ce percepem. Dacă suntem singurul dintr-un grup care recunoaşte că nişte linii sunt la fel de lungi, vom fi tentaţi să ne înşelăm în mod voluntar pentru a îmbrăţişa, cu bună-credinţă, opinia celorlalţi.

Or, în anul 2005, cercetătorul Gregory Berns, de la Universitatea Emery din Atlanta, reface experimentul lui Asch, folosind rezonanţa magnetică nucleară (RMN). Ce avea să descopere? Renunţând a mai crede în ceea ce pare evident, regiunea cerebrală care se activează este doar cea a percepţiei spaţiale, şi nu cea specializată în gestionarea conflictelor cognitive.

Judecata celuilalt transformă percepţia noastră asupra liniilor, iar ce consideram a fi o aberaţie devine de acum încolo un adevăr care nu ne mai face probleme. Morala: greşeala este doar o părere superficială, ea ne modifică chiar şi percepţia asupra realităţii. Ne orbeşte. În orice caz, ne facem să suferim de orbul găinii.

Literatura abundă în subiecte despre biasurile noastre afurisite şi triste. Uneori, pentru a ne pune în gardă: *Nu mai faceţi greşeli de gândire*[1]*!* ne îndeamnă scriitorul elveţian Rolf Dobelli, sperând să ne înveţe să ocolim capcanele raţionamentelor noastre cotidiene, mai ales dacă acestea provin de la economişti şi de la jurnalişti...

Cazi în eroare, Cerul îţi va veni în ajutor

Tocmai o jurnalistă, Kathryn Schulz, avea să intre în echipa adversă şi să publice un volum intitulat *Cherchez l 'erreur! Pourquoi il est profitable d 'avoir tort*[XXXII XXXIII]*.* Greşim, ei bine, şi? Nu depinde decât de noi să învăţăm din propriile greşeli, care se pot dovedi a fi creative şi instructive. Această dezbatere nu îi preocupă doar pe psihologi şi pe economişti. Aşadar, trebuie oare să fim extrem de mulţumiţi fiindcă suntem fiinţe raţionale, să ne ducă la disperare propria prostie sau să ne vedem slăbiciunile ca pe o şansă? Poate că toate la un loc.

în lucrarea sa *Gândire rapidă, gândire lenta',* tot

XXXII Eyrolles, 2012
XXXIII Flammarion, 2012

Daniel Kahneman constată faptul că raţionamentele noastre funcţionează la două viteze.
>
Ceea ce deţinătorul Premiului Nobel numeşte sis- >
>
tem 1 este apanajul euristicii şi reprezintă pilotul automat. Gândim greşit, dar rapid, facem tot ce putem cu ceea ce se află la îndemână, sub impulsul emoţiei, apoi trecem la altceva. Punem etichete oamenilor grăbit şi superficial, caricaturizăm, facem treburi de mântuială... Deseori, acest sistem este funcţional, însă ocazional dă greş. Atunci se activează sistemul 2. Puternic, precis, subtil, este capabil de o gimnastică mentală de nivel înalt. Nu poţi să-l tragi pe sfoară. Nu suportă lucrurile pripite. Se apleacă cu atenţie asupra problemei, apoi porneşte lent, grav şi maiestuos întru rezolvarea ei. Are doar un singur defect: este leneş, în vreme ce tumultuosul sistem 1 ţine direcţia, de bine, de rău, pe parcursul evenimentelor, sistemul 2 se lasă purtat de val. întâlneşte un contracurent, binevoieşte să preia cârma, dar... monopolizează atenţia, consumă multă energie. Calitatea se plăteşte! într-un cuvânt, datorită sistemului 2, atunci când vrem să raţionăm bine, o putem face. Un pic. Numai că nu prea vrem.

Chiar şi aşa, nu atingem vreodată infailibilitatea glacialei logici formale. Herbert Simon, de asemenea deţinător al unui Premiu Nobel pentru Economie (în anul 1978), considera că suntem dotaţi cu o raţionalitate, fără îndoială, dar aceasta este „limitată[XXXIV]. Acesta este, de altfel, şi motivul pentru

XXXIV[1] Editura Publica, 2012

care specia noastră a supravieţuit.

Dacă strămoşii noştri ar fi adoptat postura gânditorului lui Rodin înainte de a decide dacă ar trebui să fugă din calea unui prădător sau a unui duşman, umanitatea ar fi fost de mult dispărută! Era necesară existenţa unui sistem 1, fie el şi predispus la eroare.

Faptul că avem capacitatea de a-l studia şi de a-i deplânge rateurile se explică astfel: am dezvoltat, în paralel, un sistem 2, de mare clasă, pe care îl folosim cu zgârcenie. Logica austeră nefiind elementul nostru natural, suntem dotaţi cu mai multe registre imperfecte de gândire, adaptate însă la condiţia noastră şi care ne permit să supravieţuim într-un mediu complex, instabil şi nesigur.

Aşadar, e adevărat, a greşi e omeneşte, în sensul în care îi datorăm probabil erorii o parte din umanitatea noastră...

SA LĂSAM JUSTIŢIA SĂ-SIFACĂ TREABA (DE DIGESTIE)

După pauza de prânz sau după o pauză destul de scurtă, aproximativ 65% dintre cererile de eliberare condiţionată sunt acceptate de către judecătorii din instanţa de judecată. Cu cât se scurge timpul, aceştia sunt din ce în ce mai severi şi ajung, gradual, chiar să le respingă în bloc. După următoarea pauză, judecătorii revin la procentul de 65% privind verdictele clemente. Această stare de fapt a fost relevată în anul 2011,în urma analizei a aproape 1 000 de decizii judecătoreşti, provenind de la opt magistraţi israelieni[1]. Şi, în funcţie de cât vor fi de balonaţi sau de vioi, judecătorii vor decide dacă situaţia e albă sau neagră.

J.-F. M.

S. Danziger, J. Levav şi L. Avnaim-Pesso, *Extraneous factors in judicial decisions. Proceedings of the National*

Academy of Sciences, 2011

Logica naturală (Braine)

Transpunem elementele unei probleme în logica prepoziţională, adică în formulări abstracte, în afara contextului şi independente de experienţa noastră, de genul: dacă a, atunci b; a, deci b (cazul ***modus ponens,*** în logică). Sau: dacă a, atunci b; non-b, prin urmare non-a ***(modus tollens)*** etc.

Teoria schemelor pragmatice de raţionament (Cheng şi Holyoak)

Raţionăm pornind de la cunoştinţe asimilate prin experienţă, care au formă condiţională (de tipul „dacă, atunci"). Intr-un asemenea context, dacă asta, atunci asta sau nu (de exemplu, dacă o maşină vine în viteză, atunci nu traversez).

Teoria modelelor mentale (Johnson-Lair)

Raţionăm pornind nu de la simple reguli de logică, ci de la reprezentări, pe care le ilustrăm prin exemple sau contraexemple.

CRITICA REZONERULUI PUR

Miticul *homo ceconomicus* se presupunea că practică logica pură. Raţiona prin demersuri deductive, deducţia constând în stabilirea ideilor de bază (premise), prezentate ca fiind sigure, pentru a trage din ele o concluzie la fel de fiabilă. Procedând astfel, teoreticienii acestui tip de logică neglijau complet alte tipuri de raţionamente, pe care le practicăm toţi în mod natural, cum ar fi inducţia, prin care extragem o lege generală pornind de la observaţii parţiale, adică în incertitudine. Este ceea ce explică Jean-Franţois Bonnefon, director de cercetare la Şcoala de Economie din Toulouse, medaliat cu bronz de către CNRS[1], autor al volumului *Le raissoneur et ses modeles*[2]*:* „Deducţia nu reprezintă decât o parte infimă a raţionamentelor noastre, complicate de tot felul de parametri: de exemplu, preferinţele noastre, ceea ce ne-am dori să se întâmple, ceea ce ne-ar plăcea să fie adevărat. Multă vreme, ni s-au studiat raţionamentele care nu se bazau pe realitate, fără preocuparea de a şti dacă erau dorite şi de către cine. Ne comportam ca şi cum am fi judecat mereu de dragul de a raţiona, fără scop practic. Or, nu numai că gândim în mod logic cu un scop anume, însă suntem şi capabili să facem acest lucru integrând şi presupusele scopuri ale celorlalţi. Când judecăm raţional privitor la alţi oameni, ţinem seama de ceea ce credem noi că îsi doresc".

Şi chiar dacă am vrea să raţionăm mereu prin deducţie, nu am putea. Pur şi simplu pentru că dispunem rareori de premise absolut sigure pentru a ne susţine reflecţia: „Se ştia că oamenii sunt capabili să se descurce în incertitudine,

[1] Centre National de la Recherche Scienrifique (n. red.)

[2] Presses Universitaires de Grenoble, 2011 dar acest lucru

era considerat ca fiind ceva marginal, spune Jean-Frangois Bonnefon. Mai târziu, din ce în ce mai mulţi cercetători au semnalat că, de fapt, lucrurile se întâmplă exact invers, că timpul acordat deducţiei, manipularea informaţiei sigure erau secundare. Adevărata capacitate primitivă este aceea de a gestiona incertitudinea, deducţia nerepre- zentând aici decât un caz-limită. Dacă suntem capabili să acţionăm lucid în situaţii cu grad ridicat de incertitudine, putem să facem acest lucru şi atunci când avem de-a face cu certitudinea: cine poate mai mult poate şi mai puţin. De unde şi existenţa unor teorii care încearcă astăzi să explice mai degrabă mai multul, decât mai puţinul..." Teorii irealiste, care ne consideră complet deconectaţi de la realitate şi neinteresaţi de propriile erori, cu disfuncţionalităţi de judecată: într-o lume ideală, ipotezele fondate pe raţionalitatea noastră pură ar fi fost perfecte, precum o grădină franţuzească. în lumea reală, ele nu sunt decât copacul care ascundea jungla.

J.-F. M.

TÂRGUL DE BIASURI (ŞI DE EURISTICI)

Există zeci de moduri de a gândi în fel şi chip şi le practicăm pe toate! Iată câteva dintre biasurile (erori de judecată) şi euristicile (deducţii automate şi aproximative, însă nu neapărat false) identificate în mod clar de psihologia ştiinţifică.

Euristica reprezentativităţii: cazul Linda

Un mare clasic al tandemului Kahneman-Tversky. Linda este o femeie în jur de 30 de ani, celibatară remarcabilă şi angajată. Care este scenariul cel mai plauzibil? Faptul că ar putea fi angajată la o bancă? Feministă? Sau angajată la o bancă şi feministă? Înclinăm aproape toţi să alegem a treia ipoteză ca fiind cea mai verosimilă, ţinând cont de ceea ce credem că ştim despre angajaţii din bănci şi despre feministe. Cu toate acestea, este ilogic, întrucât, oricare ar fi caracteristicile Lindei, din punct de vedere statistic „Linda este asta" are mereu o mai mare probabilitate decât „Linda să fie si asta, si cealaltă".

Euristică de ancorare/ajustare: un reper slab în ceaţă

Trage la sorţi un număr, apoi estimează câte state membre are ONU. Cu cât este mai mare numărul tras, cu atât mai multe state membre ONU vei alege (ei, bine, da, experimentul a fost deja realizat!). Când avem îndoieli, facem estimări pornind de la un punct de reper, fie el şi sugerat de hazard, chiar dacă nu are nici o legătură cu întrebarea care ne preocupă. O ancorare care, în mod paradoxal, ne face să ne abatem spre ea, şi nu spre adevăr.

Euristica disponibilităţii: cel mai gălăgios are dreptate

Extrapolăm, pornind de la amintirea care ne-a impresionat cel mai puternic imaginaţia sau pur şi simplu de la cea mai recentă imagine păstrată în memorie. Un schizofrenic comite o crimă? Informaţia ne rămâne întipărită în minte şi, dacă nu cunoaştem nimic despre schizofrenie, tragem concluzia că toţi cei care suferă de această boală sunt periculoşi. Nu vorbim despre trenurile care ajung la timp, deci toate au întârziere!

Aversiunea faţă de pierdere: un „poftim, ia!" valorează mai mult decât un „veipierde"

Ideea de a pierde 100 de euro are asupra noastră un impact emoţional de două ori mai mare decât cea de a-i câştiga. Aversiunea faţă de pierdere se află în centrul teoriei perspectivelor, unul dintre conceptele elaborate de Daniel Kahneman şi Amos Tversky. Iată de ce agenţii de bursă aşteaptă uneori prea mult timp înainte să vândă în pierdere. În plus, suntem mult mai uşor de convins cu un argument de genul: „Să nu vă scadă puterea de cumpărare!" decât cu unul care spune „încercaţi să vă creşteţi puterea de cumpărare!" „Să muncim mai mult, pentru a câştiga mai bine?" Nu, „să muncim mai mult, pentru a pierde mai puţin!"

Efectul de cadraj (framing) *pe jumătate gol sau pe jumătate plin?*

Ţi se dă ocazia să alegi între două avioane: primul are 97% şanse să ajungă la destinaţie, al doilea are 3% riscuri să se prăbuşească. Pe care îl iei? În mod spontan, tendinţa este de a-l alege pe primul, deşi riscurile sunt aceleaşi pentru ambele zboruri. Formularea ne modifică, prin urmare, judecata.

Biasul de confirmare: ochelari de cal sau nimic

Este de o banalitate absolută: reţinem lucrurile care ne

con- firmă viziunea despre lume şi minimizăm sau negăm ceea ce ne-ar putea demonstra că părerea noastră este falsă. Exemple: Sunt de dreapta? Citesc *Le Figaro,* bineînţeles. De stânga? *Liberation.* Cred în astrologie? Jubilezîn faţa celortrei astrologi care au prevestit un accidentaviaticîn SUA, în septembrie 2001. Nu am consideraţie pentru ceilalţi – mii – care nu au prezis atentatele din 11 septembrie. Iar dacă chiar nu am de ales şi dau cu nasul de studii ştiinţifice care îmi demonstrează că mă înşel...

Acest lucru nu are nici o importanţă, voi afirma că ştiinţa nu a atins stadiul maturităţii şi nu a găsit încă metoda potrivită pentru a ajunge la concluzii valide cu privire la subiectul care are mare importanţă pentru mine. Avem de-a face cu ceea ce psihologul Geoffrey Munro numeşte „scuza slăbiciunii ştiinţifice".

Biasul retrospectiv: puteam să jur!

„Aţi fost surprins de rezultatele alegerilor legislative? – Nici vorbă! răspunde analistul politic. Ca să fiu sincer, nici nu avea cum să fie altfel!" Şi se apucă să înşire, cu bună-credinţă, faptele sau tendinţele generale care duceau logic la situaţia prezentă... pe care el nu o anunţase totuşi niciodată. Ai crede că destinul dispune de un mod de întrebuinţare pe care uităm cum să-l descifrăm înainte să fie prea târziu.

Biasul autorităţii: efectul „halatul alb” într-o dimineaţă, un necunoscut deghizat în Napoleon îi anunţă pe trecători că un OZN tocmai a survolat oraşul. Le întinde câte o mască menită să îi protejeze de emanaţiile extraterestre, potenţial nocive. După-amiaza, bărbatul face acelaşi lucru, însă îmbrăcat cu un halat alb. După părerea ta, în care dintre cele două cazuri trecătorii vor avea dubii? în faţa unui expert, ne facem cu toţii mici. Psihologul social Stanley Milgram ne-a oferit cea mai cunoscută demonstraţie de acest gen în anii 1960, în cadrul unui experiment în care oameni obişnuiţi, pentru a intra în graţiile unui pseudo-om de ştiinţă, acceptau să electrocuteze necunoscuţi.

Biasul de complezenţă: am căzut, este

vina lui Voltaire Când reuşesc, înseamnă că sunt bun. Când dau greş, este vina altora sau a circumstanţelor. A nu se confunda în nici un caz cu eroarea fundamentală de atribuire: îi considerăm pe ceilalţi responsabili de comportamentul lor, indiferent de factorii externi. De exemplu, credem că cel care citeşte un discurs de Fidel Castro pentru că este obligat să o facă probabil că este totuşi de acord în multe privinţe cu ceea ce citeşte (experimentul a fost deja realizat).

Iluzia de cauzalitate (sau corelaţie iluzorie): berzele si bebeluşii

Nu înseamnă că dacă două evenimente se petrec în acelaşi timp au legătură unul cu celălalt. Dacă observăm o creştere simultană a numărului de berze şi de bebeluşi, nu există nici o relaţie cauză-efect. Iluzia de cauzalitate dă totuşi naştere unor dezbateri[I] spinoase. Astfel, în ultimii 20 de ani[II], creşterea semnificativă a numărului de cazuri de autism a coincis cu dezvoltarea internetului... prin urmare, internetul provoacă autism. Este o perspectivă lipsită de delicateţe a cercetătoarei Susan Greenfield de la Universitatea din Oxford, care şi-a atras cu această ocazie o cantitate de critici sarcastice deloc de neglijat.

Efectul de halo: cine fură azi un ou mâine va fura un bou

Ştii, ai ochi frumoşi... Prin urmare, probabil că eşti simpatică, inteligentă, onestă şi miroşi frumos la subraţ. Absurd? A recunoaşte o calitate unei persoane predispune la a-i atribui multe altele. La şcoală, un elev mai atrăgător fizic va obţine mai lesne note bune, pentru că îl considerăm mai dotat şi mai conştiincios. Şi da, este oribil. Mai ales dacă nu eşti frumos.

J.-F. M.

PROSTIE SI BIAS COGNITIV

Ewa Drozda-Senkowska

Profesor de psihologie socială
la Universitatea Paris Descartes

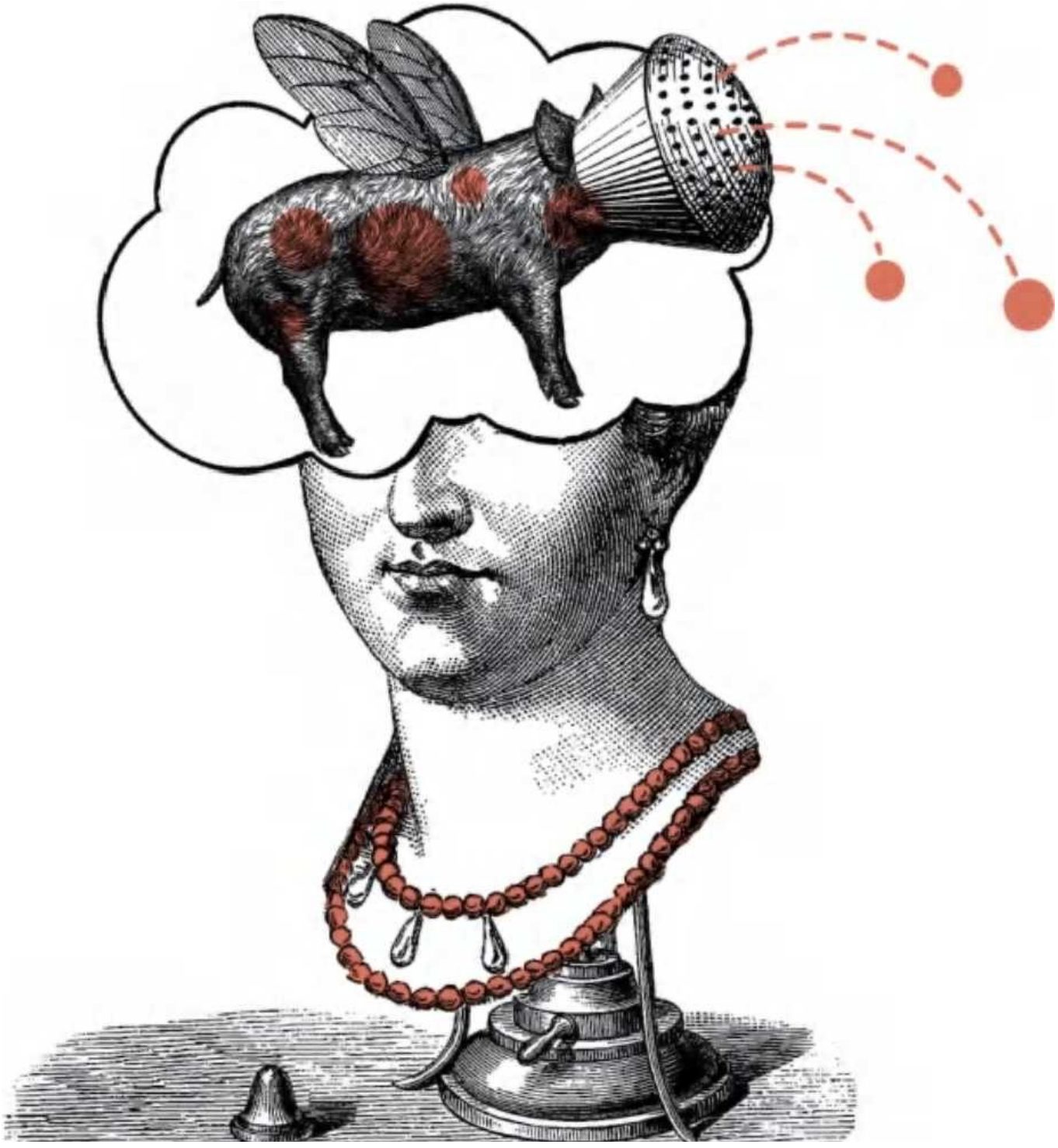

Precum cei mai mulţi autori care au publicat câte ceva despre prostie, încep printr-o mărturisire. Am acceptat invitaţia de a scrie acest articol, în timpul unei discuţii foarte animate cu nişte prieteni, deşi titlul propus îmi displăcea. Căci, prin juxtapunerea conceptelor de „prostie[11] şi de „bias cognitiv[11], exista riscul de a le asocia.

Două idei prindeau un contur clar în mintea mea.

Prima era aceea că prostia este un termen care califică un act, un cuvânt, într-o manieră mai depreciativă decât simpla „tâmpenie[11]. Ca atare, acest calificativ ar trebui să aibă o mare putere de reglare (dacă îl folosim cu privire la ceilalţi) şi, mai ales, de autoreglare (dacă îl aplicăm la noi înşine). Dacă spun că am făcut o prostie, în principiu nu am nici o intenţie să o repet. Mi-e ruşine! Forţa acestei vocabule mă intriga. Insă franceza fiind limbă străină pentru mine, nu percepeam exact în folosirea cuvântului „prostie[11] aceeaşi vulgaritate care îmi fusese semnalată foarte repede cu privire la cuvântul „prost[11]'. Şi în mediul meu — totuşi, unul foarte exigent în ceea ce priveşte alegerea cuvintelor — „ce prostie![11] se foloseşte des...

Cea de-a doua idee era convingerea potrivit căreia biasurile cognitive nu pot fi considerate sub nici o formă dovezi de prostie. Ele desemnează diferite înclinaţii în [XXXV] tratarea informaţiei şi în judecată care ne induc multiple transgresiuni de la regulile logicii, de la teoria probabilistă etc. Aceste biasuri sunt „scurtături" (sau „scurt-circuite") funcţionale la nivel superior şi care, e adevărat, uneori, dar nu întotdeauna, ne induc în eroare. În procesarea şi interpretarea informaţiei, acestea nu sunt

XXXV A se vedea etimologia cuvântului *con* (nota 1 de la pagina 41) (n. red.)

semnele unei lipse de inteligenţă. Reflectă o extraordinară putere a stereotipurilor noastre în gândire, puse în slujba acţiunii, şi nu în serviciul unei „pure" reflecţii. În acest sens, sunt dovada unei subuti- lizări aproape cronice a abilităţilor, cunoştinţelor şi competenţelor noastre. Pe moment ne ignorăm biasurile, chiar dacă ştim de existenţa lor şi, mai cu seamă, le recunoaştem apoi. Pentru cei şi pentru cele care le-au studiat, ele arată o insuficienţă a îndoielii, şi nu o incapacitate de a se îndoi.

Prostie şi gândire predictivă

Să luăm exemplul judecăţilor predictive. Importanţa lor este evidentă. Fără ele, existenţa noastră ar fi foarte dificilă, chiar imposibilă. Totuşi, în ciuda sau din cauza acestui lucru, adesea le formulăm neţinând seama de informaţiile pertinente, în favoarea celor care, teoretic, sunt mai puţin utile. Şi, ca tacâmul să fie complet, ne ignorăm propria ignoranţă, adică ne înşelăm crezând că avem dreptate. La prima vedere, nu suntem prea departe de o prostie.

Iată sarcina numită a „avocaţilor şi a inginerilor". Imaginează-ţi că ţi se povesteşte cum nişte psihologi au intervievat 70 de ingineri şi 30 de avocaţi. Apoi, au redactat fişe în care au rezumat fiecare dintre aceste 100 de interviuri. Se ia la întâmplare una dintre ele, pe care se poate citi: „Jean este un bărbat de 39 de ani. Este căsătorit şi are doi copii.

Este implicat activ în politica locală. îi place să îşi petreacă timpul liber colecţionând cărţi rare. Iubeşte competiţia, dialogul şi se exprimă foarte bine”. Marea

majoritate a persoanelor consideră că sunt 90% şanse ca Jean să fie avocat, nu un inginer. Or, cifra corectă este 30%. De ce? Pentru a estima caracterul probabil ca Jean să fie avocat avem nevoie de două tipuri de informaţii: una este legată de probabilitatea *a priori* a avocaţilor din eşantion, cealaltă de probabilitatea ca toate caracteristicile descrise în fişă să fie cele ale unui avocat. Prima informaţie ne este oferită: există

>

30 de avocaţi într-un eşantion de 100 de persoane intervievate, prin urmare, probabilitatea ca Jean să fie avocat este echivalentă cu 30%. A doua informaţie nu este furnizată. Teoretic, în faţa acestei necunoscute, am putea adopta una din următoarele două poziţii, spunând:

1) întrucât această informaţie nu este disponibilă, înseamnă că nu este pertinentă;

2) este vorba despre o „constantă[14], adică probabilitatea ca trăsăturile evocate în fisă să fie cele ale unui avocat este

>

aceeaşi cu probabilitatea ca acestea să fie ale unui inginer; a cunoaşte sau nu această posibilitate nu schimbă nimic.

Desigur, puţine persoane procedează astfel. Şi, pe bună dreptate, Jean are toate atributele unui avocat; despre un inginer, s-ar spune altceva! Această convingere face ca „necunos- cutul” să pară perfect „cunoscut". Este adevărat că Amos Tver- sky şi Daniel Kahneman au redactat descrierea lui Jean, astfel încât să favorizeze impresia că este vorba despre un avocat. Textul trimite la un stereotip frecvent cu privire la categoria profesională a

avocaţilor. Nimic nu ne împiedică să ne punem întrebări cu privire la uşurinţa cu care cei mai mulţi dintre noi cădem în această capcană şi privilegiem informaţia conţinută în descriere, aşa-zis „individualizantă", în detrimentul celei privitoare la probabilitatea *apriori.* Fără a intra în detalii, pare destul de evident cum convingerea noastră cu privire la veracitatea stereotipului avocatului joacă un rol important. Dacă, fără a-l pune la îndoială, comparăm conţinutul stereotipului cu însuşirile tipice lui Jean, observăm imediat că acesta posedă caracteristicile „specifice" avocaţilor, că este în mod clar „reprezentativ" pentru această categorie profesională („cine se aseamănă se adună"). Prin urmare, devine aproape cert faptul că Jean este avocat, mai degrabă decât inginer, deşi avocaţii sunt minoritari în eşantionul luat în considerare. În termeni tehnici, vom spune că recursul la euristica reprezentativităţii se află la originea unui bias care conduce, în cazul de faţă, la o neglijare a informaţiei cu privire la probabilitatea *a priori* şi la o preferinţă pentru informaţia individualizantă (descrierea). Ca şi în cazul altor euristici, euristica reprezentativităţii este o „scurtătură" mentală convenabilă, care ne autorizează să formulăm o estimare, fără îndoială falsă din punct de vedere teoretic, dar acceptabilă, pentru că este împărtăşită de un număr mare de oameni. Recurgerea la această euristică, pe care o punem în practică fără să ştim, permite simplificarea problemelor de rezolvat şi suprimarea incertitudinii care le caracterizează. Cu toate acestea, după cum tocmai am observat, acest câştig vine cu un preţ!

Prostie şi raţionament ipotetico-deductiv

Acest exemplu al unei judecăţi predictive prin bias ilustrează, oare, o prostie, în sensul manifestării unei suficienţe

intelectuale? Nu cred acest lucru, deşi sunt convinsă că este una dintre numeroasele manifestări ale unei lipse de îndoială, care ne face să căutăm confirmarea, în locul infirmării ideilor noastre. Pentru a înţelege mai bine această tendinţă, să ne aplecăm o clipă asupra experimentului „2,4,6”, imaginat de Peter Wason. Sarcina pare foarte banală şi, mai ales, incredibil de uşoară, până îţi dai seama că ai înţeles greşit! Procedeul lui Wason ilustrează o altă tendinţă bine cunoscută şi rezumată în expresia „de ce să fie simplu, dacă poate să fie complicat? [14] Imaginează-ţi că ţi se cere să descoperi regula folosită pentru construcţia următorului şir de cifre: „2—4—6”. Pentru a verifica faptul că regula la care te gândeşti este cea corectă, poţi propune alte serii de câte trei cifre. De fiecare dată, ţi se va spune dacă propunerea ta este compatibilă sau nu cu regula şi dacă regula la care te-ai gândit este cea aleasă iniţial. Aproape sigur, ca marea majoritate a oamenilor, prima idee pe care o vei încerca este aceea că avem de-a face cu un şir de „cifre pare crescătoare din doi în doi”. Propui deci un şir de cifre „8—10—12”, în acord perfect cu propria idee. Ţi se va răspunde că seria propusă este compatibilă cu regula aleasă, dar că nu este cea la care te-ai gândit. Vei veni atunci cu un alt triplet de numere, de exemplu „8—42—56”, spunându-ţi-se că este vorba despre o regulă cu „numere pare crescătoare". Vei primi acelaşi răspuns ca înainte. După a treia şi a patra tentativă, propui de exemplu seria „7—36—763”, gândindu-te că este vorba de numere crescătoare. Şi acum ţi se spune că exemplul tău este compatibil cu regula şi că regula aleasă iniţial este

cea la care te-ai gândit şi tu acum.

În sfârşit, ai reuşit să o identifici! Dar nu ai ales metoda cea mai rapidă. Puţine persoane se gândesc la ea. Constă în a căuta nu să-ţi confirmi ideea, ci să o infirmi. Prin urmare,

Ignoranţa este un motor puternic al cunoaşterii.

era suficient să propui un şir „3—5—7”, pentru a testa ipoteza „numerelor pare crescătoare[11]. Este foarte dificil să ne impunem infirmarea ideilor noastre, în loc de confirmarea lor, în special în cazul acestui experiment. A propune un exemplu de şir de numere contrar ideii pe care o avem în minte poate părea absurd, chiar nefiresc. Totuşi, procedând astfel îţi pui la îndoială propria idee, iar dacă am face-o încă de la început, am fi mai puţin convinşi de caracterul veridic al stereotipului nostru cu avocatul şi ne-ar fi mai uşor să ne gândim că un inginer poate la fel de bine să fie interesat de politica locală, să se exprime corect şi să colecţioneze cărţi...

Contrar experimentului „avocaţi şi ingineri[11], „2—4—6” conţine foarte puţine informaţii. Prin urmare, ne obligă să le utilizăm pe toate, adică faptul că avem de-a face cu numere pare şi că acestea sunt crescătoare. Uşor de memorat, aceste trei cifre rămân ca nişte amprente de neşters în memoria noastră, prezente şi disponibile în orice moment. Euristica disponibilităţii face în aşa fel încât aceste informaţii puţine la număr să conteze în detrimentul celorlalte, împingându-ne să cădem în capcana confirmării.

Dacă aceste două exemple ilustrează tendinţa noastră de a căuta să ne confirmăm ideile, sarcina „2—4—6” dezvăluie, de asemenea, pornirea de a formula mai degrabă ipoteze specifice, decât generale. Acestea din urmă ne par, de cele mai multe ori, mult prea simple

şi/sau evidente, pentru a fi reţinute. A spune imediat că este vorba despre numere crescătoare, chiar dacă gândim acest lucru, ne pare stupid, ca să nu spunem „un pic tâmpit[11]. Această tendinţă face din noi ţinte excelente în faţa glumelor. De exemplu, „De ce jandarmii francezi poarta bretele albastru, alb, roşu?” După ce stabilim legătura cu drapelul naţional, aflăm că aceştia poartă bretele pentru a le susţine pantalonii; ni se pare că gluma este o prostioară haioasă... şi atunci izbucnim în râs, dându-ne seama că am căzut „ca nişte proşti, în capcană""!

„Prostia": un termen salutar

Sunt de acord cu cei şi cu cele care spun că ignoranţa nu este o prostie. Ignoranţa este un motor puternic al cunoaşterii, cu condiţia de a şti că suntem ignoranţi şi ce anume ignorăm. Nu cunoaştem majoritatea biasurilor din tratarea informaţiei sau tendinţele felului nostru de a gândi. Problema (una foarte importantă, de altfel) este că, deşi dezvăluite, demonstrate, acestea persistă şi continuă să funcţioneze, mai ales în circumstanţe care nu favorizează dubiul. Or, prostia, cea autentică, este această terifiantă suficienţă intelectuală care nu lasă nici un pic de loc îndoielii. Aşa cum precizează Harry Frankfurt în *On bullshit,* prostia este mai rea decât minciuna, căci cel sau cea care spune prostii nu este deloc intere- sat/ă de adevăr. Pentru a combate prostia, avem tot interesul să o denunţăm şi să o numim. Prin urmare, nu e nimic greşit în a utiliza termenul „prostie[1]" cu privire la sine însuşi.

Dacă acesta reflectă ruşinea mărturisită în faţa incapacităţii de a raţiona, avem o dovadă a conştientizării şi, prin urmare, a unui început de autoreglare. Iarăşi, nu este nimic în neregulă să folosim acest termen referitor la altcineva. Spus sub formă de glumă sau de provocare ironică, acest concept serveşte drept semnal, un fel de invitaţie cu rolul de a susţine conştientizarea unei lipse, în vederea remedierii ei...

CATEVA COMENTARII DESPRE PROSTIE

„A defini prostia este, prin definiţie, o prostie în plus", scria Yvan Audouard în primul paragraf al volumului *La connerie n'est plus ce qu'elle etait?* Este greu să nu iei aminte la acest avertisment, mai ales dacă luăm în calcul lucrarea sa *Lettre ouverte auxcons*[XXXVI] [XXXVII]*, care* începe prin faimosul pasaj: „Ştiu despre ce vorbesc, căci eu însumi sunt un prost".

„A da o definiţie prostiei ar însemna să-i conferi un statut, un fundament, o origine şi o funcţie. însă eu o văd mai cu seamă proliferantă şi debordantă, mai degrabă fatală, decât funcţională", scrie Georges Picard în eseul *De la connerie*[XXXVIII]*.*

Chiar dacă încercarea de a da o definiţie prostiei este o prostie sau nu, trebuie să ştim totuşi despre ce vorbim[XXXIX]. Să începem cu etimologia cuvântului. „Prost"[XL] vine din latinescul *cunnus,* „învelitoare, teacă", şi, prin analogie, desemnează sexul femeii şi originea lumii. Cu toate acestea, mai există o altă etimologie,

---

XXXVI Albin Michel, 1974
XXXVII Pion, 1993
XXXVIII Jose Corti, 2004
XXXIX *On Bullshit*
XL *Con*

coîonnerie, menţionată în *Dicţionarul Academiei Franceze* (ediţia 1832-1835), care semnifică „act stupid al unui prost", provenind de la cuvântul *colon* (testicul) şi din cuvântul latin *coleus,* sac de piele.

Fie că avem de-a face cu o etimologie care trimite la sexul feminin sau la cel masculin, de-a lungul timpului, termenul „prost" şi, prin extensie, „prostie" trec, în limba franceză, în registrul limbajului vulgar. De altfel, *Dicţionarul Academiei Franceze* (1986), care explică noţiunea de „prostie" prin referire la stupiditate, neghiobie, eroare crasă, precizează faptul că aceasta nu trebuie utilizată decât cu o intenţie de vulgaritate făţişă.

În anul 2018, Wiktionnaire semnalează trei accepţii ale cuvântului: 1) „faptul de a fi prost, stare a celui care este prost", 2) „eroare, act de stupiditate", 3) „obiect lipsit de importanţă, lucru mărunt". Se mai precizează şi faptul că prima definiţie ţine de limbajul vulgar, iar ultimele două, de limbajul popular.

Având o conotaţie foarte vulgară, termenul „prostie" *(connerie)* iese în evidenţă mai puţin, pe măsură ce este răspândit. însă alegerea de a-l folosi, fie cu privire la cuvintele şi la faptele noastre sau referitor la cele ale altor persoane, este departe de a fi neutră.

în ceea ce priveşte sensul prim al cuvântului, majoritatea dicţionarelor fac trimitere la imbecilitate, idioţie, stupiditate, nerozie, neghiobie sau chiar la inepţie, adică la un cuvânt sau la o faptă lipsite de inteligenţă! Referirile la eroare (cf. eroare crasă) sunt mai rare decât cele cu privire la noţiuni ca stupiditate, nerozie sau neghiobie. Aceasta din urmă a constituit, de altfel, obiectul mai multor reflecţii menite să clarifice sensul termenului „prostie".

în definiţiile curente, cel sau cea care este „prost"[1] (precum dobitoacele, animalele), din cauza lipsei de inteligenţă, este incapabil/ă să emită o judecată. Aşadar, a califica o faptă sau un cuvânt drept prostie, fără a se situa în registrul vulgarităţii, pare plin de înţelesuri. Prin urmare, pentru a atenua efectul, ne referim mai degrabă la ignoranţă şi, mai precis, la ignoranţa propriei noastre ignoranţe. Ignoranţa este o absenţă a cunoaşterii (a cunoaşterii în sine

Bete, in limba franceză, înseamnă „animal; prost, neghiob", (n. red.) şi a cunoaşterii propriei persoane). Dacă neştiinţa este un vid, o absenţă ce poate fi atenuată mai cu seamă prin educaţie, prostia este contrariul ei: reprezintă o suficienţă intelectuală, unde nu e nimic de adăugat, din cauză că avem deja de-a face cu un preaplin. Acest lucru este amintit de Jacques Lacan în 1975: „întrucât sunt mulţi cei care nu au asistat la primele mele seminare, mi-aş permite să reamintesc ceea ce am mai spus publicului meu, şi anume că psihanaliza este un remediu împotriva ignoranţei; ea nu are nici un efect asupra prostiei'".

E. D.-S.

Lettre de l'Ecole Freudienne nr. 15, J. Lacan, Bulletin interieur de l’Ecole Freudienne de Paris, 1975

GAIWM CV

POM VITtZf

întâlnire cu Daniel Kahneman

Profesor emerit de psihologie
la Universitatea Princeton.
Premiul Nobel pentru Economie

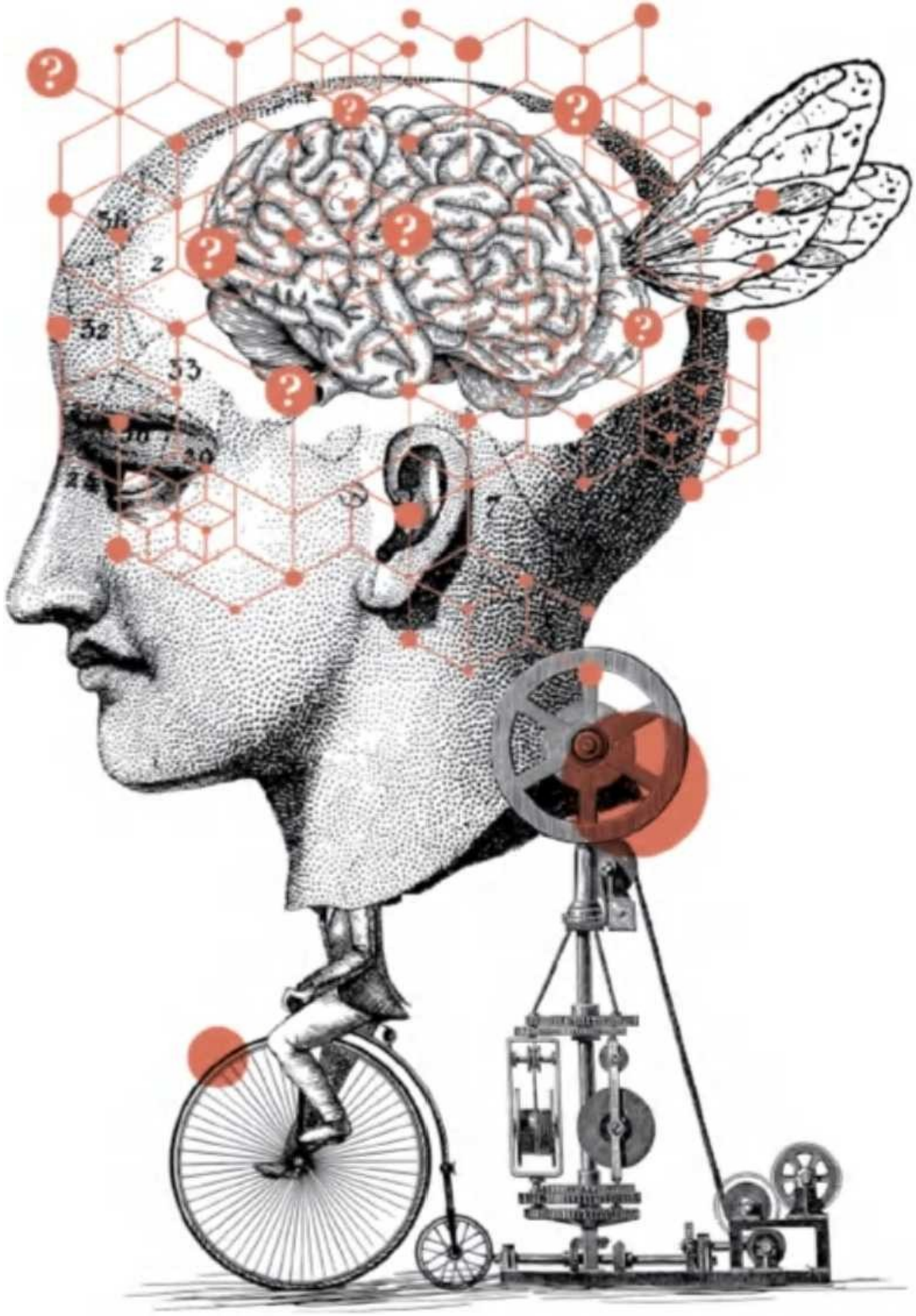

Î

n opinia dumneavoastră, dispunem de două modalităţi de a trata informaţia: un sistem rapid, pe care îl numiţi sistemul 1, si un sistem lent, sistemul

2. Care sunt particularităţile fiecăruia dintre ele?

Cele două sisteme sunt complementare. Atunci când suntem întrebaţi care este capitala Angliei, un cuvânt ne vine în mod automat în minte, fără efort şi fără intenţie, mulţumită sistemului 1, care produce interpretări despre lume, dorinţe, impresii, ce devin credinţe, decizii aprobate de sistemul 2. Acesta din urmă este cel complex, întrucât controlează gândirea şi comportamentul. Contrar sistemului 1, sistemul 2 nu are acces direct si automat la memorie. Este /
mult mai lent. Iar dacă nu este rapid, acest lucru se explică arin faptul că, în general, urmează o serie de gânduri deliberate, de exemplu, să respecte regulile care permit efectuarea unei înmulţiri complicate. Sistemul 2 necesită un efort şi dă impresia că este autorul faptelor noastre: „Eu sunt cel care acţionează, eu sunt cel care gândeşte..." Ne identificăm în mod subiectiv cu acest sistem: ne gândim că toate credinţele noastre sunt determinate de argumente, de dovezi, chiar dacă viaţa noastră mentală este cu totul alta.

Putem spune că sistemul 1 simplifică realitatea, pentru a ne simplifica existenţa?

Nu ştiu dacă „pentru" a ne simplifica existenţa, dar, în mod sigur, ne face mai puţin complicată realitatea,

chit că produce biasuri cognitive. Acestea fiind spuse, sistemul 2 se poate înşela şi el: dacă cred anumite lucruri care sunt false sau dacă nu pot înţelege teoria relativităţii, acest lucru se întâmplă din cauza defectelor de funcţionare a sistemului 2. Sistemul 1, aşa cum îl am eu în minte, este de fapt cel al emoţiilor, deoarece acestea sunt produse în mod automat, fără intenţie, şi scot în evidenţă subiectivitatea pură. Sistemul 2 le acceptă sau nu. Dar, atenţie, dacă sistemul 1 reprezintă emoţia, el este mai mult decât atât: se află în legătură cu interpretarea vieţii, cu percepţia, cu majoritatea acţiunilor noastre. Iar sistemul 2 face mai mult decât să raţioneze, el asigură funcţia de control, care nu este mai puţin importantă.

În ce circumstanţe sistemul2 este nevoit să influenţeze sistemul 7?

în momentul în care ne aflăm în faţa unei probleme la care nu avem soluţie, sau înaintea unui conflictîntre două tendinţe contradictorii, sau atunci când suntem pe cale să încălcăm reguli de logică ori de conduită, chiar şi când suntem surprinşi. Atunci ne concentrăm şi producem un anumit efort mental. însă nu vorbim despre ceva brusc: este vorba despre un du-te-vino continuu, graţie unor zone cerebrale specializate în gestionarea conflictului.

Tocmai, ce zone cerebrale sunt implicate în cele două sisteme?

Cred că sistemul 2 nu corespunde unui loc specific, chiar dacă implică în special lobul prefrontal. Nu aş vrea să încep să emit păreri despre lucruri pe care nu le cunosc foarte bine.

Aşadar, în acest moment, dumneavoastră utilizaţi sistemul 2pentru a răspunde exact la întrebările mele, dar şi sistemul 1, pentru că puteţi să îmi daţi lămuriri foarte repede, ţinând cont că acest domeniu vă este familiar?

Sistemul 1 produce rapid răspunsurile, dar sistemul 2 le verifică. în acest moment, sistemul 2 munceşte din greu pentru a-mi supraveghea nivelul de limbă franceză!

Pentru a înţelege mai bine, cum ar fi viaţa noastră de zi cu zi, dacă nu am trăi decât cu unul din cele două sisteme?

Dacă nu am trăi decât cu sistemul 1, am fi mult mai impulsivi, am spune tot ce ne trece prin cap, precum copiii. Gândiţi-vă, de exemplu, la starea de beţie, când sistemul 2 este deja slăbit. Totuşi, nu am putea spune că viaţa socială ar fi compromisă: animalele au o viaţă socială foarte avansată uneori şi mă îndoiesc că dispun de un sistem 2. Iar dacă, în schimb, am trăi doar cu sistemul 2, viaţa noastră de zi cu zi nu ar prezenta o asemănare cu nimic. Am fi calculatoare inferioare.

Atunci când visăm, suntem în întregime în sistemul 1?

Ca să fiu sincer, nu ştiu. Eu nu înţeleg visul. Desigur, dintr-un anumit punct de vedere, suntem în sistemul 1, căci visăm fără intenţie. Dar, pe de altă parte, putem visa că gândim!

Şi ce se poate spune despre inspiraţia artistică sau despre intuiţie?

Acestea tin de sistemul 1, dar sunt hrănite de intenţii. Sistemul 2 este capabil în întregime să iniţieze intenţi-onat investigaţii în memorie, ceea ce produce uneori inspiraţia şi intuiţia în mod autonom, atunci când nu le mai căutăm, cum i s-a întâmplat matematicianului Henri Poincare, care a rezolvat numaidecât o problemă, în timp ce se urca în autobuz.

Spuneţi că sistemul 1 caută întotdeauna un sens pentru fiecare clipă pe care o trăim: aşadar, hrănim oare o aversiune faţă de hazard?

în orice caz, faţă de incertitudine, cu siguranţă. De fapt, noi nu recunoaştem cu adevărat hazardul. Suntem într-un continuu proces de creare de poveşti, de interpretare a lucrurilor care ne înconjoară, operă indiscutabilă a sistemului 1. Uneori, sistemul 2 conştientizează acest proces şi îl adoptă.

- ***Există tulburări ale activităţii psihice provocate de un dezechilibru între cele două sisteme, atunci când folosim în exces unul din ele?***

Bineînţeles. Atunci când ne criticăm în mod cronic, până la paralizarea gândurilor, ne aflăm în sistemul 2, care nu reuşeşte să controleze sistemul 1. Şi acesta din urmă poate avea patologiile sale, cum ar fi obsesiile. El încorporează tot ceea ce este foarte rapid, pentru că am făcut foarte des acel ceva. Este cel care ne face să

conducem o maşină, care ne alege cuvintele când gândim, cel care, prin urmare, determină viziunea pe care o avem despre noi înşine şi care este parte integrantă din memorie, din relatarea care se povesteşte. Nu sistemul 2 impune acest lucru.

Ce tehnici psihoterapeutice ne permit să acţionăm asupra celor două sisteme, în parte?

Am impresia că terapia cognitivă este orientată în întregime spre reeducarea sistemului 1, controlând anumite conduite ale sistemului 2. însă nu cunosc suficient acest subiect, pentru a vă putea oferi detalii precise.

Studiile dumneavoastră despre euristici au arătat că reprezentările noastre despre homo oeconomicus *sunt, in mare parte, false. Or, democraţia însăşi este fondată pe ideea că cetăţeanul cântăreşte în mod raţional aspectele „pro"şi „contra", înainte de a vota. Sistemul 1 sau sistemul2 stă, în mod real, la baza convingerilor noastre politice?*

Sistemul 1, în special. Convingerile noastre politice nu sunt determinate de argumente şi ele există întrucât credem în anumite persoane pe care le apreciem şi în care avem încredere. Emoţia este cea care controlează practic viaţa politică. însă nu sunt convins că ficţiunea unei fiinţe raţionale trebuie să fie punctul central în democraţie. Nu avem nevoie de o raţionalitate perfectă pentru ca o democraţie să funcţioneze: este suficient ca oamenii / /
să voteze, în general şi fără garanţie, pentru cei care le servesc interesele. Au probleme democraţiile în care se încearcă tratarea unor pericole abstracte, îndepărtate.

Democraţiei îi va fi greu să existe în bune condiţii, dacă climatul politic se schimbă în mod efectiv. Sistemul 1

nu răspunde ameninţărilor aflate la mare distanţă. Nu se poate realiza mobilizare publică cu indiferenţă şi nici nu se poate genera emoţie, dacă ameninţările nu sunt concrete. Ar trebui găsit un mijloc de a ne adresa mai degrabă Sistemului 2, căci el este singurul care poate identifica o ameninţare teribilă, un punct ireversibil, chiar dacă, pe moment, nu distingem mare lucru.

În cartea dumneavoastră Gândire rapidă, gândire lentă, *vorbiţi despre metoda* nudge, *desprepaternalismul libertarian, care emite ideea de a ajuta oamenii în luarea unor decizii bune. Să fie aceasta o soluţie viabilă şi suficientă pentru a obţine aceleaşi rezultate ca în cazul în care am mobiliza sistemul 2?*

Soluţia este viabilă şi importantă acolo unde o putem aplica pentru a-i proteja pe oameni de ei înşişi, împotriva prostiilor pe care le-ar face, fără a le îngrădi libertatea. însă ea nu rezolvă multe alte probleme. Dacă schimbarea climatică este reală, nu văd cum teoria *nudge* ar putea instaura modificările sociale şi economice necesare. Metoda *nudge* se adresează, în special, sistemului 1: ideea este de a facilita cele mai bune decizii pentru individ, fără a forţa lucrurile, pentru că sistemul 1 nu este preocupat de viitorul îndepărtat. Nu trebuie să ne bazăm prea mult pe raţionalitatea oamenilor. Dacă ar fi să luăm o decizie privitoare la pensie atunci când avem 25 de ani, avem impresia că nu este o problemă care ne priveşte personal.

Aţi obţinut Premiul Nobel pentru Economie, deşi sunteţi psiholog. Aţi răspunde favorabil la propunerea de a crea un Premiu Nobel pentru Psihologie, pentru a putea face cunoscută această disciplină?

Nu, nu chiar. Mi se pare că pentru a exercita o anumită influenţă la nivel politic şi social, psihologii trebuie să se bazeze, înainte de toate, pe economişti, lucru care se întâmplă deja. Comisia Sarkozy, care studiază parametrii fericirii, de exemplu, sau teoria *nudge* susţine luarea în calcul a factorilor psihologici pentru a remedia anumite limite ale economiei. Şi apoi, mai cred că Premiul Nobel nu adaugă mare lucru fericirii umane. Suferinţa celor care îl aşteaptă în van este mai importantă decât bucuria celui care îl primeşte.

Care sunt obiectivele importante pe care ar trebui să si le fixeze psihologia astăzi?

Nu cred că stiinta trebuie să îsi fixeze obiective. Arfi un exerciţiu futil, căci nu avem nici o idee despre ce se va întâmpla. Tot ce putem spune este că, în următorii cel puţin 20 de ani, psihologia va fi dominată de studiul creierului, mai ales că studenţii de astăzi (adică profesorii de mâine) sunt foarte preocupaţi de acest subiect, pe care nu îl putem hotărî, el este deja un fapt. Aceste cercetări au costuri foarte ridicate şi atrag majoritatea bugetelor disponibile, ceea ce nu le este pe plac tuturor colegilor mei psihologi, unii dintre ei plângându-se cu tristeţe de acest lucru, totuşi foarte palpitant în psihologie. Trecerile la alte etape se fac, în general, în funcţie de tehnologie: nu numai că nu ştim unde ne va purta imageria cerebrală, dar cunoaştem cu atât mai puţin care va fi tehnologia viitorului. Asa că ea este cea care va determina mersul / psihologiei. Nu există nici o îndoială în această privinţă.

Interviu realizat de
Jean-Franşois
Marmion

METODA NUDGE

în limba română: „a primi un ghiont", mai bine spus, „a da un impuls". Teoria *nudge,* alias paternalismul libertarian, este promovată de Richard Thaler – profesor de economie la Universitatea Chicago şi laureat al Premiului Nobel pentru Economie, în anul 2017 – şi de Cass Sunstein, profesor de drept la Harvard şi fost colaborator al lui Barack Obama, ca administrator al Oficiului pentru Informaţii şi Reglementare. Această abordare susţine organizarea mediului social astfel încât să incite cetăţenii să adopte spontan un comportament dezirabil, lăsându-le şi libertatea de a refuza. Exemple: salariaţii sunt înscrişi din oficiu într-un plan de economisire pentru pensie (pot să îl rezilieze, dar puţini o fac), se setează imprimantele pentru printare faţă-verso (se poate schimba reglajul, dar nu o face nimeni), se vopsesc scările în alb şi negru, pentru ca oamenii să urce mai repede (se pot mişca încet, însă, în practică, măresc viteza)...

J.-F. M.

Kahneman şi Tversky, precum Montaigne si La Boetie[1]

Nu este o întâmplare faptul că Daniel Kahneman i-a dedicat lucrarea *Gândire rapidă, gândire lentă,* o recapitulare a tuturor cercetărilor sale, lui Amos Tversky. încă de la introducere şi de-a lungul întregii lucrări, primul îl omagiază constant pe celălalt. Cei doi inseparabili s-au întâlnit într-o „fericită zi a anului 1969". Daniel Kahneman, 35 de ani, profesor de psihologie la Universitatea Ebraică din Ierusalim, îl invită pe colegul său, cu trei ani mai tânăr, să ţină o conferinţă în cadrul unui seminar. „Era strălucitor, volubil şi charismatic, scrie Kahneman. Dotat cu o memorie prodigioasă în ceea ce priveşte glumele şi cu o capacitate excepţională de a le utiliza pentru a susţine un punct de vedere. Nu te plictiseai niciodată cu el." Amândoi constată că, în ciuda faptului că lucrează zilnic cu statistici, le este imposibil să prezică multe dintre rezultatele experimentelor lor. Iată-i, aşadar, studiind pe lângă statisticieni experimentaţi, constatând şi la aceştia aceleaşi greşeli.

Au urmat aproape 30 de ani de cercetări comune cu privire la raţiune, apoi la luarea deciziilor, depăşind cu mult domeniul strict al psihologiei. Amândoi pleacă să predea în SUA, în anul 1978, în universităţi diferite. Printre punctele forte ale colaborării lor, am putea cita un articol răsunător, publicat în revista *Science,* în 1974, în care sunt prezentate euristicile şi teoria perspectivelor – adusă în discuţie în 1979 – pentru a explica în ce măsură actorii economici cultivă o adevărată „aversiune la pierdere", care le

[1] Intre Michel de Montaigne şi Etienne de La Boetie a existat o prietenie legendară. (n. red.)

modifică atitudinea faţă de tranzacţii. în anul 1980, economistul Richard Thaler se inspiră din studiile celor doi, pentru a pune bazele economiei comportamentale, preconizând să studieze oameni obisnuiti, failibiliîn deciziile lor, si nu ceea ce va numi *econs*| agenţi economici perfect raţionali, în lucrarea *Nudge* din 2008, bestseller scris în colaborare cu Cass Sunstein. în anul 2002, Kahneman primeşte Premiul Nobel pentru Economie pentru cercetările sale. O recompensă pe care arfi împărţit-o cu Amos Tversky, dacă acesta nu arfi încetat din viaţă în anul 1996. „Până în momentul în care distanţa geografică ne-a complicat viaţa, Amos şi cu mine am avut incredibila şansă de a lucra împreună, mai scrie Daniel Kahneman, gândirea noastră comună fiind superioară faţă de tot ceea ce am fi putut produce în mod individual şi făcân- du-ne munca nu numai productivă, ci şi amuzantă."

J.-F. M.

Prescurtarea lui Richard Thaler pentru *Homo Economicus* (n. red.)

wsm

PROSTIA PIN CRtlfR

Pierre Lemarquis

Neurolog şi eseist

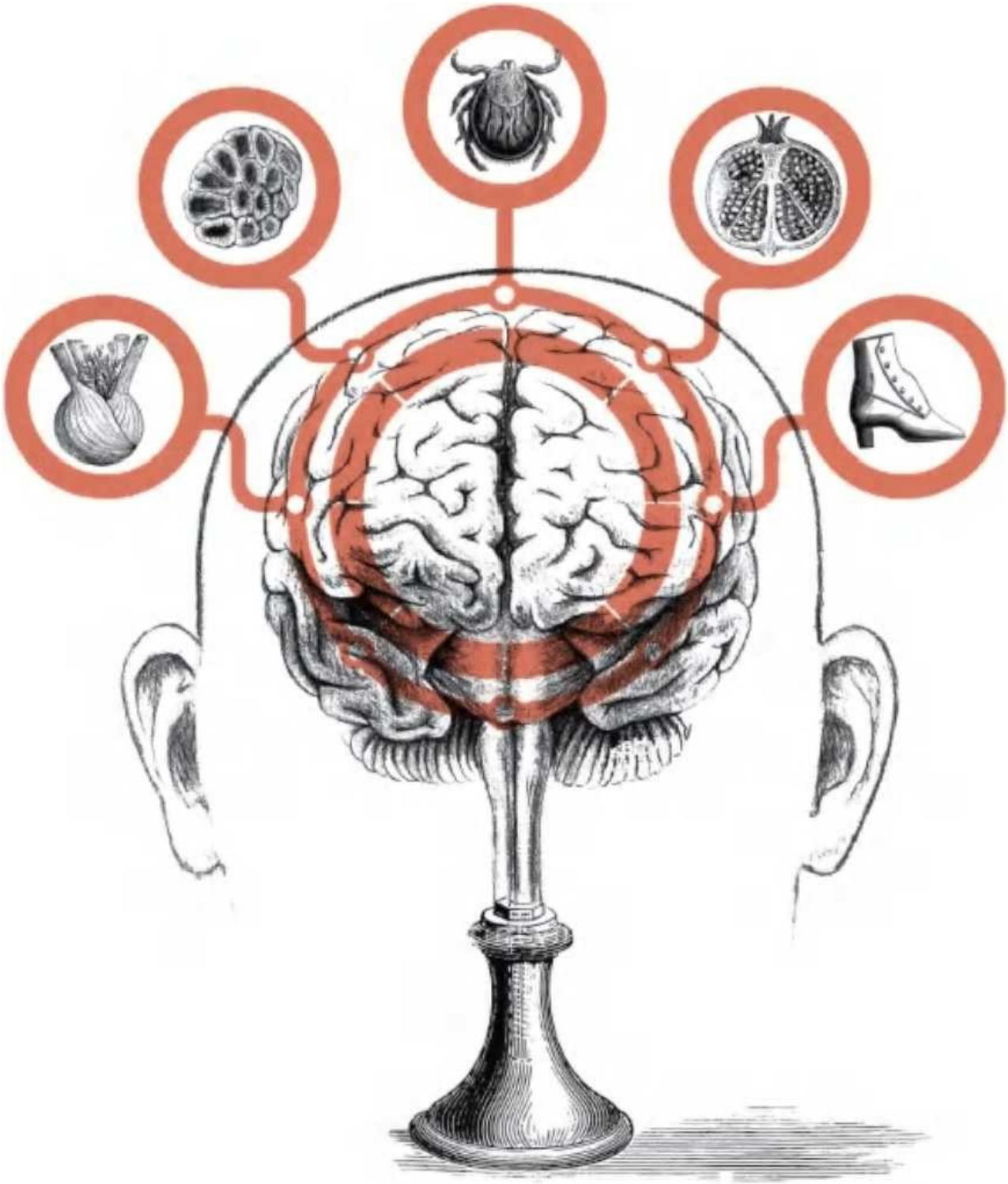

Trebuie să recunosc că atunci când Jean-Franţois

Marmion m-a întrebat dacă m-ar interesa cumva să scriu un articol despre locul pe care îl ocupă prostia în creier, am fost foarte entuziasmat. Am acceptat numaidecât, fără să ştiu foarte bine de ce. Desigur, la început, nu am înţeles prea bine şi am crezut că trebuie să vorbesc despre primul James Bond şi despre *Numele trandafirului.* Bineînţeles, după ce am priceput mai bine importanţa subiectului, am văzut şi onorariile impunătoare promise, precum şi onoarea de a fi publicat de o editură prestigioasă. Şi apoi, m-am confruntat cu o provocare: deviza mea fiind aceea a lui Mark Twain, „Nu ştiau că este imposibil, şi totuşi au facut-o”, m-am trezit deodată faţă în faţă cu filmul lui Audiard, *Tontons Flingueurs* [Moşnegii pistolari]: „Proştii îndrăznesc orice! Aşa îi putem recunoaşte'[1]. Am fost repede dezamăgit, pentru că nici un laborator de cercetare în neuroştiinţe, demn de acest nume, nu pare să fie preocupat să se înhame la studierea acestui fenomen capital din centrul existentei noastre cotidiene. Trebuia să inovez. Am constatat mai întâi că încântarea mea de la început era foarte expansivă, ceea ce constituia un indice etologic crucial în căutarea mea de adevăr! Mai mult, câteva amintiri din

domeniul neuroştiinţelor şi o serie de lecturi înţelepte aveau să îmi furnizeze bazele necesare pentru acest articol. În fine, mi-a venit în minte o imagine intolerabilă, pe care însuşi Lacan, care deţinea originalul în baia sa, o acoperea cu o versiune suprarealistă culisantă: era vorba despre reproducerea uneia dintre celebrele picturi ale lui Courbet, care dezvăluia un trunchi de femeie goală, etalându-şi pasiv în prim-plan organele genitale, vulva, şi care se numeşte, aţi recunoscut-o deja, *Originea lumii.* „Iar acum vă voi face să vedeţi ceva extraordinar'[1], declara laconic psihanalistul, dezvăluind tabloul în faţa prestigioşilor săi invitaţi, de la Levi-Strauss la Picasso şi Marguerite Duras, observând fascinaţia acestora în fata secretului cadrului cu fund dublu...

Suntem cu toţii născuţi prematur, din motive ce ţin de anatomia bazinului femeii, şi, în mod normal, ar trebui să mai stăm la căldură cel puţin 15 luni, înainte de a fi azvârliţi în lume. Acest lucru ne expune la un stres precoce, care ne poate marca pe viaţă, chiar dacă l-am uitat.

Creierul nostru a evoluat, la fel, prea repede şi suferă din cauza mai multor războaie intestine si a altor conflicte de

interes, ce explică greutăţile frecvente pe care le întâmpinăm atunci când trebuie să luăm o decizie... de cele mai multe ori, una greşită!

Războiul nord-sud

În teorie, funcţionarea creierului nostru este simplă. Seamănă cu tabloul lui Tiţian, *Alegoria prudenţei.* Vedem trei capete, câte unul pentru fiecare vârstă. Pictorul îl reprezintă pe bătrân şi este însoţit de fiul său şi de nepotul adoptiv, precum şi de un motto: „Din experienţa trecutului, prezentul acţionează cu prudenţă, pentru ca faptele sale din viitor să nu-l facă să roşească de ruşine[11]. Creierul nostru se

> > comportă ca o maşinărie care prevede viitorul, iar scopul său este acela de a ne menţine în viaţă adaptându-se la circumstanţe, datorită flexibilităţii sale. Partea sa posterioară captează şi decodează informaţiile preluate de la simţuri, pe care apoi le confruntă cu ceea ce a înmagazinat ca amintiri şi propune, prin admirabilul său lob frontal, cea mai bună atitudine care poate fi adoptată. Lobul frontal este pupa navei noastre neuronale, cel care ne permite să mergem înainte, iar hipertrofia sa ne distinge de animale şi de strămoşii noştri cu frunte teşită: ne orientează spre cea mai bună acţiune pe care trebuie să o întreprindem în lume pentru a ne asigura viitorul, graţie funcţiilor numite „executive*.

Este partea creierului dedicată zeului Apollo, cea mai raţională, cea mai înţeleaptă şi cumpătată, mintea rece. Insă viaţa ar fi destul de plictisitoare dacă lobul frontal ar fi cel care ne-ar dicta în permanenţă comportamentul, iar un calculator ar putea foarte bine să ia locul augustului nostru creier. Logicianul Turing,

care era preocupat de probabilităţi şi visa deja să creeze un creier artificial, nu a fost cel care a inventat, pe parcurs, limbajul informatic? Dar Dionysos veghează şi ocupă zone cerebrale străvechi şi subterane — circuitele plăcerii şi recompensei, creierul umed şi hormonal, care ne dă poftă de viaţă, cal nărăvaş ale cărui tinte nu sunt mereu în armonie cu cele ale cavalerului care
>
ţine cu greu hăţurile, pentru a nu fi azvârlit din şa, şi care încearcă să îl stăpânească: şoareci şi oameni au murit auto- stimulându-şi frenetic aceste circuite care provoacă adicţie,

Creierul nostru: Thatcher împotriva lui Che

fără de care viaţa ar fi o greşeală. Nu vom da exemple şi nici nu vom face publicitate unui celebru lanţ hotelier, însă un număr mare de oameni, cărora nimeni nu le pune la îndoială capacităţile intelectuale excepţionale, au cedat într-o zi pulsiunilor, rui- nându-şi cariera promiţătoare într-o clipită fulgurantă de plăcere secretă, legată de sex sau de bani, comportându-se ca nişte idioţi.

Războiul est-vest

Un alt conflict ruinează firavele noastre capacităţi cerebrale — duplicitatea creierului. Intr-adevăr, acesta este dotat cu două emisfere, conectate totuşi între ele: or, aceşti gemeni falşi nu se înţeleg deloc. Emisfera stângă este de dreapta, conservatoare, abilă în a elabora planuri. Monopolizând discuţia, nu explorează lumea decât pe jumătate, cea dreaptă, bineînţeles, iar dacă alter egoul său, emisfera dreaptă, îşi dă duhul, îşi arată adevărata natură, neglijează ceea ce se află în câmpul său vizual stâng, se izbeşte de uşi, nu mănâncă decât alimentele aflate în jumătatea dreaptă a farfuriei, nu desenează decât pe partea dreaptă a foii de hârtie, confirmând îngustimea viziunii sale. Lipsită de visare şi de poezie, această furnică nu înţelege metaforele şi încearcă să treacă totul prin furcile raţiunii: vede constelaţii într-o grupare de stele, caută repetiţii, martingale, în fenomene aleatorii, cărora vrea să le dea

un sens pentru a se linişti, să le explice, în speranţa de a le controla, de a-şi institui hegemonia, putând să meargă până la sacrificii umane, pentru a mulţumi un „Mare Ceasornicar"[XLI]. Insă cea mai mare nelegiuire a sa este înfrânarea constantă a celeilalte emisfere, sora vitregă, cea dreaptă, revoluţionara, poeta de stânga, greierele care înţelege toate melodiile şi care asociază un chip vocii pe care o aude, cu o viziune holistică asupra lumii pe care o evaluează în globalitatea ei, dar care nu ştie să gestioneze un buget şi nici să pună cap la cap două vorbe. Thatcher împotriva lui Che? lată guvernul nostru populat cu extremişti care se presupune că ar trebui să se completeze în mod armonios, dar care trag în direcţii diferite si nu reusesc să ne ofere o linie directoare clar defi- nită în procesul de luare a deciziilor!

Proştii sunt toxici şi trebuie să ne ferim de ei

Aşadar, suntem cu toţii potenţiali proşti. Dar unii dintre noi riscă mai mult decât alţii: lobul frontal, care are rolul de jandarm al creierului, încercând să reprime conflictele, nu este pe deplin operaţional decât începând cu vârsta adultă, ceea ce dă posibilitatea celor mai tineri dintre noi să-şi exteriorizeze pulsiunile şi slăbiciunile, fie şi cu preţul de a fi percepuţi drept nişte

XLI *Le Grand Horloger* este o expresie folosită de Rene Descartes în *Meditaţii metafiziee,* pentru a îndruma către o cunoaştere pur raţională a lui Dumnezeu, fără a recurge la revelaţie, în cadrul teologiei naturale, (n. red.)

puşti proşti.

Scleroza cerebrală, ce pândeşte orice persoană leneşă care nu îşi impune o viaţă culturală sau socială activă, predispune (dacă scăpăm de Alzheimer) la îmbătrânire în prostie, chiar dacă marele cunoscător Georges Brassens consideră că „timpul nu are nimic de-a face cu asta”[1].

Din contră, nivelul intelectual nu este discriminatoriu, iar prostia face ravagii atât printre laureaţii Premiului Nobel şi printre alţi membri ai Institutului, cât şi la tovarăşul vostru de pahar, prin discuţiile sale. În excepţionalul film regizat de Michel Hazanavicius, *Redutabil,* asistăm la transformarea genialului „Wolfgang Amadeus” Godard în ceea ce poate trece drept prostie pretenţioasă şi ermetică. Acţiunea se desfăşoară într-o vilă somptuoasă de pe Coasta de Azur, în mai 1968, iar părintele „Noului Val” contribuie, prin tulburările provocate, la întreruperea prematură a Festivalului de la Cannes. Apărător al poporului, revoluţionarul îi reproşează iubitei sale faptul că avea un bronz de burgheză în vacanţă şi le explică prietenilor săi stupefiaţi proiectul unui cinema lipsit în totalitate de scenariu, fără personaj principal şi fără artificii. Atunci când unul dintre amicii săi adaugă, perfid, „şi fără spectatori!”, geniul se confruntă cu bunul simţ al grădinarului vilei (pe care nici nu îl salutase), care îi spune cu candoare că merge cu drag duminica la cinema, pentru a se umple de plăcere, de admiraţie şi pentru a se distra.

În lucrarea sa pătrunzătoare, scrisă într-o singură

noapte, sub pseudonim, economistul italian Carlo Maria Cipolla ne explică *Legile fundamentale ale imbecilităţii umane*[1]. [XLII] [XLIII] Folosindu-se de scheme precise, autorul ne arată marele pericol al imbecilităţii: orice tranzacţie cu un prost duce la naufragiu! O înţelegere între două persoane inteligente este productivă pentru ambele părţi; un bandit te fură, însă se dovedeşte a fi mai puţin periculos decât un idiot, pentru că acesta din urmă te atrage după sine în spirala sa nocivă: taie creanga pe care acordul agreat v-a plasat împreună în acelaşi timp.

Prin urmare, este esenţial să îi recunoaştem, înainte de a ajunge la astfel de situaţii critice. Insă operaţiunea este extrem de primejdioasă! Pentru a încerca evitarea consecinţelor de temut ale prostiei, sociologul Christian Morel ne oferă câteva piste, în lucrările sale despre deciziile absurde: constituirea unui echipe de experţi care se respectă, în locul unui grup subordonat unui şef, ştergerea structurii ierarhice sau o ierarhie alternantă, valorizarea funcţiei de avocat al diavolului, permiţând procedura contradictorie care stimulează examenul critic şi frânează conformismul, a da timp timpului: pe scurt, într-o oarecare măsură, democraţia în care nimeni (sau mai puţin de 50% din populaţie) nu

XLII Un articol recent şi totuşi de calitate este pus la index cu premeditare de către comunitatea neurologilor, în special de cea din domeniile spitalicesc şi universitar. Articolul susţine şi demonstrează că, la cei care ies la pensie anticipat, riscurile suplimentare de a dezvolta boala Alzheimer sunt cu 15% mai mari. Din solidaritate, nu voi cita sursele, de teama ca acestea să nu fie pervertite şi prost interpretate de ministerul lui Agnes Buzyn.

XLIII Editura Humanitas, 2018, traducător Miruna Fulgeanu (n. red.)

pune la îndoială calităţile decizionale ale reprezentanţilor săi.

Dar cum să fim liniştiţi dintru început, cu privire la propria soartă? „Fie că suntem proşti sau nu, tot timpul vom ajunge prostul cuiva”, ne avertizează Pierre Perret, însă e semn bun dacă ne punem întrebarea, înseamnă că suntem capabili de introspecţie, adică de autocritică, ceea ce dovedeşte capacităţi cognitive elaborate. Cu cât avem mai puţine cunoştinţe, cu atât avem mai multe convingeri, ne spune Boris Cyrulnik. Reciproca este la fel de pertinentă: cu cât avem mai multe cunoştinţe, cu atât avem mai multe îndoieli. Cu cât avem mai multe amintiri stocate în

memorie, cu atât creierul nostru va dispune mai mult de elemente necesare pentru a acţiona cu prudenţa şi competenţă. Căutând cu atenţie, aşa cum susţine autorul lui *Zdzi,* „...ne simţim mai bine ori de câte ori întâlnim pe cineva mai prost decât noi"[1].

Despre nevoia de proşti: laudă prostiei

Soluţia problemei este cu siguranţă aici! La întrebarea „Unde se situează prostia la nivelul creierului?", răspunsul este: în creierul celui care îsi îmbracă seamănul într-un asemenea calificativ ridicol. Prostia este în mod manifest necesară pe plan evolutiv, altfel, o asemenea tară ar fi dispărut de mult! Nici pe departe să dispară, pentru că, potrivit părerii generale, proştii proliferează şi se reproduc mai ceva decât iepurii. Insă cum pot scăpa selecţiei naturale, fiind atât de slab echipaţi? Trebuie să cedăm în faţa evidenţei: prostul, în ciuda periculozităţii sale, este absolut necesar pentru supravieţuirea unei societăţi care îl răsfaţă si al cărei liant îl constituie!

„Fie că suntem proşti sau nu, tot timpul vom ajunge prostul cuiva."

Pierre Perret

Creierul nostru este un creier social: a trata pe cineva ca pe un prost presupune a-l arăta cu degetul şi a-i pune o etichetă. Înseamnă să faci dovadă că eşti capabil să detectezi acest defect, ceea ce nu este mereu la îndemână imediat si cu certitudine, fapt deja constatat

Versuri din cântecul *On est toujours le con de quelqu un* (n. red.)

mai sus şi de pe urma căruia nu suferim. înseamnă, de asemenea, a demonstra perspicacitatea, ceea ce gâdilă tot timpul egoul şi ne plasează deasupra victimei indicate. în general, puţini sunt cei care te vor contrazice, confirmându-ţi astfel ascensiunea pe scara unui grup care, mai degrabă, îţi împărtăşeşte opinia decât să i se opună, reducând astfel costisitoarea funcţionare a creierului lor, menţinându-l doar pe modul oglindă. Vor indica odată cu tine victima ispăşi- toare, bătându-şi joc de ea, iar râsetele grosolane vă vor suda legătura. Vei fi confirmat drept lider al unei comunităţi superioare, care ştie să traseze o frontieră pentru a o delimita de familia proştilor. Expertiza ta se va extinde destul de repede şi la alte domenii. Vei fi ascultat şi se va ţine seama de sfaturile tale, ba mai mult, lumea ţi se va supune! Bieţii proşti nu vor avea de ales, ar face bine să dispară sau să aibă grijă. Vor trebui să se supună şi să accepte bătăile de joc, pentru a-şi îndeplini rolul fundamental de ţap ispăşitor. Vor îndrăzni, oare, să fredoneze în surdină versurile lui Brassens „Le pluriel ne vaut rien ă 1 'homme et sitot qu 'on/ Est plus de quatre on est une bande de cons îşi vor asuma riscul de a prinde, în secret, pe un perete, fotografia ta şi a alter egou- rilor tale, pentru a se descărca, la rândul lor, riscând în orice moment denunţarea si ameninţările celor care i-au stigmati- zat? Cuprins de megalomanie, Regele va dori numaidecât să îşi păstreze coroana, să-şi extindă puterea şi va domni nestingherit peste ţărănoii care l-au întronat, exploatându-i în mod legitim, tocmai pentru că sunt prea proşti. Şi, potrivit tot lui Brassens, sunt puţine şanse să fie detronat!

Vezi nota 1, p. 11 (n. red.)

O redare modernă a operei lui Courbet se intitulează „după creaţie” şi plasează pictura după actul sexual: o nouă viată ia naştere prin intermediul unui „vagin". Tabloul face trimitere la fresca cu motivul *Crearea lui Adam,* în viziunea lui Michelangelo, de pe bolta Capelei Sixtine. Dumnezeu îl face pe om după chipul şi asemănarea lui, ridicând degetul arătător şi revelându-l, iar Adam face acelaşi gest şi îşi indică (sau inventează) creatorul. Michelangelo i-a dat lui Dumnezeu forma unui creier, care este astfel ţintuit de indexul primului om. Oare acesta din urmă încearcă să răspundă la întrebarea lui Jean-Francois Marmion? Creatorul şi creatura sa se consideră reciproc proşti? Albert Camus scrie implacabil legenda aceasta în *Mitul lui Sisif:* „Sau nu suntem liberi şi Dumnezeu cel atotputernic este responsabil de răul din lume sau suntem liberi şi responsabili, dar atunci Dumnezeu nu mai este atotputernic[1]". Iţi revine ţie să tragi concluziile, transpuse subiectului nostru!

Si cam asa mi-am înţeles entuziasmul, al meu si al celor din anturajul meu, precum şi exultarea tuturor celor cărora le-am vorbit despre această propunere de colaborare! În lipsa unor studii ştiinţifice de nivel înalt şi fără să aibă habar, râsetele lor (interzise totuşi de venerabilul Jorge de Burgos, bibliotecarul din *Numele trandafirului*[XLIV] [XLV]} mi-au conferit cheia originii lumii,

---

XLIVAlbert Camus, *Faţa si reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara,* Editura Rao, *Opere* XX, 1994, ediţia I, traducere de Irina Mavrodin, p. 141 (n. red.)

XLVÎmi poate aminti cineva numele acestui actor celebru care

motiv pentru care le mulţumesc din suflet. O adunătură de proş...!

joacă rolul lui Guillaume de Baskerville în acest film şi care a deţinut şi rolul lui James Bond la începuturi?

PROSTIH IN CVNOSTINTĂ Df CMZrt

Yves-Alexa nd re Thalmann

Doctor în ştiinţe naturale,
profesor de psihologie la
Colegiul Saint-Michel din Fribourg

Prostie, stupiditate, tâmpenie... Nu lipsesc termenii atunci când vine vorba de a denigra un individ sau faptele sale. Aceste cuvinte peiorative şi de multe ori insultătoare fac parte din vocabularul familiar, intr-atât încât definiţia lor ne pare fără echivoc: o lipsă de inteligenţă. Cât despre ştiinţa cu precizie a definiţiei inteligenţei, problema este ceva mai delicată şi se află la originea unor dezbateri înfocate şi virulente, chiar dacă, intuitiv, avem impresia că îi înţelegem sensul. Cu toate acestea, avem cu toţii în minte persoane cu inteligenţă remarcabilă, care au comis acte de prostie ieşite din comun. Cum este posibil? Dar dacă prostia nu presupune o lipsă de deşteptăciune, ci o modalitate specifică tocmai de a exersa inteligenţa?

Ca punct de plecare, îmi pare chibzuit să facem distincţia între doi termeni folosiţi în mod greşit ca sinonime. Desigur, anumite fapte au drept consecinţă neplăceri şi efecte negative pentru autorul lor, pentru anturaj sau chiar pentru ambele părţi. Iar acest lucru se întâmplă fără nici un avantaj precis. Ne întrebăm atunci de ce persoana în cauză s-a angajat în astfel de acţiuni.

Dacă aceasta nu avea mijloacele necesare pentru a anticipa consecinţele

comportamentului său, din lipsă de reflecţie, de maturitate sau de judecată, avem de-a face cu prostie, ca în cazul copiilor care explorează lumea şi desfid anumite interdicţii, fără a fi conştienţi de potenţialele efecte ale tentativelor lor.

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celor care comit acest tip de faptă în deplină cunoştinţă de cauză. Cum am putea şti ce anume înseamnă de fapt „în deplină cunoştinţă de cauză”? Pe de o parte, aceste persoane mărturisesc *post factum* că ar fi fost mai bine dacă s-ar fi abţinut, ştiind în mod pertinent la ce anume se expun. Pe de altă parte, dacă le cerem să analizeze un comportament similar, dar manifestat de o altă persoană, concluzia lor va fi una adecvată: „E o tâmpenie, nu ar fi trebuit să procedeze astfel!” Prin urmare, prostia nu este cauzată de o absenţă a gândirii sau a anticipării…

Şi mai tulburător este faptul că atitudini stupide sunt manifestate de persoane despre care ştim sigur că sunt inteligente. Fie în urma unei evaluări pe bază de teste cognitive, având drept consecinţă un IQ ridicat, fie pentru că acestea răspund accepţiei populare a termenului: un individ cu o realizare strălucitoare evidentă (Steve Jobs, de exemplu), recunoscut la nivel social pentru reflecţiile sale (Albert Einstein) sau care deţine diplome prestigioase. Persoanele inteligente nu sunt imune la acte de vădită prostie cu consecinţe catastrofale. Să ne gândim la fostul preşedinte al SUA, Bill Clinton, care, ştiindu-se sub anchetă, îşi continuă „relaţia nepotrivită'' cu stagiara sa, Monika Lewinski, ceea ce l-a costat în finalul mandatului său de preşedinte. Prin urmare, poţi fi inteligent, chiar foarte

inteligent, şi totuşi să te comporţi prosteşte în anumite ocazii[XLVI XLVII]. Să mai spunem câteva cuvinte despre această asimetrie: inteligenţa califică persoanele, în vreme ce stupiditatea se referă mai degrabă la anumite fapte specifice.

Inteligenţă algoritmică *versus* raţionalitate

Este posibil ca inteligenţa să nu fi fost definită într-o manieră exhaustivă? li datorăm o observaţie semnifica- tivă lui Keith Stanovich, profesor emerit de psihologie la Universitatea din Toronto[2]. Acesta face distincţia în fapt între mai multe niveluri de inteligenţă (a nu se confunda cu formele de inteligenţă descrise de Howard Gardner: inteligenţă verbală, logico-matematică, kinestezică, personală etc.).

Există, pe de o parte, ceea ce Stanovich numeşte inteligenţa algoritmică, responsabilă cu înţelegerea lucrurilor şi combinarea logică a ideilor. Tocmai aceste abilităţi sunt măsurate de testele de inteligenţă utilizate actualmente, printre care celebrele WAIS (Wechsler Adult Intelligence Scale[3]) şi WISC (Wechsler Intelligence Scale for Children[4]), care măsoară coeficientul de inteligenţă. Dincolo de criticile aduse cu regularitate acestor instrumente şi rezultatelor pe care le furnizează, trebuie să constatăm cu tărie faptul că îşi împlinesc foarte bine misiunea: culeg

---

XLVI[1] R.J. Sternberg *et al., Why Smart People Can be So Stupid,* Yale University

Press, 2003

K.E. Stanovich, *What Intelligence Tests Miss: The Psychology of Rational Thought,* Yale University Press, 2009

Scala de inteligenţă Wechsler pentru adulţi (n. red.)

XLVII Scala de inteligenţă Wechsler pentru copii (n. red.)

informaţii despre capacităţile elevilor de a urma programe şcolare sau dau explicaţii referitoare la dificultăţile unor copii cu privire la aceste programe[1]. Inteligenţa algoritmică se măsoară cu precizie — se spune că testele utilizate dispun de proprietăţi psihometrice bune. Şi pe bună dreptate: toate probele conţin răspunsuri corecte care pot fi comparate cu cele date de subiecţii testaţi. Astfel se poate atribui uşor un anumit număr de puncte. Insă, în viaţa de zi cu zi şi în afara şcolii, lucrurile stau diferit: nu există decât rareori un răspuns fără greşeală la dilemele întâlnite: trebuie să acceptăm promovarea la serviciu, chiar dacă presupune să plecăm în străinătate? Este mai bine să ne căsătorim? Am fi mai mulţumiţi dacă am cumpăra o maşină marca Renault sau Citroen? Nici un tabel Excel nu ne conferă „răspunsul cel mai potrivit[11] la aceste întrebări.

Tocmai de aceea, profesorul Stanovich identifică un nivel de inteligenţă pe care îl numeşte raţionalitate. Aceasta se referă la capacitatea de a lua decizii care converg la realizarea obiectivelor noastre şi la adoptarea credinţelor care explică realitatea. Alături de colaboratorii săi, Stanovich a elaborat chiar un test menit să măsoare acest grad de raţionalitate[XLVIII] [XLIX], care nu ţine de înţelegere, ci de intenţionalitate. Căci nu neapărat înţelegerea unei situaţii ne face să acţionăm în consecinţă: să ne gândim la fumătorii care cunosc foarte bine riscurile legate de ţigări, dar continuă să fumeze. Acest fel de a înţelege inteligenţa la mai multe niveluri oferă o lămurire

XLVIII S. Brasseur şi C. Cuche, *Le Hautpotentiel en questions,* Mardaga, 2017

XLIXK.E. Stanovich, R.E West şi M.EToplak., *The Rationality Quotient: Toward a Test of Rational Thinking,* MIT Press, 2016

paradoxului identificat mai sus: oameni inteligenţi, adică dotaţi cu un IQ peste medie, pot lua decizii stupide, cum ar fi angajarea în situaţii care nu le aduc nici un beneficiu, care prezintă şi un risc ridicat de consecinţe dăunătoare.

>

Un al doilea aspect interesant al abordării profesorului Stanovich îi priveşte pe indivizii cu potenţial intelectual ridicat (HPI[L]). Fenomenul HPI a beneficiat în ultimii ani de numeroase publicaţii care l-au promovat, ceea ce le-a permis oamenilor să se recunoască în acest sistem. Or, HPI nu este garantul unei reuşite mai bune în viaţă, iar uneori chiar se află la originea dificultăţilor de adaptare în mediul social şi profesional. Conceptul de raţionalitate ne conferă o înţelegere elegantă: potenţialul înalt nu se referă decât la inteligenţa algoritmică şi nu este o garanţie că deciziile din viata curentă vor fi mai adecvate. E ca si cum am conduce

> > o maşină cu un motor mai puternic: acest lucru nu spune nimic despre capacităţile de a conduce ale şoferului şi nici despre destinaţie.

Prin urmare, avem cum să credem fără contradicţie că un individ este inteligent şi, în egală măsură, poate comite fapte lipsite de sens. Intervine o nouă întrebare: care să fie motivaţia ce ne face să acţionăm în mod stupid? Mulţi văd aici o lipsă de control emoţional. Cu alte cuvinte, emoţiile l-ar copleşi pe individ şi i-ar oculta provizoriu capacităţile de reflecţie. Teorie seducătoare, fără îndoială, dar care nu

---

L Profilul de personalitate Hogan (n. red.)

explică acele cazuri în care fapta prostească este realizată la rece, fără pretextul unor emoţii puternice.

Aşa s-a întâmplat, spre exemplu, atunci când doi elevi au pătruns noaptea în liceul în care învăţau şi, odată văzându-se înăuntru, au golit două extinctoare de incendiu. Gestul este prostesc, chiar după spusele tinerilor, care au fost prinşi a doua zi: nici un beneficiu- cheie, consecinţe preju- diciabile şi, bineînţeles, un comportament iraţional. Lipsa de ocupaţie şi plictiseala au fost puse în discuţie, însă nu alte emoţii: nu a fost vorba măcar o clipă să se răzbune pe un profesor sau să anuleze cursurile de a doua zi...

Care să fie motivaţia / ce ne face să acţionăm / în mod stupid?

Bias de imunitate, de impunitate, de optimism...

Există o altă pistă de analiză ce pare mai plauzibilă decât cea a emoţiilor, în ceea ce priveşte luarea deciziilor stupide: cea a biasurilor cognitive. Acest câmp de studiu este astăzi foarte profuz în psihologia cognitivă — chiar îi datorăm singurul Premiu Nobel atribuit unui psiholog, Daniel Kahneman, în anul 2002. Un bias cognitiv reprezintă o eroare de gândire care se produce sistematic: asemenea iluziilor optice, chiar dacă ştim care este „şmecheria", tot suntem uşor de păcălit. Să ne gândim la biasul cauzal care ne face să vedem o legătură de cauzalitate acolo unde nu există decât o corelaţie: remarcând că pisica are obiceiul de

a toarce pe genunchii mei atunci când sunt angoasat, deduc că aceasta îmi „simte” starea interioară şi răspunde în consecinţă. Acest lucru s-ar explica prin faptul că felina ar simţi de la distantă felul în care mă simt si ar veni să mă

> > > reconforteze cu prezenţa ei (oare de ce nu îmi amintesc si momentele în care mă sunt într-o formă foarte bună si

> > pisica vine lângă mine?)...

Unul dintre biasurile care acţionează la nivelul luării

>

deciziilor stupide are legătură cu optimismul[LI]. Se pare că suntem exagerat de optimişti când vine vorba de noi înşine. Avem tendinţa de a crede că suntem mai buni

> >

şoferi decât media, că suntem mai puţin în pericol de a suferi de o boală sau de a trece printr-un divorţ, indiferent de ce spun statisticile.

Avem impresia că suntem speciali, diferiţi de ceilalţi. „Dacă eşti ca toată lumea, nu ştii că eşti ca toată lumea”, afirmă ironic psihologul american Daniel Todd Gilbert. Când cei doi elevi intră prin efracţie în liceu, sunt convinşi că nu vor fi prinşi. Conştienţi fiind de ce au făcut, nu ar sfătui pe nimeni să repete acest lucru stupid, ţinând cont de riscurile la care te expui.

Acest sentiment de imunitate, pe care ni-l conferă biasul optimismului, este întărit de o senzaţie de impunitate, ea însăşi rezultat a numeroase experienţe din viaţa noastră care nu au generat consecinţe. Dacă ne gândim bine,

---

LI T. Sharot, *The Optimism Bias: A Tour of the Irrationally Positive Brain,* Vintage, 2012

încălcăm deseori regulile, fără ca acest lucru să ne coste: câte depăşiri de viteză, întârzieri la muncă, mici minciuni nesancţionate?! Fără doar şi poate, marea majoritate! Or, pe măsură ce experimentează încălcarea regulilor neurmată de pedepse, creierul asimilează ideea că este expus la riscuri minime — chiar nule — de a fi prins în urma unui act stupid care provoacă pagube (concluzie, dealtfel, logică).

Sentimentele de imunitate şi de impunitate stau la baza hotărârilor prosteşti pe care le luăm zilnic. Câţi dintre noi ne prevalăm de faptul că ducem o viaţă sănătoasă, că ne hrănim în mod echilibrat (nici prea dulce, nici prea gras, nici prea sărat, cu cel puţin cinci porţii de fructe şi legume pe zi) şi cu suficiente exerciţii fizice? Dacă nu este cazul tău, atunci ai cedat biasului optimismului: nu faci ceea ce ai putea face, dar îţi place să crezi că nu te vei îmbolnăvi niciodată, precum ceilalţi. În plus, nu percepi pe moment nici o consecinţă negativă a igienei neoptimale a vieţii tale. În deplină cunoştinţă de cauză, îţi faci iluzii cu privire la propriul destin...

Biasurile cognitive nu pot fi disociate de funcţionarea inteligenţei: ele îi permit acesteia să depună mai puţin efort şi să decidă rapid în situaţii de urgenţă. De altfel, s-a demonstrat că persoanele mai inteligente — cu un IQ mai ridicat — nu reusesc să facă fată mai bine unor încercări care

pun în joc diferite biasuri. Inteligenţa nu ne fereşte nici de

biasuri, nici de hotărâri stupide.

Prostie sau creativitate?

Suntem totuşi condamnaţi să îndurăm o funcţionare psihică parţial biasată şi gata să ne sugereze decizii prosteşti? Să nu uităm o altă caracteristică a faptelor stupide: dimensiunea lor transgresivă. Dacă cei doi elevi amintiţi mai sus ar fi pătruns în liceu şi ar fi luat decizia de a mătura culoarele, nimeni nu le-ar fi calificat acţiunea drept absurdă. Un gest nepotrivit, fără îndoială, dar nu prostesc. Căci în acest moment poate fi decelată o finalitate constructivă. În schimb, golirea stingătoarelor de incendiu este o cu totul altă poveste: nu există nici o justificare a acestui act care să ajute la ceva, cu excepţia faptului că este extrem de plăcut transgresivă. Elevii ştiu că fac mai ales ceea ce nu trebuie să facă, lucru care le produce un mic fior de moment.

A face ceea ce se presupune că nu ar trebui să facem reprezintă adesea un motor al prostiei... dar şi al creativităţii. Tocmai abaterile de la cărările bătute şi explorarea de făgaşe la care alţii nu s-au gândit ne fac să descoperim lucruri noi. Trebuie să recunoaştem totuşi că multe dintre acţiunile prosteşti sunt, din păcate, creative şi originale. De altfel, minţile cele mai imaginative nu sunt foarte departe de ceea ce numim în mod obişnuit nebunie, într-atât de greu ne este uneori să dibuim sensul faptelor şi deciziilor lor. Aşadar, se prea poate astfel ca prostia, în sensul pe care i-l acordăm în acest articol, să se afle la originea multor descoperiri şi invenţii care să fi contribuit la a ne

face lumea mai confortabilă. Fără îndoială, această înclinaţie către încălcarea regulamentelor, susţinută de un optimism care favorizează asumarea de riscuri, duce către progres şi descoperire... Prostia şi creativitatea ar reprezenta, aşadar, cele două feţe ale aceleiaşi monede, al cărei punct comun este o gândire considerată drept divergentă, mai exact, care iese de pe drumurile ştiute.

Prin urmare, prostia este mult mai subtilă decât pare. Ea nu se rezumă la o lipsă de inteligenţă, aşa cum coeficientul de inteligenţă nu ne ţine la adăpost de ispite...

Df CE OAMENII FWTf IN FELICEN El CRfD VNFORI ÎN INEPŢII?

Brigitte Axelrad

Profesor onorific
de filosofie şi psihosociologie

Toate eforturile de educare pe care societăţile democratice le-au autorizat par a fi uitat o miză esenţială a cunoaşterii: spiritul critic, dacă este exercitat fără metodă, duce uşor la credulitate. Îndoiala are virtuti euristice, este adevărat, însă poate, în acelaşi timp, să conducă mai degrabă la nihilismul cognitiv decât la autonomie mentală.

Gerald Bronner, *La democraţie des ere dales'*

Oameni a căror inteligenţă pare totuşi evidentă provoacă uneori uimire, exprimând cu seriozitate idei lipsite de orice fundament sau aderând la teorii extravagante.

Este adevărat că nici o definiţie a inteligenţei nu întruneşte unanimitatea. Motivul este probabil acela că acest cuvânt face trimiteri la diverse competenţe: istoria ne dă numeroase exemple de indivizi consideraţi fără excepţie inteligenţi în domenii variate, precum ştiinţele, tehnica, artele sau filosofia.

Sprijinindu-se pe o definiţie a inteligenţei considerată ca fiind „capacitatea de a rezona, de a planifica şi de a rezolva

[1] Presses Universitaires de France, 2013, p. 296 probleme, de a gândi în mod abstract, de a înţelege ideî complexe, de a învăţa rapid şi din experienţă[44], o metaanalîză bazată pe 63 de studii[LII] conchide că persoanele inteligente ar fi

LII La Tranche en biais, *Les Lois de l'attraction mentale,*

mai puţin înclinate spre credinţă decât ceilalţi oameni.

Prin urmare, pare logic să gândim că persoanele dotate cu o inteligenţă superioară au cele mai mari şanse de a reuşi să îşi îa măsuri de precauţie faţă de credinţe.

Pentru a defini inteligenţa de nivel foarte înalt, trebuie evocate uimitoarea capacitate pe care o au anumîţi indivizi de a nu urma drumuri bătute şi modele dominante ale epocii lor, puterea lor de inovaţie, faptul de a nu se mulţumi cu ceea ce pare a merge de la sine la un moment dat: Galileo, Darwin, Einstein, apoi Kant sau Descartes au ştiut să gândească altfel decât se obişnuia în vremea în care trăiau. Au

>

repus în discuţie viziunea majoritară şi explicaţiile simpliste. În cazul lor, inteligenţa este însoţită de gândirea critică, de capacitatea de a „rezista[44] din punct de vedere intelectual unui discurs dominant, unei tentative de îndoctrinare şi, în linii generale, oricărei forme de dogmatism.

Cu toate acestea, într-un articol[LIII] [LIV], Heather A. Buder, profesor adjunct la departamentul de psihologie al Universităţii de Stat dîn California, îşi pune întrebări cu privire la acest fenomen derutant: oamenii înteligenţi pot spune şi face lucruri stupide *{foolish things)* şi pot crede în inepţii.

Butler scrie: „Deşi adesea confundată cu inteligenţa, gândirea critică nu este inteligenţă, ci un ansamblu de

---

noiembrie 2017

LIIIM. Zuckerman, J. Silber man, J. A. Hall, *Personality and social psychology review.* „The Relation Between Intelligence and Religiosity-A Meta-Analy- sis and Some Proposed Explanations**, Universitatea Rochester, august 2013

LIVH.A. Butler, „Why Do Smart People Do Foolish Things? Intelligence is not the same as critical thinking and the difference matters**, *Scientific American.* 3 octombrie 2017

competenţe cognitive care ne permit să gândim în mod raţional în funcţie de un obiectiv şi totodată reprezintă o aptitudine de utilizare a acestor competenţe, atunci când este nevoie. Gânditorii critici [...] sunt cugetători flexibili care au nevoie de dovezi pentru a-şi susţine credinţele şi recunosc tentativele specioase ce au drept scop să îi convingă de ceva. Gândirea critică semnifică aptitudinea de a depăşi orice formă de prejudecată cognitivă (de exemplu, biasul retrospectiv, biasul de confirmare)[11].

Acum înţelegem mai bine de ce până şi oamenii foarte inteligenţi pot crede uneori în lucruri bizare. În interviul recent din cadrul documentarului *Les Lois de I 'attraction mentald,* sociologul Gerald Bronner îi mărturiseşte realizatorului Thomas C. Durand faptul că, la începutul carierei sale, a fost milenarist: „Ştiu că putem crede în lucruri nebuneşti, fără să fim nebuni[11], adăugând ideea că „o serie de coincidente si de lucruri mărunte[11] l-au făcut să se îndo- iască de această credinţă.

>

Insă nu cu toţii profităm de această şansă.

Jimmy Carter şi scrisoarea sa către extraterestri

Preşedintele american Jimmy Carter (1977—1981) declarase în timpul campaniei sale electorale: „Dacă sunt ales preşedinte, voi face în aşa fel încât toate informaţiile deţinute de [1]

această ţară cu privire la cercetarea în domeniul OZN-uri- lor să fie disponibile pentru publicul larg şi pentru oamenii de ştiinţă”. La această frază surprinzătoare, exemplu edificator de bias de confirmare, a adăugat: „Sunt convins că există OZN-uri pentru că eu însumi am văzut unul”.

În virtutea convingerilor sale, Jimmy Carter a trimis, prin intermediul sondei spaţiale Voyager 1, pe 5 septembrie 1977, o scrisoare către extraterestri. După ce le prezintă sonda şi planeta Pământ, Carter li se adresează extraterestrilor astfel: „Acesta este un cadou dintr-o lume mică şi îndepărtată, o mărturie a sunetelor, ştiinţei, imaginilor, muzicii, gândurilor şi sentimentelor noastre. Ne străduim să supravieţuim timpului nostru, pentru a putea trăi în al vostru. Sperăm că într-o bună zi, după ce ne-am rezolvat problemele cu care ne confruntăm, să ne alăturăm unei comunităţi a civilizaţiilor galactice. Această înregistrare reprezintă speranţa şi determinarea noastră, precum şi bunăvoinţa de care dăm dovadă în acest univers vast şi genial”.

Faptul că Jimmy Carter, laureat al Premiului Nobel pentru Pace în anul 2002, autor a numeroase cărţi de politică, a avut naivitatea de a le trimite mesaje extraterestrilor, deşi acestea nu vor ajunge la destinaţie înainte de 40 000 de ani, iar noi oricum nu vom afla nimic, pentru că sonda spaţială nu va mai transmite date după anul 2025, te pune pe gânduri.

Nu e mai puţin adevărat că Jimmy Carter nu este singurul care le-a trimis mesaje extratereştrilor. La data

de 19 noiembrie 2017, *Science Post* anunţa faptul că o echipă de astronomi ai programului SETI[LV] *{Search for Extra-Terrestrial Intelligence)*
trimisese un mesaj radio conţinând informaţii despre planetele din sistemul nostru solar, despre structura ADN, un desen reprezentând o fiinţă umană, precum şi alte informaţii de bază referitoare la viaţa pe planeta Terra şi la locuitorii ei. Mesajul fusese îndreptat către un sistem planetar vecin, unul dintre cele mai apropiate, cunoscut ca dispunând de o planetă potenţial locuibilă, aflat la o distanţă atât de mică, încât să putem primi un răspuns în mai puţin de 25 de ani, termen mult mai rezonabil, să recunoaştem, totuşi nu de azi pe mâine.

Uimitor: oameni de ştiinţă, precum fizicianul Stephen Hawking sau astronomul Dan Werthimer — cercetător SET1 la Universitatea Berkeley din California —, au pus în gardă autorităţile cu privire la posibilele repercusiuni pe care le-ar putea avea o comunicare cu extratereştrii, a căror „civilizaţie capabilă să primească şi să descifreze aceste mesaje ar fi în mod cert mult mai veche şi mult mai avansată pe plan tehnologic[14]. Dan Werthimer avea să observe: „Este ca şi cum ai striga într-o pădure, înainte de a şti dacă acolo sunt tigri, lei, urşi sau alte animale periculoase[11].

Să rămâi perplex, nu alta…

Aşadar, indivizi foarte inteligenţi pot fi orbiţi de credinţele lor, până în punctul în care să renunţe la

LV Căutarea Vieţii Extraterestre Inteligente (n. red.)

libertatea lor critică, să îşi sacrifice fericirea şi chiar viaţa.

Steve Jobs, vizionar genial, dar orbit de propriile convingeri

Supranumit „iGod”, zeul hi-tech, Jobs evoca deseori „gândirea magică[11], ideea că putea să supună lumea după propria voinţă, reuşind să culeagă roadele acestui fel de judecată atunci când şi-a pus în practică ideile geniale, însă aceasta s-a dovedit neputincioasă în faţa cancerului.

Potrivit biografilor săi, Daniel Ichbiah şi Walter Isaacson, dar şi ţinând cont de toate realizările al căror iniţiator a fost, Steve Jobs era foarte inteligent, genial chiar. Daniel Ichbiah, jurnalist şi autor al volumului *Les 4 vies de Steve Jobs: Biographie de Steve Jobs,* îl descrie astfel: „Zbuciumat, perfecţionist, locuit de geniu şi dotat cu un simţ înnăscut al Frumosului, Jobs avea visuri mari şi talentul de a le împărtăşi cu ceilalţi [...] Nu era un preşedinte de companie, ci un artist autentic în căutarea unui perpetuu Graal, un estet animat de un scop: să schimbe lumea...”

Walter Isaacson, scriitor, autor de biografii ale lui Albert Einstein, Henry Kissinger, Benjamin Franklin, citează şi scoate în evidenţă în biografia lui Steve Jobs o frază scurtă care figura în campania publicitară *Think different* a companiei Apple: „Oamenii care sunt suficient de nebuni să creadă că pot schimba lumea sunt aceia care chiar o schimbă”.

Tatăl biologic al lui Steve Jobs era sirian. Mama,

americancă. Studentă şi necăsătorită, aceasta, imediat după naştere, îşi dă fiul spre adopţie familiei Jobs, cu condiţia ca aceasta să îi asigure studii universitare. Părinţii adoptivi aveau o poziţie socială foarte modestă, dar şi-au luat acest angajament. La puţin timp după adopţie, familia Jobs se mută în Silicon Valley. Steve Jobs era atras de India şi de budism. După o adolescenţă hippie, apoi un lung sejur în India, împreună cu un prieten, Jobs revine în America şi îşi începe studiile superioare, la care renunţă trei luni mai târziu. Urmează pe cont propriu un curs de caligrafie, care îi întăreşte gustul pentru estetică, locuieşte o vară întreagă într-o livadă, unde nu se hrăneşte decât cu mere. Puţin mai târziu, fondează Apple împreună cu prietenul său, Steve Wosniak, şi devine, la 25 de ani, cel mai tânăr milionar american. Se înconjoară de genii cărora ştie să le extragă chintesenţa, operând ca un revelator al talentelor acestora, graţie charismei sale. A avut ideile geniale pentru Apple I, Apple II, Pixar, iMac, iPod, iTunes, iPhone, iPad, ca să nu le amintim decât pe acestea. Insă viaţa lui a fost presărată cu dificultăţi, peste care trece mereu, pentru a merge mai departe. Cu excepţia ultimei etape, un cancer pancreatic.

Atunci când îi diagnostichează un cancer de pancreas, în octombrie 2003, doctorii plâng de emoţie, descoperind că tumora e operabilă. Dar Steve Jobs refuză operaţia. Budist şi vegetarian, era sceptic cu privire la medicină şi credea ferm în metode alternative de vindecare, una mai ciudată decât cealaltă. Consultă tămăduitori, medici homeopaţi, acupunctori, înghite

gelule cu pulbere de plante, bea sucuri de fructe şi ţine lungi perioade de post. În 2004, noi analize arată efectul slab al salatelor de păpădie asupra celulelor canceroase: tumora s-a răspândit în afara pancreasului. Jobs acceptă atunci operaţia, dar, fără îndoială, prea târziu. În aprilie 2009, i se face un transplant cu grefe de ficat la Methodist University Hospital Transplant Institute din Memphis (Tennessee). Continuă să lucreze pentru Appel până în octombrie 2011, când se stinge din viaţă, la vârsta de 56 de ani.

Biografii şi prietenii săi îşi pun întrebări cu privire la ambivalenţa personalităţii sale. Inventator genial, capabil să mute munţii, dar incapabil să se detaşeze de neroziile care i-au accelerat sfârşitul. Poate că ideea obsedantă de a fi fost 3

abandonat de părinţii săi biologici l-a făcut să umple acest vid prin căutări ezoterice? La vârsta de şapte ani, vorbele unei fetiţe i-au provocat disperare: mărturisindu-i că fusese abandonat, apoi adoptat, aceasta îl întreabă: „Deci, părinţii tăi nu te iubeau?" Cu inteligenţa inimii pe care i-au arătat-o mereu, părinţii săi adoptivi îl liniştesc. Influenţa contra- culturii hippie din Silicon Valley din anii 1970 i-a modelat nevoia de a căuta în altă parte, în India, „iluminarea".

Un sfert dintre europeni cred că Pământul este centrul universului si că totul / se învârte în jurul lui.

Galilei s-a înşelat: Biserica avea dreptate

Convingerile iraţionale pot fi periculoase doar pentru cel care le manifestă, însă nu tot timpul se întâmplă aşa. Prin influenţă, sugestie, prozelitism şi poate chiar necrezând ei înşişi în ceea ce spun, unii oameni îsi folosesc toată inte- ligenţa pentru a convinge minţi dispuse să creadă. În documentarul *Les Lois de I 'attraction mentale,* citat mai sus, Henri Broch spune: „Un sfert dintre europeni cred că Pământul este centrul universului si că totul se învârte în jurul lui".

În urmă cu câţiva ani, la 6 noiembrie 2010, a avut loc în hotelul Garden Inn din South Bend, Indiana, la

150 de kilometri de Chicago, un congres aşa-zis ştiinţific, intitulat „Galileo Was Wrong: The Church Was Right*[LVI], reunind zece conferenţiari care se prezentaseră drept „experţi”. Aceştia au încercat să demonstreze că Soarele se învârte

>

în jurul Pământului, potrivit sistemului geocentric, deşi, începând cu Copernic, Galileo, Kepler şi Newton, ştiinţa a arătat că Pământul şi celelalte planete se învârt în jurul Soarelui, conform sistemului heliocentric. Subtitlul era promiţător: aceasta avea să fie „prima* conferinţă catolică anuală despre geocentrism. Doctorul Robert Sungenis a deschis lucrările congresului, cu o comunicare având titlul: „Geocentrismul: ei ştiu adevărul, dar îl ascund*, reluând tema recurentă a teoriei complotului. Ceilalţi expozanţi, precum dr. Robert Bennett şi dr. John Salza, au anunţat teme la fel de năucitoare: „Dovadă ştiinţifică: Terra se află în centrul universului*, „Introducere în mecanica geocentrismului* sau „Experimentele ştiinţifice arată că Pământul este imobil în centrul universului*. Calificările vorbitorilor erau dintre cele mai imprecise — doctori în filosofîe, profesori... Robert J. Bennett, spre exemplu, coorganizatorul congresului, anunţa la rândul său că are un doctorat în relativitate generală. Robert Sungenis era preşedintele editurii Catholic Apologetics International şi autorul mai multor cărţi şi articole despre teologie, ştiinţă, cultură şi politică. Preda fizică şi matematică de mai mulţi ani, în diferite instituţii.

LVI „Galileo s-a înşelat: Biserica avea dreptate" (n. red.)

Predica faptul că fizicienii Albert Einstein, Ernst Mach, Edwin Hubble, Fred Hoyle şi „mulţi alţii* ar fi dovedit că, aşa cum se spune în Biblie, Soarele şi toate planetele se învârt în jurul Pământului, fix în spaţiu, imobil şi imuabil, hrănind speranţa că oamenii vor acorda Sfintelor Scripturi locul cuvenit şi vor înţelege că ştiinţa nu este deloc ceea ce pare.

Cu toate acestea, fiecare descoperire ştiinţifică aduce câte o nouă probă care susţine faptul că geocentrismul nu este o reprezentare care să corespundă realităţii. Adepţii acestuia nu pot face referiri decât la Biblie. La fiecare argument ştiinţific aceştia răspund: „În Biblie scrie că.. A-l incrimina pe Galilei pătează imaginea unuia dintre fondatorii ştiinţei moderne, care a adus primele dovezi ale heliocentrismului lui Copernic, şi permite spălarea a ceea ce unii consideră o ofensă suferită atunci când Biserica şi-a exprimat regretul pentru felul în care a fost tratat cazul Galileo Galilei[LVII].

Multe s-au întâmplat de pe vremea lui Galilei şi până astăzi. Ştiinţa copernicienilor avea să se confrunte cu

---

LVII La 31 octombrie 1992, papa Ioan Paul al II-lea şi-a exprimat regretul pentru felul în care a fost tratat cazul Galilei şi a emis o declaraţie prin care recunoştea erorile comise de tribunalul bisericesc care a judecat poziţiile ştiinţifice ale lui Galileo Galilei. În martie 2008, Vaticanul a propus completarea reabilitării lui Galilei, ridicându-i o statuie în interiorul zidurilor Vaticanului. În luna decembrie a aceluiaşi an, în timpul evenimentelor ce au marcat a 400-a aniversare a primelor observaţii telescopice ale lui Galileo, papa Benedict al XVI-lea i-a lăudat contribuţiile aduse astronomiei, (n. red.)

Scripturile şi cu credinţa într-un adevăr revelat, având de purtat o bătălie cu iraţionalul. Savanţii erau cei persecutaţi. În ziua de azi, ireconciliabili şi trăsniţi încearcă să manipuleze minţile, pentru a face loc teoriilor lor obscure: este vorba mereu despre aceeaşi luptă între obscurantism şi adevăr.

Ce putere avem împotriva obscurantismului?

Deşi nu prea se poate să ne creştem nivelul de inteligenţă, putem învăţa să ne dezvoltăm metodic spiritul critic.

Nu toate convingerile sunt stupide, absurde sau periculoase. Unele dintre ele sunt constructive, precum credinţa în noi înşine, în capacităţile pe care le avem, în valoarea noastră şi a celorlalţi, în viaţă.

Riscul de a te lăsa influenţat de credinţe periculoase, până la a-ţi pierde complet minţile, vine din nevoia de a găsi cu orice preţ un sens în viaţă. Dacă ceilalţi ne transmit o explicaţie care corespunde viziunii noastre despre lume sau care ne scuteşte de efortul de a o căuta singuri, ne este foarte comod să o asimilăm.

Insă sursa forţei convingerilor iraţionale constă în faptul că au tendinţa de a se pune în acord cu aşteptările noastre intuitive.

Dintotdeauna, mulţi oameni au crezut în lucruri stranii şi mulţi au încercat să lupte împotriva lor. De aici un echilibru care, de-a lungul timpului, nu se schimbă cu adevărat. Doar aşa putem lupta pentru

raţionalism, bazându-ne pe ideea că participăm pur şi simplu la menţinerea unei stabilităţi.

Oricât de inteligentă, de cultivată şi de critică ar fi, nici o fiinţă umană nu se află la adăpost de a crede vreo inepţie, în principal fiindcă e greu să accepţi hazardul. Să cauţi destinul, fatalitatea, conspiraţia, complotul, intenţia — bună sau rea — din spatele întâmplării reprezintă un bias universal. „Necazurile vin câte trei", „Nu există fum fără foc", „După râs vine şi plâns" etc. sunt tot atâtea expresii care manifestă nevoia noastră de cauzalitate si de sens. Nici

3

cei mai mari savanţi nu scapă de această meteahnă. Iată ce scria Albert Einstein în corespondenţa sa cu privire la boala soţiei, Mileva, şi a fiului său: „Ceea ce mi se întâmplă este o pedeapsă binemeritată pentru că am înfăptuit cel mai important act din viaţa mea fără să gândesc: am făcut copii cu o persoană inferioară mie din punct de vedere moral şi fizic .. .<q Mama lui Einstein încercase să îl convingă să nu o ia de soţie pe Mileva (care mergea şchiopătat), prezicându-i că descendentii lui vor fi afectaţi de acest lucru. Te-ai fi

3 3

aşteptat la o viziune mai profundă din partea autorului teoriei relativităţii! Dar, aşa cum spuneau doi dintre biografii săi, Roger Highfîeld şi Paul Carter, Einstein „era un om a cărui combinaţie de luciditate intelectuală şi miopie emoţională provoca multe decepţii în vieţile celor din jurul lui".

În fond, ceea ce stă în puterea noastră nu este,

poate, să facem în aşa fel încât să fie mai puţin oameni care să creadă în lucruri bizare sau nebuneşti, ci să nu mai fie deloc. Rareori îi putem face pe cei care sunt deja convinşi de aceste aspecte să îşi schimbe părerea. Riscul este, din contră, acela de a le întări credinţele.

3

J. Stachel, D.C. Cassidy, R. Schulmann (eds), *Collected papers of Albert*
Einstein, the early years 1899—1902, Princeton University Press, 1987

Pt Ct WSIM StNS IN CCİNCIDtNTt?

întâlnire cu Nicolas Gauvrit

Psiholog şi matematician.
Profesor la ESPE[1] Lille-Nord-de-France.
Membru institutional în cadrul laboratorului
/
universitar de Cogniţie Umană şi Artificială

Şcoala Superioară pentru Profesorat şi Educaţie (n. red.)

Anumite coincidenţe par atât de uluitoare, încât refuzăm să le lăsăm în seama hazardului si le căutăm o semnificaţie. Insă dumneavoastră sunteţi de părere că este vorba despre o lipsă de percepţie a contextului...

Dispunem cu toţii de o viziune locală, atât în timp, cât şi în spaţiu. Dacă privim la nivel global, coincidenţele nu mai sunt atât de uimitoare. Şi apoi, mai ales, nu ne punem niciodată întrebările potrivite încă de la început. Să luăm paradoxul zilelor de naştere: dintre 25 de persoane, care este probabilitatea ca două dintre acestea să fie născute în aceeaşi zi? Pentru a răspunde, suntem tentaţi să utilizăm o euristică, un raţionament simplificat, pentru a ne întreba care este probabilitatea ca, din 25 de persoane, una să aibă aceeaşi dată de naştere cu a noastră. Rezultatul este lipsit de rezistenţă, pentru că reducem problema la o singură dată posibilă, data naşterii noaste. Probabilitatea ca o persoană din 24 să aibă aceeaşi zi de naştere ca mine nu este decât de 6,3%. în schimb, există 50% şanse ca două aniversări să coincidă când discutăm despre 25 de persoane. Dar nu este vorba deloc despre aceeaşi întrebare.

Aţi dat, de asemenea, exemplul unei femei, Violet Jessop, care a supravieţuit

în urma a trei naufra- gii, printre care şi cel al Titanicului. Povestea pare extraordinară şi, în cele din urmă, nu prea.

Problema vine din lipsa de informaţii şi din faptul că umplem golurile cu elemente absente, care par proba- bile şi subînţelese. Atunci când aflăm, fără altă precizare, că cineva a supravieţuit naufragiului Titanicului, precum şi altor două naufragii, ne imaginăm că celelalte două accidente seamănă cu cel al Titanicului, însă lucrurile nu stau deloc aşa, pentru că unul din naufragii a făcut puţine victime, iar celălalt nici una. în plus, ni se pare că Violet Jessop nu are nimic special şi că, de fapt, ea lucra pentru compania care deţinea cele trei vase.

Afirmaţi şi faptul că, decriptând evenimentele din 11 septembrie, putem întâlni de multe ori numărul 11, de unde şi tentaţia de a vedea aici un complot sau un semn al destinului. Dar, pentru dumneavoastră, nu e nimic ieşit din comun în aceste coincidente...

Este valabil pentru întreaga numerologie şi pentru numerele fetiş. Numărul 19 se repetă de sute de ori în Coran, de şapte ori în Biblie – sau, în orice caz, multiplii lor –, ceea ce nu este deloc uimitor din punct de vedere statistic.

Există, în egală măsură, şi predicţii sub formă de cuvinte, aşa cum se găsescîn Biblie: codul secret prin care jurnalistul Michael Drosnin, aplicând grile de lectură, dibu- ieşte multe profeţii, printre care şi sfârşitul lumii, de la care au trecut câţiva ani. în realitate, numărul de grile posibile şi de metode de lucru pe calculator este atât de mare, încât putem găsi orice. Drosnin lansase chiar şi o provocare: să se găsească tot atâtea previziuni în romanul *Moby Dick,* câte în Biblie. Ei bine, chiar s-a realizat acest lucru!

De altfel, în Biblie, folosind aceeaşi tehnică, s-au descoperit şi formulări de tipul „Dumnezeu nu există",

„Urâţi-I pe Iisus..." Semn că putem găsi orice vrem.

Inclusiv în cartea dumneavoastră?

Desigur! în *Cugetările* lui Pascal, am descoperit anunţul a mii de decese cauzate de SIDA. Sebastien Pommier, un informatician, după ce a codat alfabetic genomul drojdiei de bere, a găsit în acesta „pui cu cartofi prăjiţi"! Exact ceea ce mâncase la prânz... Dacă încercăm doar să aplicăm o grilă de lectură aleasă la întâmplare, probabilităţile de a găsi „pui cu cartofi prăjiţi" sunt foarte reduse, dar dacă multiplicăm printr-un număr mare de încercări, lucrurile stau cu totul altfel.

Aţi calculat că, de-a lungul ultimilor 20 de ani, 72 000 de vise premonitorii ar fi prezis intr-adevăr moartea cuiva in următoarea săptămână, dar au trecut neobservate...

Da, nu este decât o estimare, însă una care ilustrează din nou conjuncţia dintre o probabilitate scăzută şi un mare număr de cazuri. Henri Broch a făcut un calcul similar pentru o emisiune televizată despre mistere, în timpul căreia un medium le ceruse telespectatorilor să aprindă luminile acasă, pentru a face să explodeze becuri peste tot în Franţa. Oamenii sunau cu zecile, speriaţi, pentru a confirma că un bec tocmai explodase din senin la ei în casă. Incredibil! Dar, ţinând cont că emisiunea a durat o oră şi presupunând că fiecare avea patru sau cinci becuri aprinse, era normal ca vreo câteva sute să explodeze în timpul emisiunii, având în vedere durata medie de viaţă a unui bec. Probabilitatea era foarte scăzută pentru fiecare dintre lămpi, dar ridicată pentru sute de mii.

Arfi putut pretinde că provoacă naşteri sau morţi! Da, dar ştim că asta se întâmplă des. în mod normal, nu vorbim despre becuri care explodează. La fel şi în cazul viselor premonitorii. Şi eu am avut de multe ori asemenea vise, foarte violente şi care păreau reale, dar nu s-a întâmplat

nimic, din fericire... Căci, în caz contrar, aş fi avut cu doi prieteni mai puţin...

Cum se face că nici una dintre prezicerile astrologilor sau clarvăzătorilor nu dă rezultate exacte? În cazurile acestea nu există coincidente?

>

Ba da, predicţiile sunt corecte cu regularitate. Elisabeth Tessier prevăzuse ceva în septembrie 2011. Nici un atentat, nici data de 11, mă rog... În general, predicţiile lor sunt mai previzibile: cutremure, accidente. însă nu şi 11 septembrie, cu totul neaşteptat. Elisabeth Tessier, pentru a-şi justifica previziunile, se hazardează să spună deseori că a prevăzut accidente de avion. Atunci, cineva s-a amuzat făcând predictii la nimereală, folosind un calculator, ceea ce s-a dovedit a fi ceva mai eficient decât Elisabeth Tessier. Este încă o problemă a zilelor de naştere: se face o listă de date şi, dacă prevedem un accident, nu este imposibil să găsim una sau două coincidenţe.

- ***Criticaţi violent anumite abordări alepsihologiei, cum ar fi psihogenealogia[1] si sincronicităţile...***

Psihogenealogia se bazează, în mod esenţial, pe coincidenţele de date între ceea ce ni se întâmplă şi evenimente trăite de strămoşii noştri. Avem de-a face, de fapt, cu o versiune puţin mai complicată a paradoxului aniversărilor, întrucât căutăm atunci coincidente între două liste dis- /
tinete. Dar cum construim un arbore genealogicîmbogă- tit, nu este o raritate să te trezeşti cu sute de date, ceea ce creşte probabilităţile unei coincidenţe. în plus, în practică, nu avem tocmai datele exacte. în cel mai rău caz, atunci când nu găsim realmente nimic, le aranjăm cumva: un pacient avea 24 de ani, unchiul său murise în timpul unei călătorii la vârsta de 30 de ani, iar un psiholog a făcut legătura, spunând că tânărul

bărbat se afla într-o dinamică de a atinge vârsta de 30 de ani. Este foarte amuzant! Celălalt caz destul de cunoscut, despre care mi se pun tot timpul întrebări, este, într-adevăr, sincronicitatea[2]. Jung a vrut să elaboreze oteorie cu ajutorul unor matematicieni şi al unui fizician, însă acest plan nu a fost dus la bun sfârşit.

Teorie elaborară de Anne Ancelin Schutzenberger, inspirată de psihanaliză, psihoterapie şi analiză sistemică. Psihogenealogia susţine că tensiunile si evenimentele traumatizante suferite de ascendenţii unui individ conditi- > » > onează problemele psihice şi comportamentul acestuia.

O coincidenţă semnificativă pentru observator, produsă de „un hazard semnificativ şi creator", potrivit lui Carl Gustav Jung.

Totuşi, nu putem să nu conferim sensuri coincidenţelor. Mă gândesc că si dumneavoastră, în ciuda tuturor lucrurilor, sunteţi tentat să o faceţi...

Fără doar şi poate! Un eveniment cu o probabilitate scăzută ne pare mult mai uimitor atunci când ni se întâmplă nouă, şi nu altora. De curând, făceam teste cu nişte copii, cu privire la percepţia hazardului, aruncând un zar după o ascunzătoare, ca să îi fac să ghicească de opt ori la rând ce număr urma să iasă. Voiam să analizez suita de predicţii pe care o concep aceştia. Din 70 de copii, unul singur a reuşit de patru ori la rând. Pe parcursul încercărilor, îmi spuneam: „Groaznic, dacă se dovedeşte că m-am înşelat, înseamnă că premoniţia există!" A trebuit să fac apel la raţiune: unul din 70 se explică prin întâmplare. Ca în cazul iluziilor optice: pe moment suntem foarte prinşi de ele, însă ne revenim apoi, dacă ne gândim un pic. Există un fenomen numit „aşteptare excesivă de etalare". Adică aşteptăm de la hazard să fie reprezentativ pentru ideea pe care ne-o facem despre el. în special, sperăm ca nişte date luate la întâmplare să nu fie regrupate după un anumit criteriu, ci repartizate uniform, în realitate, se întâmplă destul de frecvent ca, din 12 date luate la nimereală, două să cadă în aceeaşi lună, ba chiar mai degrabă trei. Această aşteptare excesivă de

etalare ne poate face să greşim, dar nu este iraţională.

Am putea avea prin urmare tendinţa de a crede că hazardul însusi trebuie să se supună unor reguli? într-adevăr, la fel de bine în timp – nu ne aşteptăm ca date aleatorii să fie apropiate cât şi în spaţiu, ne imaginăm aceste date prea îndepărtate de puncte distribuite la întâmplare pe o suprafaţă. Bombardamentele asupra Londrei, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reprezintă un exemplu istoric grăitorîn acest sens. Aviatorii nemţi zburau la aşa mare altitudine deasupra norilor, încât nu vedeau unde aruncau bombele, care cădeau total aleatoriu. însă, privind harta impactului, Statul-Major britanic constata că proiectilele se grupau în anumite puncte, care nu corespundeau unor obiective militare evidente: s-a dedus astfel că nemţii aveau hărţi inexacte. în realitate, o analiză statistică a arătat faptul că punctele de impact nu erau organizate în mod deosebit, ci răspândite la voia întâmplării.

În modparadoxal, dumneavoastră explicaţi faptul că datorăm, fără îndoială, supravieţuirea speciei noastre acestor iluzii cognitive: e mai bine să vedem mai multe coincidenţe, decât mai puţine...

Psihologii evoluţionişti sunt de părere că ne-am dezvoltat capacitatea de a le identifica foarte bine. într-o epocă în care acest lucru putea fi vital, era mai bine să interpretăm în exces coincidenţele şi să fugim atunci când frunzele se mişcau, ascunzând poate un animal de pradă, decât să le subestimăm importanţa şi să nu deducem nimic din mişcarea lor.

Metoda ştiinţifică, de altfel, constă în căutarea coincidenţelor, a corelaţiilor şi într-o interpretare a acestora altfel decât prin hazard. Nu este iraţional, însă este o metodă riscantă, pentru că nu conduceîntotdeauna spre concluzii fiabile. De

exemplu, o experienţă realizată corect a *priori* a tras concluzia existenţei unui efect Mozart, având la bază ideea că, ascultând muzica lui, devii mai inteligent. Dar când s-a încercat reluarea experienţei, nu a mai avut acelaşi efect. Se pare că a fost vorba despre un rezultat fals pozitiv, aşa cum se întâmplă deseori. O asemenea iluzie este aşadar defectul unei metode raţionale.

//

Până la urmă, de unde vine reticenţa noastră faţă de hazard? Este vorba despre o simplă incapacitate cognitivă sau ne este groază de împrejurările ale căror cauze sunt necunoscute?

Nu cred că ne este groază, dar, în general, ne place să avem o explicaţie: tocmai de aceea am inventat ştiinţa. însă, ca să fiu sincer, nu am un răspuns clar...

Interviu realizat de
Jean-Franşois
Marmion

PROSTIA CA DELIR LOGIC

Boris Cyrulnik

Neuropsihiatru şi director de educaţie
la Universitatea din Toulon

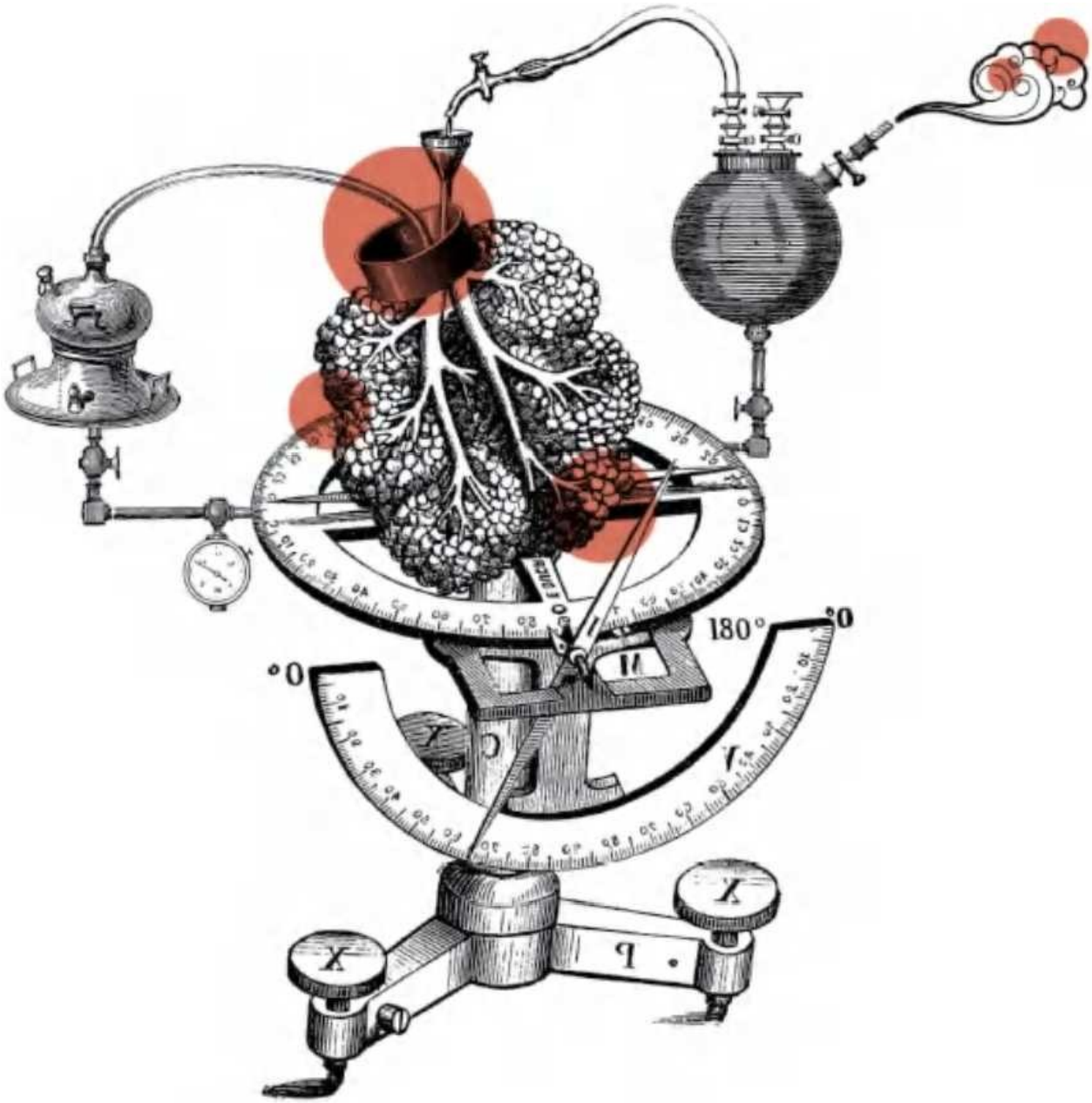

Nu există ceva mai des întâlnit, nici ceva mai grav decât prostia. Suntem, cu siguranţă, fiinţele vii cele mai

dotate pentru prostie, mai ales că trăim într-o lume a reprezentărilor, dintre care unele, în ciuda coerenţei şi a logicii lor interne, se pot dovedi complet deconectate de la realitate. La un psihotic, aceste reprezentări sunt denumite „deliruri”, dar, cel mai adesea, pentru voi, ca şi pentru mine, ele sunt simple dovezi de prostie. Şi este foarte uşor să găsim mii de exemple de acest fel, în toate sferele de inteligenţă umană.

Să luăm domeniul biologiei. Dacă afirm că efectul psihofarmacologic a două comprimate de vitamina B6 este exact acelaşi ca al unui comprimat de vitamina Bl2, logica matematică îmi serveşte drept momeală ca să te fac să crezi într-o logică. Adaptată unui anumit domeniu, o anumită logică poate deveni, prin urmare, o prostie. Am recurs astfel la un mic calcul, inspirat de psihiatrul şi psihanalistul Wilhelm Reich. Speranţa de viaţă sexuală a unui cuplu este de aproximativ 50 de ani, uneori mai mult. Cu frecvenţa de două raporturi sexuale pe săptămână — periodicitate obişnuită în cultura noastră –, acest lucru ar însemna

5 000-6 000 de acte sexuale. Or, în Franţa, care a obţinut medalia de aur europeană pentru natalitate, femeile nasc în medie 1,9 copii. Adică, schematic, un copil la 3 000 de raporturi sexuale. Statistic vorbind, este puţin probabil ca raporturile sexuale să fie cauza graviditătţii! Imparabil. (Să remarcăm, în trecere, că într-un astfel de ritm matematic, a fost nevoie de 2 399 200 000 000 de acre sexuale pentru a obţine o populaţie de 7,5 miliarde de oameni.)

Salturile periculoase ale „psilacaniştilor"

Şi psihologii ce spun? Vom învăţa cu folos dintr-o scurtă poveste care vorbeşte despre competiţia dintre Allah Khan[1] şi papa Freud. Gelozia lui Allah Khan[LVIII LIX] a fost punctul de plecare al unei divergenţe teoretice fundamentale care a creat „psilacaniza”, venerată astăzi de adoratorii care îi repetă teoriile, fără un cuvânt critic sau de controversă. Este de notorietate, de exemplu, că o pacientă evreică îi spune într-o zi lui Allah Khan: „Angoasa mă trezeşte în fiecare dimineaţă. Trăiesc această senzaţie de la război încoace, exact la ora la care Gestapo-ul mi-a bătut în uşă”. Allah Kahn se ridică din fotoliu şi din teorie, pentru a intra în practică

LVIII Boris Cyrulnik pronunţă Khan precum oraşul Caen, şi nu Cannes. Orice asemănare cu cel mai celebru psihanalist francez care există sau care a existat vreodată ar fi aproape întâmplătoare.

LIX Referire la Jacques Lacan, psihanalist şi psihiatru francez (n. red.)

[5] În limba franceză, joc de cuvinte între „Gestapo[14] şi „geste ă peau” (gest pe piele) (n. trad.)

şi pentru a trece la fapte. Căci mângâie obrazul doamnei, spunând: *„Geste ăpeau, geste âpeau*\..”

Reacţia pacientei: „Este absolut minunat!” Intr-adevăr... De observat că studiile lui Allah Khan cu privire la „stadiul oglinzii[11] au fost inspirate de etologia animală, pe care o citează cu onestitate. Am fost, de altfel, unul dintre primii care au citit acest gen de publicaţii, în ciuda a ceea ce pretind psilacaniştii, care mă detestă pentru că am subliniat această filiaţie, verificabilă totuşi dintr-o privire.

Şi psihanalistul american Rene Spitz, în 1946, în lucrarea *Premiere annee de la vie de I 'enfant,* prefaţată de Anna Freud, cita el însusi 28 de referinţe din etologia animală. Am tras concluzia, fără să le fi citit textele de bază, că psilaca- nistii mă atacă în numele

> ideii pe care şi-o fac despre realitate, nu în numele realităţii însesi. Ceea ce reprezintă chiar definiţia delirului logic.

Cu ocazia unui colocviu, în anii 1980, am inventat o glumă pentru a ilustra ceea ce Freud numea condensarea şi deplasările în nevroza obsesională. Am inventat cazul unui anume Orto Krank, care suferea de o paralizie isterică a urechilor: nu putea să le mişte, aşa cum o făceau colegii săi de clasă.

Merge deci să consulte un psihanalist sau un *psilacanist,* pentru care un semnifîcant are un nivel lamentabil, de vreme ce acţionează asupra realităţii. Fiind de la sine înţeles că este suficient să modifici un semnificam pentru a-i modifica impactul asupra realului, psihanalistul îl sfătuieşte pe Otto să facă anagrama prenumelui său, scriindu-l de la stânga la dreapta. Începând de a doua zi, Otto se simte mult mai bine. Este vorba de acelaşi raţionament ca în cazul *geste ăpeaw.* deplasare, condensare, apoi salt periculos...

Vom face carieră...

Dar să fim drepţi: prostia loveşte uneori la fel de puternic şi de cealaltă parte a baricadei, acolo unde sunt psihologii care se prevalează de demersul ştiinţific. Clasificările din DSM (manualul de diagnostic şi statistică a tulburărilor mentale, realizat de Asociaţia Americană de Psihiatrie) sau din ICD (Clasificarea statistică internaţională a bolilor şi a problemelor de sănătate înrudite) se elaborează în baza articolelor acceptate de revistele în al căror comitet de lectură sunt uneori invitat să particip. Chiar dacă numele autorului studiului poate să rămână mascat, ghicim de cele mai multe ori cine a scris articolul, pentru că îi recunoaştem stilul şi tema predilectă. În rest, putem organiza fără probleme un comitet de evaluare, alegân-du-i membri adecvaţi, fie că este vorba despre cumnatul

său, despre un prieten căruia i-a împrumutat mulţi bani sau pe care l-a publicat deja de două ori şi trebuie să-i înapoieze serviciul sau chiar despre un nonagenar care repetă întruna aceeaşi propoziţie („stadiul oglinzii, stadiul oglinzii, stadiul oglinzii..."). Până la urmă, aşa se face carieră: repetând mereu acelaşi articol, chit că îi schimbi titlul şi câte o frază, două, până la pensie. Exagerez puţin, desigur, dar acţionând sub anonimat, prietenului meu, Paul Ekman, pionier major al psihologiei emoţiilor, i s-a refuzat publicarea unui articol de către o revistă care i-l publicase deja cu doi ani înainte. Prostia se aplică şi comitetului care ne judecă prietenii!

Ea face parte din orice sistem, fie că eşti biolog, matematician, statistician, psihanalist, psilacanist sau clinician. Prostia participă la gestionarea cotidianului. Meritǎm Premiul Nobel pentru complezenţa de care dăm dovadă! Sau, mai bine, pentru citările de la cafeneaua din colţ. Şi totuşi, să omagiem demersul ştiinţific. Căci are cel puţin virtutea de a preconiza îndoiala, verificarea şi acceptarea faptului că adevărurile noastre sunt de moment. Acesta este un progres întru prostie. Dar dacă vrem să avem o carieră ştiinţifică, trebuie să demonstrăm neapărat că avem dreptate... ceea ce se regăseşte în convingerea delirantă. În consecinţă, ni se prezintă două opţiuni: speranţa de carieră sau speranţa de viaţă. Fie combatem îndoiala, pentru a privilegia convingerea, întărindu-ne, în acelaşi timp, prostia şi speranţa de a

face carieră. Semnăm atunci articole „bla bla bla" pentru a fi iubiţi, inserând termeni şi citate care dau bine. Fie transgresăm, cu riscul de a fi agresaţi. După o perioadă de disconfort, vom fi probabil ajunşi din urmă de alte persoane care ni se alătură, pentru a forma o nouă sectă... care, la rândul ei, îşi va repeta bla-bla-ul. A gândi de unul singur înseamnă a fi condamnat la a gândi pentru sine, înainte de a te vedea înconjurat rapid de o gaşcă de prieteni, pentru a crea o nouă adunătură de proşti... Proşti amicali. Şi, cu puţin noroc, te vei bucura să faci prostii împreună cu ei. Iată cum o carieră poate fi afectată de modul în care ne raportăm la prostie.

Prin urmare, după acest articol, cred că voi primi un mare sut în cariera mea!

LIMBAJUL PROSTIEI

Patrick Moreau

Profesor de literatură
la colegiul Ahuntsic din Montreal,
redactor-şef al revistei *Argument*

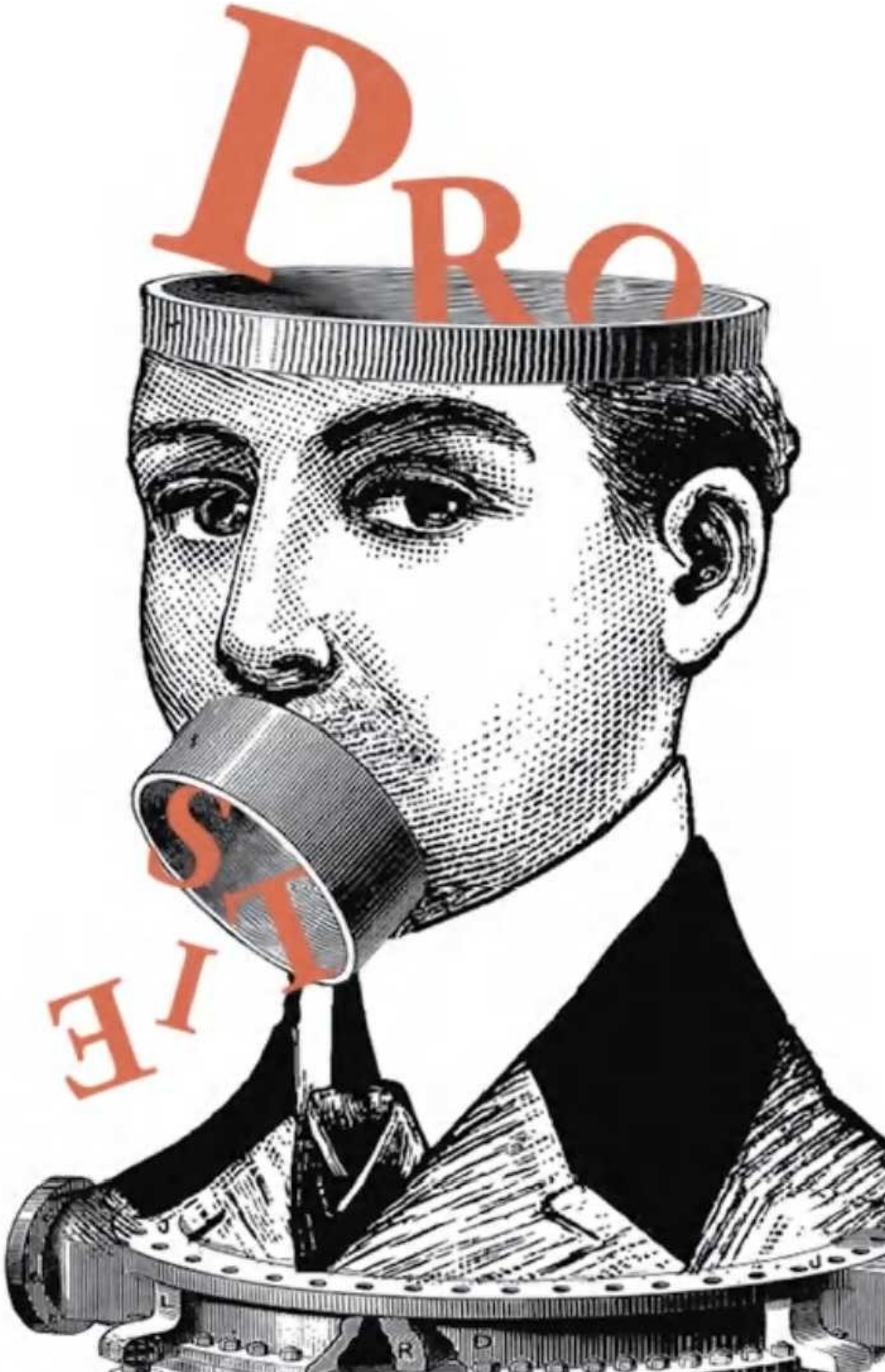
PROTEST

Ce spun proştii? Nici măcar ei nu ştiu, e forma lor de apărare. Vorba prostului, fără să fie lipsită de sens în mod neapărat, nu îşi impune să fie exactă. Morişcă având vocaţie fatică, menită să trimită tăcerea la colţ. Prostul [...]se agaţă de lucrurile comune ca un trapezist beat de sfoara lui. Apucă mâna curentă a frazelor gata făcute şi nu îi mai dă drumul.

Georges Picard, *De la connerie*[l]

Facem uneori prostii, însă cel mai des le scoatem pe gură. În cea mai mare parte a timpului, acestea trec deci prin limbaj. Oare discursurile pe care le calificăm drept stupide nu fac altceva decât să traducă un deficit de inteligenţă, fie el şi de moment, iar aceste expuneri să fie doar una dintre multiplele manifestări posibile ale prostiei? Nu există oare, mai degrabă, o prostie legată în mod special de limbaj, care şi-ar găsi locul natural în cuvintele necugetate? Această ipoteză ar apropia atunci prostia de novlimba orwelliană, a cărei utilizare ideală, pe care autorul romanului *1984* o supranumeşte „a macavorbi” *(duckspeafr),* nu pune „nici pe departe în joc centrii superiori ai creierului[11]. [LX]

La prima vedere, poate părea straniu să asociem această „prostie de limbaj „ cu novlimbă, modelul canonic al tuturor limbilor de lemn. Cu toate acestea,

LXEditions Corti, 2004

cele două sunt legate prin însăşi natura lor: atât una, cât şi cealaltă se definesc ca reprezentând o utilizare inadecvată şi inconştientă a limbii. Cuvintele sau enunţurile stupide, precum cele din novlimbă, se dovedesc ineficiente în redarea potrivită a realităţii si a gândirii care le foloseşte. Deşi una se înscrie într-o dimensiune politică şi ideologică, iar cealaltă este mai spontană, novlimbă şi prostia referitoare la limbaj pot fi văzute, prin urmare, una lângă alta: amândouă se prezintă ca perversiuni în raport cu utilizarea normală şi legitimă a limbii şi a cuvintelor.

În plus, vom lansa ipoteza că aceste două procese învecinate, diferite iniţial, se apropie în momentul acesta, în urma a cel puţin două fenomene concomitente. Pe de o parte, ideologii (feminism diferenţialist, anti-specism, teoria genului etc.) care practică un intens „lobbying conceptual[LXI] şi care evoluează din ce în ce mai mult spre întâlnirea sensului comun. Pe de altă parte, o prostie care irupe în mod brutal în sfera publică, mulţumită în special internetului şi reţelelor de socializare, care îi conferă o formidabilă cameră cu ecou.

Nu există un exemplu mai bun al acestei întâlniri actuale dintre prostie şi novlimbă decât un mesaj publicat în martie 2018, pe Facebook, de către o militantă vegan, în urma atentatului islamic din Trebes (martie 2018), în timpul căruia un măcelar a fost ucis:

„Ei, bine, vă şochează faptul că un asasin a fost ucis

LXI[1] E. Chauvier, *Les Mots sans les choses,* Editions Allia, 2014, p. 76

de un terorist? Pe mine nu, am zero compasiune pentru el, există încă totuşi o dreptate pe lumea asta.”

Avem aici de-a face cu un precipitat al acestei întregi novlimbi contemporane cu ce are ea mai caracteristic şi care o face să se transforme exact în prostie.

Derivă referenţială: atunci când cuvintele „se de s-fac"

Ceea ce şochează, în acest mesaj, cel mai mult bunul-simţ este, bineînţeles, caracterizarea acelui măcelar drept „asasin". Acest termen pare în acelaşi timp impropriu, hiperbolic, insultător şi, în cele din urmă, stupid, în aceeaşi măsură ca şi cuvântul „homo” [sexuali] pe care un comentator sportiv îl atribuia recent fotbaliştilor unei echipe germane ce urma să joace împotriva unei echipe franceze.

Prostia pe care o spunem este deci mai întâi un soi de inexactitate, care ţine cel mai adesea de exagerare. Cuvintele utilizate nu sunt în acord nici cu semnificaţia lor obişnuită, nici cu referentul pe care ar trebui să îl desemneze. Totuşi, prostia se distinge de minciună, pentru că cel care spune prostii nu are intenţia reală de a-şi înşela interlocutorii. Mai degrabă, el spune vrute şi nevrute. Cu siguranţă, fără cea mai mică preocupare pentru adevăr[LXII], fără cea mai mică pretenţie de a fi

LXII Tocmai această „indiferenţă faţă de realitate" este, potrivit lui Harry G. Frankfurt, „esenţa însăşi a prostiei[1]', *(cf. De l'art de dire des conneries,* Mazarine/Fayard, 2017, p. 46)

luat în serios, altfel spus, de a fi crezut pe cuvânt. Această ultimă idee pare să facă diferenţa, la o primă privire, între cel care spune prostii şi cel care face uz de novlimbă şi pentru care, din contră, fiecare cuvânt este important, pentru că revelează o ortodoxie. Să vedem cu ce avem de-a face.

Calificându-l drept „asasin* pe acel măcelar victimă a unui terorist, această militantă vegană nu îşi dă seama deloc că a spus o prostie. Din contră. Ea foloseşte acest termen fiind pe deplin conştientă că nu atinge semnificaţia sa comună şi revendică în mod deschis o astfel de reajustare lexicală, care face, în viziunea ei, limbajul mai în măsură să spună adevărul, să determine realitatea. A ucide animale este în ochii ei — în mod obiectiv — o crimă şi, prin urmare, a spune că cineva care omoară animale este un „asasin* reprezintă un cuvânt just, chiar dacă această justeţe nu este percepută imediat de toţi ceilalţi oameni. Trebuie să recunoaştem că o asemenea adaptare a sensului cuvintelor nu are nimic absurd în sine. În sprijinul unui astfel de demers, am putea spre exemplu invoca faptul că, în timpul practicii sclaviei, nici uciderea unui sclav nu era considerată omucidere! Folosirea aparent exagerată aici a cuvântului „asasin* nu ar fi, prin urmare, decât anticipativă pentru un sens care îi va fi unanim acordat mai târziu. Ipoteza este plauzibilă: în calitatea de transformare a limbii vechi şi, în special, a semnificaţiei cuvintelor, novlimbă se prezintă în multe cazuri ca un progres. Dar aşa să fie şi aici?

Bineînţeles că nu. înainte de toate, pentru simplul motiv că, în zilele noastre, măcelarii nu ucid animalele — acest lucru se face în abatoare —, ci se limitează la tăierea carcaselor în bucăţi de carne pentru biftecuri, fileuri etc.

Acestui calificativ de „asasin[11] îi lipseşte deci exactitatea şi rămâne o improprietate lexicală.

Atingem aici un prim punct care apropie limbajul ideologiei de cel al prostiei, şi anume această derivă referential, care face cuvintele să se des-facă — daca putem spune aşa — în raport cu realitatea, fără să putem, în virtutea acestui lucru, să asimilăm această folosire improprie a limbii cu minciunile. Prostul nu crede cu adevărat că toti

>

adversarii echipei sale favorite sunt homosexuali. În ceea ce o priveşte pe militanta exaltată, ea pur şi simplu nu s-a gândit că măcelarul împotriva căruia crede că se ridică în mod public nu a luat probabil niciodată gâtul vreunui animal. În acest tip de discurs, cuvintele nu fac trimitere aşadar decât la ele însele, devenind „propriii lor referenţi'[11]. Vehiculează un fel fantasmă, ca nişte fetişuri a căror semnificaţie depăşeşte sensul lor real.

Inconsistenţa semnificatului: un asasin este mereu un asasin?

Totuşi, acest recurs la funcţia referenţială a limbajului

nu este suficient pentru a stinge conflictul folosirii potrivite a vocabularului, adică al separării bobului cuvintelor potrivite de neghina celor nepotrivite. În plus, trebuie să punem întrebări legate de semnificatele cuvintelor în cauză, adică de definiţiile lor, întrucât cuvintele desemnează mai puţin lumea care ne înconjoară, pentru că ele nu servesc la [LXIII] analiza acesteia, la conferirea unui sens cu ajutorul conceptelor pe care le definim.

Or, i-am putea sugera celei care foloseşte acest cuvânt „asasin[11] că, daca actul de a ucide un animal ar fi efectiv un asasinat, atunci ar trebui calificat drept „asasin" şi motanul care prinde şi omoară un şoarece, balena care extermină krillii, ghepardul care, pentru cină, ar fi pricinuit moartea unei antilope. Folosirea corectă a cuvintelor îi pretinde, intr-adevăr, semnificatului să posede o definiţie stabilă, care să-i permită să desemneze referenţi diverşi, dacă aceştia au aceeaşi calitate. Aşadar, dacă uciderea unui animal este un act criminal din partea unei fiinţe umane, rezultă în mod logic că acelaşi act reprezintă tot o crimă, din partea unui alt animal. Intr-un fel sau altul, apărătoarea noastră a drepturilor animalelor ar trebui deci să aplaude ideea dispariţiei tuturor animalelor carnivore, cel puţin prin efectul acestei „dreptăţi[11] providenţiale pe care o invocă la sfârşitul unui mesaj ale cărui consecinţe nu suntem siguri că le-a luat în considerare în totalitate. Iraţionalitatea şi fructul său,

LXIII C. Hagege, *LHomme de paroles,* Fayard, 1985, p. 202

inconsecvenţa, constituie principalele puncte comune dintre novlimbă şi prostie, întrucât ambele te împing să spui uneori lucruri necugetate şi să faci gafe. Şi asta nu e tot.

Cuvinte cu ochelari de cal: *ă la* Humpty Dumpty

Intr-adevăr, acele cuvinte care evoluează în raport cu referentul, precum şi în raport cu propriul concept se eliberează cumva de condiţia obişnuită a vorbelor. Fiindcă

un cuvânt este socotit tot timpul, prin esenţă, problematic: semnificaţia lui rămâne deschisă şi poate face obiectul unei negocieri între doi interlocutori[1], care se vor baza, fiecare la rândul lui, pe cea mai potrivită adecvare la referent sau pe coerenţa sa conceptuală, pentru a afirma sau infirma că este utilizat corect într-un caz sau în altul, că este vorba despre cuvântul nimerit.

Din acest punct de vedere, limbajul este o realitate dialectică, în acelaşi timp dialogică, şi numai un personaj tiranic precum Humpty Dumpty, în *Alice în Ţara Oglinzilor,* poate declara, „pe un ton mai degrabă batjocoritor[LXIV]: „Când eu folosesc un cuvânt [...], înseamnă ceea ce am vrut eu să însemne, nici mai mult, nici mai puţin”. Este exact ceea ce fac proştii şi

LXIVsele principale ale prostiei („Qu’est-ce que la connerie, madame?[44], dans *Oii en est lapsychologie de l’enfant?,* Denoel, 1983, p. 52).

ideologii. Cuvintele lor, definite în mod arbitrar şi de acum încolo fără legătură cu ceea ce nu ţine de ele, nu mai sunt deschise nici celei mai mici discuţii. Perversiune ultimă a limbajului, pentru că acesta nu va sti să fie decât comun.

3

La fel ca prostul însuşi şi precum ideologul, nemaifiind sensibile prin definiţie la diversitatea realului, nici la pluralitatea punctelor de vedere, cuvintele lor poartă şi ele ochelari de cal[LXV LXVI LXVII]. Ele semnifică „nici mai mult, nici mai puţin[44] decât ceea ce a decis imperios cel (sau cea) care le foloseşte, fără nici o consideraţie pentru ceilalţi locutori şi, de altfel, nici pentru tradiţia pe care o reflectă dicţionarul. Dacă această persoană (care, să ne amintim, se laudă că are „zero compasiune") decide că noţiunea de „asasin" este cea mai potrivită pentru a caracteriza meseria de măcelar, ei, bine, este ceea ce acest cuvânt, devenit autoreferential din cauza inconsis- renţei definiţiei sale, va însemna. Dar asemenea cuvinte nu mai sunt atunci realmente cuvinte; mai degrabă, semnale univoce al căror sens nu se mai pretează interpretării.

Totuşi, printr-un straniu paradox, aceste cuvinte-sem- nale, care încearcă să se impună în mod autoritar în conversaţie, de vreme ce nu mai por fi discutate,

---

LXV *Cf* J. Dewitte, „La lignification de la langue”, *Hermes, La Revue,* 2010/3, nr. 58, pp. 48-49

LXVI *Cf.* R. Zazzo, care face din incapacitatea subiectului de a se „descentra[14]

LXVII faţă de el însuşi şi de a se vedea „prin ochii celuilalt[44] una dintre sur

devin *de facto* indiscutabile. Nu putem decât să le adoptăm fără discuţie sau... să ne opunem, dar atunci asumându-ne riscuri şi pericole.

Cuvinte-sloganuri: strigătele de război ale grupului

Căci aceste cuvine-semnale constituie, de asemenea — în sensul etimologic al termenului — sloganuri (cuvântul vine din galica scoţiană şi indica strigătul de luptă pe care îl scoteau la unison membrii aceluiaşi clan). Nu sunt folosite pentru a exprima ceva anume, ceva ce ar putea fi spus mai bine altfel, cât pentru a-l pune în valoare pe cel care se serveşte de ele în sânul unui grup mai mult sau mai puţin formal. (Invers, cel care nu utilizează aceşti termeni sau, mai rău, care îi refuză se autoexclude din grupul în chestiune şi devine în mod iremediabil un duşman al subiectului vor- bitor.) A-i numi homo pe fotbaliştii unei echipe germane, oponentă a unei echipe franceze, este astfel o modalitate de a se afirma ca suporter al celei de a doua, ca patriot, ca bărbat mândru de heterosexualitatea lui etc. În acelaşi mod, mesajul postat pe Facebook de către această militantă denotă, în acelaşi timp, o dorinţă de conivenţă perceptibilă în interpelarea în stil familiar a interlocutorilor virtuali („Ei, bine...”) şi o intenţie de distincţie, care se manifestă în această atitudine a ei de a poza în minte pătrunzătoare, pretinzând că se opune opiniei majoritare, ideologiei

(„Voi sunteţi şocaţi, eu nu”).

Acest spirit critic aparent, un pic provocator, care nu merge totuşi niciodată dincolo de ceea ce tolerează grupul de apartenenţă[LXVIII], le este comun din nou proştilor şi ideologilor. În ciuda retoricii lor simpliste — sau, mai degrabă, datorită ei —, aceste cuvinte exprimă sentimentul de superioritate al celui care a înţeles tot. Un asemenea sentiment se află la baza unei mari părţi a prostiei lingvistice şi a succesului fulgurant, niciodată infirmat, al tuturor limbilor de lemn. Acestea, ca şi prostia lingvistică, au remarcabila calitate de a-l autoriza pe cel care le foloseşte să emită despre aproape orice judecăţi, bineînţeles pripite, dar peremptorii, garantate şi deci, în fond, liniştitoare. îndoiala, din contră, neliniştea intelectuală se opun prostiei şi figurează cu prioritate printre preţioasele antidoturi la delirurile ideologice.

Pierderea sensului

Scindarea ideologică actuală, favorizată printre altele de algoritmi şi de reţele sociale care generează o cultură de nişă şi îi leagă între ei pe membrii unor grupuri diverse, facilitează difuziunea de jargoane care se sustrag din ce în ce mai mult limbii comune. În

---

LXVIII Conversaţiile marcate de prostie şi cuvinte de lemn sunt, înainte de toate, gregare, chiar dacă, aşa cum scrie Adorno, ele „par să garanteze, atunci când le avem pe vârful limbii, că nu facem ceea ce totuşi facem”, adică „behăim în turmă[14]. *{Jargon de l’authenticite,* Payot & Rivages, 2009, p. 60)

acelaşi timp, aceste reţele conferă permeabilitate frontierelor grupurilor cu interese comune amintite, făcând să se nască o confuzie între ceea ce este privat sau semi-privat şi ceea ce devine public şi, prin urmare, între ceea ce poate sau nu poate fi spus public.

Astfel, de îndată ce mesajul său, şocant pentru majoritatea oamenilor, s-a pomenit dezaprobat de către alţi internauţi care nu îi împărtăşeau nici vocabularul şi nici judecăţile ideologice *a priori,* prima reacţie a acestei tinere a fost de a protesta, spunând că „această postare se adresa doar prietenilor [ei]”, apoi să sune „L 214”', asociaţia de protecţie a drepturilor animalelor cu care aceasta se identifica. De altfel, nici acest lucru nu i-a picat bine, fiindcă această asociaţie s-a disociat imediat, prin intermediul unui comunicat, de părerile ei[LXIX] [LXX].

Cât despre remarca dizgraţioasă a comentatorului nostru sportiv, ea nu ar fi fost niciodată făcută publică şi nu ar fi generat un asemenea scandal, dacă nu ar fi existat reaua intenţie a unei terţe persoane.

LXIX L 214 ethique et animaux (n. red.)

LXXTrebuie observat faptul că aşa se petrece în toate grupurile, de îndată ce prostul se dovedeşte cu adevărat prost grămadă şi depăşeşte linia invizibilă care desparte circăreala de prostia crasă – aceasta din urmă revelând pe parcurs o ambiguitate care îi este constitutivă, calificativul de „prost” acoperind un spectru larg de semnificaţii, de la dispreţul cel mai înverşunat până la o anumită admiraţie. Aşa se întâmplă şi în romanul *1984* cu noţiunea de „a macavorbi”, care are şi ea un „dublu sens", putând, la alegere, să ironizeze un disident sau să onoreze un membru ortodox al Partidului.

Aceste două anecdote sunt revelatoare pentru un discurs public în criză, de acum înainte încercuit din toate părţile de două forme de abuz de limbaj care, deşi diferite, se regăsesc în ceea ce este esenţial, adică în pierderea sensului comun. Avem de a face, pe de-o parte, cu idiotisme conceptuale care îşi au deseori originea în ştiinţele umaniste, dar care rămân mai mult sau mai puţin absconse şi şocante pentru majoritatea locutorilor (cultura violului, problematicile de gen, rasismul de stat etc.); pe de altă parte, luăm contact cu o mojicie provocatoare, care intervine în mod involuntar în sfera publică (în cazul jurnalistului nostru) sau voluntar (care se manifestă, de exemplu, în mesajele postate pe Twitter de preşedintele Trump sau în cadrul manifestaţiilor *Vaffanculo-Days,* organizate în Italia de Mişcarea Cinci Stele).

Uzul public al raţiunii se trudeşte să înăbuşe cele două forme de abuz, în beneficiul unui sens comun, fără de care cuvinte şi discursuri nu ar şti, măcar la nivel minimal, să ajungă la un consens. Dezbaterea publică se rezumă atunci la ciocnirile dintre sloganuri pe care antagoniştii, în loc să le contrazică, le resping reproşându-le caracterul stupid. Dat fiind faptul că studiile de teren realizate pe tema prostiei, precum cel al lui Rene Zazzo, evocat mai sus, au arătat că suntem tot timpul prostul cuiva, vom intui sterilitatea unor astfel de confruntări ideologice.

Cel mai rău în toate acestea este faptul că prostia fiind contagioasă, avem toţi de pierdut prin dispariţia

unui astfel de sens comun. Magistraţii au condamnat-o pe militanta vegană pentru că a făcut apologia terorismului, iar o serie de internauţi se scandalizează la homofobia evidentă, în opinia lor, a comentatorului sportiv. Ne-am putea întreba dacă, luându-i în serios pe cei doi perturbatori de la al căror exces de limbaj nu aveai mari pretenţii, nu au dat dovadă şi ei de o deosebită lipsă de deschidere a minţii cu privire la cuvintele care poate ar fi trebuit luate aşa cum erau ele de fapt: simple prostii.

EMOŢIILE NV NE PROSTESC (TOT TI M PIL)

întâlnire cu Antonio Damasio

Profesor de neurologie şi psihologie,
director al Institutului Creierului si Creativităţii
la Universitatea din California de Sud, Los Angeles

O idee preconceputa pretinde că emoţiile ne prostesc. Este o tâmpenie să credem aşa ceva?

Această convingere este prea generală pentru a face dreptate complexităţii problemei. întâi de toate, emoţiile cunosc o mare varietate. Unele dintre ele ne fac incredibil de inteligenţi, atunci când sunt adecvate situaţiei, şi altele ne pot face să acţionăm într-un mod de-a dreptul prostesc sau periculos. Trebuie, prin urmare, să distingem emoţiile negative, precum furia, teama sau dispreţul, spre exemplu, de emoţiile pozitive, cum ar fi bucuria sau compasiunea, care ne fac mai buni, ne ajută să cooperăm şi ne determină să ne purtăm într-un mod mai inteligent. Desigur, toate reacţiile afective pot avea reversul lor: dacă eşti prea plin de compasiune sau foarte drăguţ cu ceilalţi, poţi fi escrocat, fără ca totuşi să devii mai bun. Prin urmare, ar fi ideal să nu punem toate emoţiile în acelaşi coş. Şi să nu uităm că situaţia este cea care decide dacă comportamentele noastre vorfi inteligente sau prosteşti.

Emoţiile si sentimentele nu survin în mod izolat: este / /
nevoie de raţiune pentru a ne aprecia acţiunile. E important din punctul de vedere al evoluţiei, pentru că specia noastră a manifestat emoţii la începuturi, fără ca strămoşii noştri să fie constienti de acest lucru în vreun fel.

II II
Abia mai târziu a intervenit sentimentul, adică o undă de reflecţie asupra emoţiilor. Toate aceste aspecte erau controlate de raţiune, bazată pe cunoaşterea şi înţelegerea pertinentă a situaţiilor. Inteligenţa, la fiinţa umană, constă în capacitatea de a negocia între reacţiile emoţionale, pe de-o parte, cunoştinţe şi raţiune de cealaltă parte. Problema nu este legată doar de emoţie sau doar de raţiune. Raţiunea singură este un pic seacă: ea poate fi adaptată anumitor situaţii din viaţa noastră socială, însă nu tuturor împrejurărilor, nici pe departe.

Aţi demonstrat că, atunci când pacienţii sunt deconectaţi de la emoţii, din cauza unei leziuni cerebrale, le este foarte greu să facă alegeri bune. Ceea ce înseamnă că, în condiţii normale, raţiunea si emoţia nu se opun una celeilalte...

Aşa este. Şi în acest caz, este vorba despre negociere. Este imposibil pentru o fiinţă umană să întreprindă o acţiune în deplinătatea capacităţilor sale doar în baza raţiunii sau doar în cea a emoţiilor. Este nevoie de
//
ambele. într-un anumitfel, judecata a evoluat pornind de la reacţiile afective, care rămân în plan depărtat, pentru a neîndrepta spre o anumită situaţie sau pentru a neţine la distanţă. Ideea că nu ar trebui să ne ghidăm în viaţă decât după emoţii sau doar după raţiune este o prostie mare cât casa!

Cum se explică faptul că oameni foarte inteligenţi, uneori foarte educaţi, pot crede în lucruri absolut prosteşti, ba chiar periculoase?

Trebuie acceptat faptul că, în imensa complexitate a fiinţei umane, dispunem de o enormă cantitate de cunoştinţe, dar şi de o incredibil de vastă diversitate de reacţii posibile. Sub pretextul că psihologia şi neuroştiinţele dezvoltă modele generale ale funcţionării umane, nu trebuie să deducem că acţionăm cu toţii la fel. Ar fi o mare greşeală şi un pericol colosal. Desigur, suntem cu toţii oameni şi, ca atare, meritătm respectul, libertatea şi atenţia prevenitoare. însă suntem foarte diferiţi unul de celălalt, fiecare cu propriul repertoriu de comportamente, stil intelectual, emoţional şi cu propriul temperament.

Unii dintre noi suntem nostimi, energici şi ne trezim dimineaţa cântând, în vreme ce alţii preferă să

mai doarmă. Trebuie să recunoaştem această varietate

aproape infinită. Mai mult decât atât, nu trăim singuri, ci printre alte fiinţe umane, în sânul unei culturi date care ne-a inspirat dezvoltarea. în virtutea acestei varietăţi de trăsături, putem deci crede foarte bine lucruri prosteşti, a căror falsitate pe plan ştiinţific şi statistic o cunoaştem. Suntem cu toţii atât de diferiţi, încât şi ideea de a vorbi despre o cultură occidentală este discutabilă. Trăim, mai degrabă, în microculturi. Cultura franceză, cultura americană – deja vorbim la modul prea general. Bineînţeles, putem recunoaşte cu uşurinţă anumite trăsături ca fiind tipic franţuzeşti sau americane, dar acestea nu sunt decât nişte stereotipuri: trebuie să ţinem seama încă de subdiviziuni specifice grupului nostru de apartenenţă, detradiţii, de reguli în materie de comportamente. Pare complicat, însă realitatea este că nu ne reducem pur şi simplu la nişte stereotipuri. în orice caz, nu ar trebui să o facem.

Cea mai recentă carte a dumneavoastră, L'Ordre etrange des choses*, tratează rădăcinile biologice ale culturii. Credeţi că astăzi, în cultura noastră globalizată, trăim vârsta de aur aprostiei?*

Greu de spus! Din punctul meu de vedere, şi da, şi nu. în timpurile în care trăim nu cunoaştem totul, dar ştim mult mai multe decât am ştiut vreodată. Acumularea de

cunoştinţe ştiinţifice cu privire la biologie, spre exemplu, la climă, la fizică, la boli umane precum cancerul, nu a atins niciodată asemenea culmi. Am realizat progrese incredibile. Acestea fiind spuse, din cauza modului în care ne parvin informaţiile – în special prin comunicarea digitală şi prin reţelele de socializare –, trăim, în egală măsură, într-o epocă în

care ne putem lăsa duşi de nas foarte uşor, putem fi influenţaţi de erori sau de minciuni, încă o dată, răspunsul nu poate fi decât binar. Depinde de cine eşti şi unde te găseşti. Cunoştinţele noastre sunt mult mai importante decât în urmă cu zece ani, de departe şi indiscutabil, dar suntem victimele unor valuri de dezinformare, utilizată cu determinare. Absolut contradictoriu! Această perioadă este, în acelaşi timp, cea mai bună şi cea mai rea pentru prostie.

Neuroştiinţele triumfătoare sunt uneori stupide sau periculoase?

în orice caz, ele ne interesează foarte mult: vrem să ştim cum suntem, cum funcţionează creierul nostru, mintea si biologia noastră, ceea ce explică de ce neuroştiinţele sunt atât de populare. Atunci când o disciplină este atât de în vogă, ne expunem la riscul de a o vedea utilizată prost de către practicieni slabi. Există, evident, ştiinţă bună şi ştiinţă de proastă calitate, dar nu e ceva care să ţină de prostie. Şi nu cred că neuroştiinţele, în general, sunt mai rele decât fizica, climatologia sau orice altă ştiinţă.

Interviu realizat de
Jean-Franşois
Marmion

PROSTIE SI NARCISISM

Jean Cottraux

Psihiatru onorific (Franţa),
membru fondator al Academiei de
Terapie Cognitivă din Philadelphia

Doi intelectuali care stau pe loc mi ajung atât de departe ca bruta care se deplasează.

Michel Audiard, *Un taxi pentru Tobruk'* (1961)

Este dificil de definit prostia şi, de cele mai multe ori, e complicat să o percepem la propria persoană şi chiar la ceilalţi. Cu toate acestea, un eminent psiholog cognitivist, Rene Zazzo, a realizat o lucrare experimentală pe această temă[LXXI] [LXXII]. Zazzo era un bărbat remarcabil, specializat în studiul inteligenţei şi al imaginii de sine, domeniu în care aportul său este considerabil. Nu a ezitat să publice rezultatele acestui studiu, cu riscul de a zdruncina mediul universitar din care făcea parte.

Era vorba despre un studiu cu privire la 100 de doctori, psihiatri şi psihologi din cadrul unui mare

LXXI Un film cu Lino Ventura, Charles Aznavour, Hardy Kruger (n. red.)

LXXII *Oii en est la psychologic de I'enfant?,* Denoel, 1983

spital parizian şi la 20 de personalităţi ale psihiatriei pariziene. Zazzo le-a furnizat o listă care cuprindea 120 de nume, inclusiv ale lor, cerându-le să le bifeze pe acelea care meritau adjectivul de „prost”. Zazzo trecuse şi numele său în listă. Insă nu a făcut public scorul obţinut de el însuşi...

S-a înregistrat o listă scurtă de cinci nume, care fuseseră votate de 85% dintre participant!, însă unul singur întrunea toate sufragiile. Era acela al unui mare patron, bun clinician, al cărui coeficient de inteligenţă era de cel puţin 120, dar care nu avea deloc simţul umorului. Era foarte erudit, însă întâmpina dificultăţi în comunicarea cu semenii, avea puţină empatie şi o lipsă consistentă de sensibilitate, lucru care îl făcea să îi rănească şi să îi umilească pe ceilalţi, fără să îşi dea seama. Inteligenţa lui logică era perfectă, dar făcea gafe, pentru că îi lipsea consideraţia faţă de ceilalţi. De fapt, trăia închis în bula sa narcisică.

Potrivit acestui studiu, prostul ar fi deci cineva care duce lipsă de inteligenţă emoţională şi depăşeşte măsura faţă de el însuşi, comiţând nedreptăţi faţă de ceilalţi, din cauza egocentrismului său. Această descriere se apropie de aceea a tulburării narcisice de personalitate, al cărei fir roşu îl voi urmări trecând prin relaţia de muncă, prin legăturile de dragoste şi prin reţelele de socializare.

Tulburarea narcisică de personalitate

Se caracterizează printr-un tipar marcat de fantezii şi de sentimente de grandoare, care însoţesc nevoia de admiraţie, şi de lipsa de empatie faţă de ceilalţi[LXXIII]. Potrivit studiilor, incidenţa tulburării la nivelul populaţiei generale este între 0,8% şi 6%[L] şi ar fi din ce în ce mai frecventă în rândurile tinerei generaţii născute după răspândirea internetului[2,3].

Un studiu bine realizat a arătat că există trei tipuri principale de tulburare narcisică de personalitate[LXXIV]:

1. Tulburarea narcisică răuvoitoare şi grandioasă, care este manipulatoare, exploatatoare, înşelătoare tiranică, ostilă, agresivă şi fără empatie călduroasă. Grandiozitatea sa nu este compensatorie, pentru că acest tip de narcisist este convins că are toate drepturile. Tulburarea centrală a acestui fel de individ este deci

LXXIII DSM-5, *Manuel Diagnostique et Statistique des Troubles Mentaux,* Masson, 2015

LXXIVJ. Kay, „Toward a clinically more useful model for diagnosing narcissistic personality disorder[4], in/lm *J Psychiatry,* 2008, 165, 11, pp. 1379-1382.

[2] ES. Stinson, D.A. Dawson, R.B. Goldstein *etal.,* „Prevalence, correlates, disability, and comorbidity of DSM-IV narcissistic personality disorder: results from the wave 2 National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions[41], în *J Clin Psychiatry,* 2008; 69:1033-1045.

[3] J.M. Twenge şi W.K. Campbell, *The Narcissism Epidemic,* Atria Paperback, 2009

[4] E. Russ, J. Shedler, R. Bradley, D. Westen, „Refining the construct of narcissistic personality disorder: diagnostic criteria and subtypes[44], în/lm *J Psychiatry,* 2008, 165, 11, pp. 1473-1481

supraestimarea permanentă a propriei persoane. Narcisicul cu atitudine ostilă se apropie de tulburarea de personalitate antisocială, cu excepţia faptului că nu este nici impulsiv, nici iresponsabil şi nici nu îşi asumă riscuri. Deseori, este adaptat mediului şi ştie să bată în retragere atunci când i se opune rezistenţă, ceea ce îl face cu atât mai periculos pentru victimele pe care şi le-a ales.

2. Tulburarea narcisică de personalitate instabilă, fragilă, depresivă, anxioasă, critică şi invidioasă are ţeluri prea înalte şi poate fi şi perfecţionistă. Işi maschează sentimentul de inferioritate prin grandi- ozitatea care apare atunci când se simte ameninţată.
3. Tulburarea narcisică de personalitate cu înaltă funcţionare care este grandioasă, competitivă, exhibiţionistă, seducătoare şi charismatică, în permanenţă în căutare de putere. Dar, în ce priveşte partea pozitivă, este energică, inteligentă, se simte bine în relaţii şi este orientată spre împlinirea de sine. Este narcisismul unui număr însemnat de mari conducători, artişti şi savanţi.

Trebuie să se facă, de asemenea, distincţia între aceste trei tulburări majore şi narcisismul cultural banal şi contemporan, care îşi găseşte rădăcinile în

societatea de consum din anii I960 şi în dezvoltarea recentă a tehnologiilor de comunicare în masă, care ne fac să trăim în cultura narcisismului de trei generaţii încoace[LXXV].

Prostia narcisică în universul muncii

Fără îndoială, prostia se manifestă cel mai aprig la locul de muncă, cu prilejul unei conversaţii, unei expresii familiare, unui gest sau unei priviri care semnifică: „Eu sunt cel care priveşte prin tine”.

Există o oarecare plăcere în a o face pe prostul pentru a obţine beneficii sociale, căci nimic nu se compară cu abandonarea efectului de inteligenţă celui care crede că te domină. A simula prostia este o modalitate de a parveni într-o poziţie înaltă printr-o strategie a poziţiei de jos, care constă în umflarea egoului celor puternici, de care depinzi. Totul este să nu te ia valul şi să devii Regele Proştilor. Cum spunea Balzac în *Preotul din Tours'.* „Domnule, ne jenăm până în momentul în care îi jenăm pe ceilalţi".

îmi amintesc că, la începutul carierei mele, unul dintre şefi mi-a spus: „Mi-am dorit dintotdeauna să lucrez cu proşti, dar, în cele din urmă, cu dumneata m-am înşelat[11]. Am primit acest omagiu adus viciului clasei sociale superioare surâzând, specific unui debutant care ştiuse să o facă pe prostul pentru a fi angajat. În cele din urmă, cu timpul şi cu riscurile

LXXV C. Lasch, *The Culture of Narcissism,* Norton, 1979

carierei universitare, am sfârşit, fără îndoială, prin a mă număra, uneori, printre rândurile de proşti...

Dincolo de aceste momente de prostie, se pot distinge două tipuri principale de proşti structurali.

Primul este reprezentat de vasta confrerie a „proştilor glorioşi". Această varietate obraznică şi iritantă prezintă un ego aflat în perpetuă inflaţie. întâlnim asemenea persoane în corporaţii şi au un mare succes în birourile administraţiilor şi în spitalele universitare. Sunt, în general, inofensive, cu condiţia să ştii să le flatezi, pentru a obţine ceea ce vrei. Ele trăiesc o tulburare narcisică de

>

personalitate banală, uşoară, ale cărei puncte vulnerabile subiacente pot fi cu lejeritate satisfăcute pe deplin de subordonaţi abili.

>

Cea de-a doua categorie este mult mai toxică. Vorbim despre „prostul împuţit", care se delectează cu supunerea şi suferinţa celorlalţi şi care face carieră pentru a-şi potoli pasiunea de a-i umili pe alţii. Este o tulburare narcisică de personalitate răuvoitoare şi care poate prezenta uneori triada neagră ce grupează narcisismul, machiavelismul şi psihopatia[1]. Acest tip de prostie poate face ravagii în companii, aşa cum a demonstrat un studiu metaanalitic[LXXVI LXXVII].

LXXVI D.N. Jones, D.L. Paulhus, „Introducing the short Dark Triad (SD3): a brief measure of dark personality traits'[1], *Assessment,* 2014, 21,1, pp. 28—41

LXXVIIE.H. O'Boyle, D.R. Forsyth, G.C. Banks, M.A. McDaniel, „A metaanalysis of the Dark Triad and work behavior: a

Acestei tipologii de prostie i s-a dedicat un întreg volum, care merită citit cu atenţie, pentru că, în ciuda tidului său umoristic, este cât se poate de serios; este vorba despre lucrarea psihologului american Robert Sutton, publicată în anul 2007: *The No Asshole Rule.* Regula fundamentală, „Fără proşti la bord”, se enunţă astfel: înainte de a angaja pe cineva într-o companie, în administraţie sau în universitate, oricât de deosebit ar fi CV-ul acestui individ, trebuie să ne asigurăm mai întâi că nu este un prost împuţit.

Una dintre metodele de a-l identifica, dincolo de renume şi de contactele directe cu el, este aceea de a-i evalua comportamentul printr-un chestionar, pe care va fi rugat să îl completeze, în speranţa că va răspunde sincer. Citind cu atenţie acest chestionar, oricine îşi poate da seama că examinează comportamentele şi gândurile obişnuite ale tulburării narcisice de personalitate. Iată primele şase întrebări:

social exchange perspective", în *J Appl Psychol,* 2012, 97(3): pp. 557-579

Indicaţi pentru fiecare dintre enunţurile următoare dacă este adevărat (A) sau fals (F).[LXXVIII]

A. Ce credeţi cu adevărat despre ceilalţi

1. Sunteţi înconjurat de idioţi incompetenţi şi nu vă puteţi abţine să nu le aduceţi la cunoştinţă acest trist adevăr ori
   > > > >
   de câte ori aveţi ocazia.

*

2. Eraţi foarte bine înainte de a începe să lucraţi cu această adunătură de cretini.
3. Nu aveţi încredere în oamenii care vă înconjoară şi nici ei în dumneavoastră.
4. Colegii dumneavoastră vă sunt inevitabil rivali.
5. Consideraţi că singura modalitate de a ajunge în vârf este aceea de a-i da la o parte pe ceilalţi.
6. Vă bucuraţi în secret de necazul altora.

*

Dintre aceştia se recrutează „proştii împuţiţi utili”, pentru a fragmenta fără scrupule companiile. În această categorie se încadrează hărţuitorii sexuali şi profesionali. În faţa unor asemenea persoane, singura biruinţă este fuga, în lipsa unei acţiuni juridice care să permită demascarea, pe bază de probe, a perversităţii lor.

Aceştia cer rareori ajutorul unui terapeut, cu excepţia cazurilor în care suferă un eşec sau le este ameninţată cari- 9 >
era. În general, când merg la un psiholog, o fac pentru

LXXVIIIExtras din scala: „Are You an ARSE?”, Robert Sutton, 2007

a-i cere să-i ajute să se redreseze, ca să repete aceleaşi comportamente. De multe ori pretind de la acesta să îi înveţe tehnici pentru a-i manipula mai cu folos pe ceilalţi.

Narcisism, prostie şi repetarea scenariilor de viată

/

Psihologii văd destul de rar persoane cu tulburări de personalitate narcisică, dar foarte des se întâlnesc cu victimele acestora, care sunt prinse în scenariile lor de viaţă. Un scenariu de viaţă este o situaţie-capcană în care o persoană se zbate fără succes şi care se repetă în numeroase ocazii de-a lungul existenţei sale. Individul reproduce fără încetare acelaşi lucru, sperând la rezultate diferite.

Astfel, există bărbaţi sau femei care se căsătoresc (şi re-căsătoresc) cu parteneri narcisici. De obicei sunt persoane depresive, care nu îşi impun personalitatea, angoasate de propria persoană, având impresia că nu pot iubi decât pe această fiinţă atât de specială, faţă de care se simt vinovate dacă nu îi îndeplinesc până şi cele mai mici dorinţe.

Cum trebuie procedat în cazul acestui tip de scenarii de viaţă, în care atât persoana narcisică, cât şi victima sunt oameni inteligenţi, care acţionează într-o manieră percepută din exterior ca prostie întruchipată? De cele mai multe ori, este nevoie de ajutorul psihoterapie! cognitive, care va modifica schemele de inadaptare ale victimelor, pentru a le permite să acţioneze ca un adult sănătos în faţa unui copil-rege.

Confruntat cu un narcisic înalt funcţional, adultul sănătos va putea accepta rolul de protector sau de persoană care pune în valoare şi va avea avantajul unei

reuşite în doi. Narcisicul este forţa motrice a cuplului, însă ştie să împartă beneficiile şi se pune în postura eternului seducător sau seducătoare. Persoana narcisică a întâlnit oglinda măgulitoare şi mereu disponibilă care îi permite creativităţii sale să se dezvolte. Problemele cuplului riscă să fie plictiseala sau alegerea unei alte stele de urmat, de către partener sau de către parteneră.

Confruntat cu o persoană narcisica răuvoitoare, adultul sănătos va avea sarcina dificilă de a stabili limite, care vor fi şi mai greu de pus în practică, întrucât nu există nici remuşcări, nici sentiment de vinovăţie. De obicei, cuplul se desparte. Această separare se va face uneori cu impulsivitate şi vârtej emoţional. Deseori, i se recomandă persoanei care vrea să plece să nu lase vreo adresă, pentru a evita violenţele sau şantajul emoţional.

Când are de-a face cu o persoană narcisică instabilă, adultul sănătos va trebui să îi fixeze limite copilului coleric şi impulsiv, să empatizeze cu copilul vulnerabil care se ascunde în spatele aroganţei. Dar, şi în această situaţie, adultul sănătos poate renunţa la rolul de părinte-bun-psiho- terapeut, care repară rănile precoce.

Narcisism, prostie şi reţele de socializare

Relaţiile dintre reţelele de socializare şi personalitatea narcisică au fost studiate în ultimii ani într-o manieră ştiinţifică: iată câteva studii marcante.

Christopher Carpenter a evaluat narcisismul a 292 de subiecţi care prezentau comportamente de autopromo- vare[LXXIX]. Acest studiu a arătat că scorul la „exhibiţionism[LXXX] din

LXXIX CJ. Carpenter, „Narcissism on Facebook: Self-promotional and anti-social

LXXXbehavior" în *Personality and Individual Differences,* 52, 2012, pp. 482—486

inventarul de personalitate narcisică este legat de comportamentele de autopromovare, în vreme ce scorurile la itemii „drepturi exagerate[11] şi „manipulare[44] prezic comportamente antisociale pe internet: comentarii critice exagerate, răspunsuri agresive la comentarii negative, cu scopul de a-şi menţine imaginea socială, sau exprimare nepotrivită a furiei. Altfel spus, personalităţile narcisice răuvoitoare sunt cele care insultă cel mai mult pe internet.

Lee Ja şi Sung Y au evaluat relaţia dintre gradul de narcisism şi comportamentele de autopromovare pe reţelele de socializare, unde sunt postate selfie-urile[1]. Persoanele cele mai narcisice îşi faceau selfie-uri, acordau mult mai multă importanţă „like”-urilor primite şi urmăreau cu mai multă atenţie selfie-urile altora. Totuşi, nu le acordau like-uri celorlalţi decât cei care aveau scoruri mai mici de

>

narcisism. Cu alte cuvinte, persoanelor narcisice le place să le fie susţinută stima de sine de către alţii, dar puţine au tendinţa de a întoarce favoarea.

>

Silvia Casale si colaboratorii săi au reunit un eşantion

> >

de 535 de studenţi, pentru a compara persoanele non-nar- cisice cu persoane prezentând un narcisism vulnerabil şi cu altele care aveau un narcisism grandios[2]. Doar narcisiştii vulnerabili, cu o hipersensibilitate narcisică, prezentau o utilizare

problematică a internetului şi o preferinţă pentru [LXXXI] [LXXXII]

LXXXIJ.A. Lee şi Y Sung, ,,Hide-And-Seek: Narcissism And «Selfie»-Related Behavior[14], in *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking,* DOI: 10.1089/Cyber.2015.0486

LXXXIIS. Casale, G. Fioravanti, L. Rugai, „Grandiose and Vulnerable Narcissists: Who Is at Higher Risk for Social Networking Addiction?[41], in *Cyber- psychology, Behavior, and Social Networking,* 2016, 19,8, pp. 510-515 Pew Research Center, 22 octombrie, 2014, http://www.pewinternet.org/ files/2014/10/PI_OnlineHarassment_l 02214_pdfl pdf
E.E. Buckels, P.D. Trapnell, D.L. Paulhus: „Trolls just want to have fun, Personality and Individual Differences'[1], 2014, 67, pp. 97-102

interacţiunile online. În această privinţă, narcisicii grandi- oşi nu erau diferiţi de subiecţii non-narcisici. Altfel spus, cu cât o persoană prezintă mai mult un narcisism vulnerabil, cu atât se va afunda mai profund într-o utilizare problematică a internetului.

Hărţuirea pe Facebook a devenit un fenomen frecvent. O statistică[1] menţionează 40% de persoane hărţuite printre cele care sunt pe internet, dar mai ales arată categoria cea mai atacată, aceea de 18—24 de ani, în care proporţia este de 70%. În această tranşă de vârstă, 26% sunt femei tinere care au avut de suportat stăruinţa urmăritorilor obsesionali (stalkers) din mediul online.

Un studiu[2] a arătat o legătură între „trolling" şi tetrada neagră de personalitate care asociază narcisismul, machiavelismul, psihopatia şi sadismul.

Cultul falsului

Pe 17 septembrie 2016 a fost anunţat un atentat cu luare de ostatici, într-o biserică din cartierul Les Halles din Paris. Ancheta a stabilit că era vorba despre o alertă telefonică falsă, din partea unui adolescent urmărit deja şi condamnat să apeleze la asistenţă medicală pentru fapte similare. Acest fals atentat mobilizase poliţia, în detrimentul urgenţelor reale. Scopul urmărit fusese atins cu un cinism si un sadism calm: a face vâlvă. Dacă ceilalţi au avut neplăceri sau au întâmpinat greutăţi în urma gestului său, „e problema lor”. Esenţialul era să îi facă pe poliţişti să se

deplaseze, pentru a se putea lăuda în faţa jurnaliştilor. Suferinţa altora nu a contat.

În acest ultim caz, consolidarea pe termen scurt a egoului riscă să fie înlocuită pe termen lung de consecinţe punitive. Dar contează prea puţin, era vorba în special despre a ieşi din infernul anonimatului şi de a exista, în sfârşit, ca persoană în faţa singurei priviri valabile: aceea a mass-media.

at MAI CĂVIMĂTOR MANIFltATOR MtPIATIC? MASS-MEPW

întâlnire cu Ryan Holiday

Scriitor, fost director de marketing,
cronicar la *New York Observer*

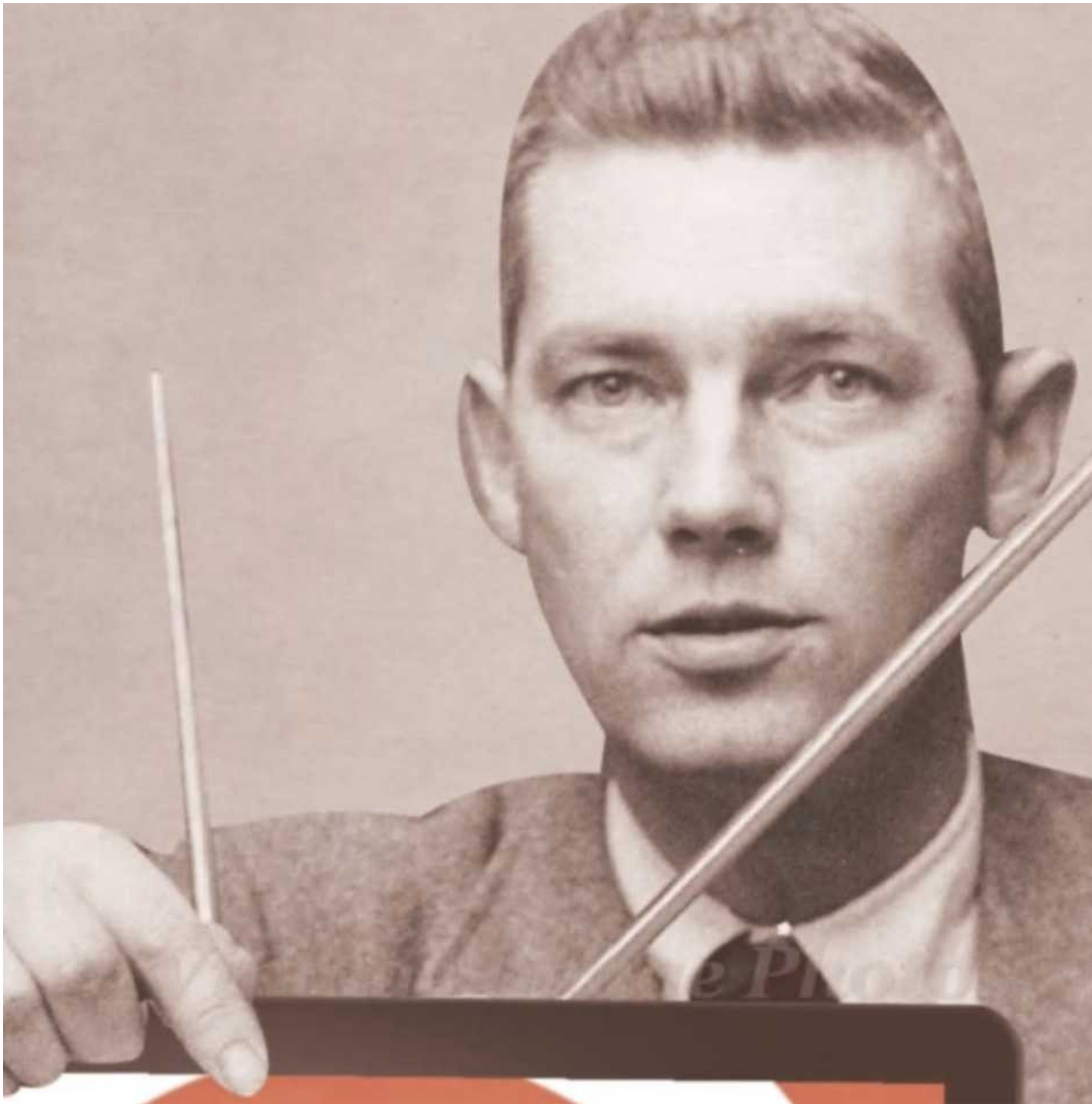

Potrivit cărţii dumneavoastră Crede-mă, te mint: confesiunile unui manipulator media[LXXXIII], *pentru a reuşi să manipulezi site-urile mari de ştiri, una dintre regulile de bază, paradoxale pe care le descrieţi este aceea că mai întâi trebuie să tintesti site-urile foarte mici.*

într-adevăr, trebuie acţionat prin efectul bulgărelui de zăpadă, vizând bloguri mici, ale căror „informaţii" extreme, imprecise şi supuse controversei vor fi preluate de publicaţii web mai mari şi aşa mai departe, în SUA, aproape toţi jurnaliştii se folosesc de bloguri pentru a-şi obţine informaţiile; or, majoritatea acestor site-uri nu au ca obiectiv să genereze încredere cititorului şi nici să dureze 100 de ani, ca New *York Times,* ci să devină virale cât mai repede posibil, indiferent de mijloace. Acestea trebuie cu orice preţ să producă trafic şi venituri din publicitate, pentru a fi revândute. Există, desigur, şi alte modalităţi de a utiliza internetul pentru a crea informaţii neadevărate: falsificarea articolelor /
Wikipedia sau plătirea unor persoane care postează pe Tweeter („tweetos"), pentru a publica ceea ce îţi convine, de exemplu. Eu am procedat aşa de multe ori.

Când scriem doar pentru a atrage cititorii, trebuie ca un titlu să se rezume la o întrebare ce ar fi o minciună, dacă nu ar avea semnul de întrebare. Va reveni oricum în memorie si fără semnul de punctuaţie...

Dacă vedeţi o întrebare într-un titlu care atrage atenţia, răspunsul este întotdeauna „nu". în caz contrar, nu am mai pune-o în titlu. Autorii induc publicul în eroare în mod deliberat, deoarece ştiu că trebuie să îl atragă, indiferent de calitatea articolului. Dacă cititorii ar plăti pentru a-l citi, ar fi furioşi şi ar solicita rambursarea banilor. Dar pentru un articol gratuit, care este reacţia? Nu putem anula un clic. Problema este, aşadar: cum să acumulăm un maximum de clicuri, pentru a-i linişti pe advertised şi pentru a crea

LXXXIIIEditura Act şi Politon, 2017

valoare de piaţă site-ului?

Care este, după părerea dumneavoastră, cea mai de necrezut manipulare pe care a făcut-o posibilă internetul?

Cel mai frapant nu este un eveniment în sine, nici măcar tezele complotiste cu privire la asasinarea lui Kennedy sau la 11 septembrie, ci modul în care toate acestea funcţionează în viaţa de zi cu zi, cu milioane de mici manipulări şi minciuni minuscule, permanente şi nedetectabile. Oamenii au încredere în autori necalificaţi pentru a le distribui informaţia şi nimeni nu este surprins că indivizi ca mine prind mass-media în propriile capcane. Nu există nimic mai comun decât să încerci să o manipulezi. Uimitor, în schimb, este faptul că media nu face aproape nimic pentru a împiedica acest lucru, ceea ce nu surprinde pe nimeni! Dacă, în acest caz, un tip face 100 000 de dolari creând o ştire falsă online, mulţi vor avea tendinţa să gândească: „Bine jucat!" Suntem aproape mulţumiţi de el. Iar marile trusturi media, în deplină cunoştinţă de cauză, vor fi participat la acest proces.

Poate că oamenii fie acceptă să cu condiţia să se simtă bine si aparenţele să fie salvate, să nu aibă senzaţia că sunt umiliţi de procedeul în sine?

Publicul are fără îndoială un gust pentru senzaţional şi, în fond, aşa este, suntem de multe ori satisfăcuţi fiindcă am fost păcăliţi. Cu excepţia manipulării politice. Dar interesant este că unele dintre cele mai reprobabile fapte comise de un guvern vin la pachet cu „tăcerea" mass-media.

În filmul **înscenarea** *[Wag the dog], Robert de Niro si Dustin Hoffman inventează un război americano-albanez, care nu este decât o perdea de fum mediatică.*

Ascultându-vă, îmi dau seama că nu ar fi deloc imposibil...

Este exact ceea ce au făcut SUA cu Irakul în anul 2003! Dick Cheney scurge o informaţie unui jurnalist de la *New York Times,* apoi o dezminte la televiziune. Vicepreşedintele atrage astfel atenţia asupra unei pseudoinformaţii. Toate conversaţiile sunt legate de ea şi, în special, toate editorialele. Şi gata treaba! Dacă eu însumi pot inventa o poveste întreagă pentru o campanie publicitară, de ce un politician nu ar născoci o întâmplare despre un rival sau un guvern despre alt guvern?

Ca în cazul profeţiilor autorealizabile, în care poveştile inventate de mass-media vor deveni reale?

Da, iar cantitatea de decizii importante bazate pe informaţii incorecte sau manipulate este înspăimântătoare. Dacă se propagă o ştire despre problemele de la Apple, acţiunile companiei vor scădea, fiindcă oamenii vor crede respectiva ştire. Lumea falsului influenţează lumea reală. Ceea ce este îngrozitor. în ciuda acoperirii media, nu avem nici o idee despre ce se întâmplă cu adevărat între SUA şi Coreea de Nord, de exemplu. Ne fascinează un eveniment timp de două săptămâni, apoi îl uităm complet, pentru a trece la altceva. Ne amintim, poate, titlurile importante, dar adevărata natură a evenimentului, consecinţele sale reale si concluziile care trebuie trase ne scapă. Nimeni nu reuşeşte să se pună de acord asupra subiectului, deşi toată lumea vorbeşte despre el.

Ce ne să folosim aceste tehnici pentru o cauză nobilă?

Am putea, într-adevăr, să ne întrebăm cum să le arătăm oamenilor lucruri pozitive. însă lumea este atât de complicată, cu atâtea probleme, încât nu sunt sigur că este mai util să exagerăm dimensiunea pozitivă a lucrurilor în locul celei negative. Acest lucru nu ar ajuta în a găsi soluţii. în orice caz, un articol online nu trebuie să prezinte ceva ca fiind fals sau adevărat, pozitiv sau negativ, ci să incite la a da click pe un link sau la a privi un program.

Prin urmare, lucrurile nu pot decât să se înrăutăţească, nu?

Mi-arfi plăcut să îmitermin cartea propunând soluţii, dar nu cred că există. Trebuie să vedem atât ceea ce este pozitiv, cât şi ceea ce este negativ, din nou: situaţia se va înrăutăţi pentru cei care continuă să consulte doar site-uri de proastă calitate, însă va fi mereu posibil să găsim articole de calitate pe site-uri mari, cu plată, cum este cel al cotidianului *New York Times.* Şi unii dintre noi încep să deschidă ochii.

În cele din urmă, viziunea dumneavoastră este una cu tentă filosofică: ne spunem povesti despre lume, care, uneori, devin realitate. Dar unde este adevărul şi, de altfel, cine mai este preocupat de el?

Mă tem că nimeni! Am scris această carte tocmai pentru că aveam o perspectivă de neînlocuit asupra mass-media

şi voiam să trag semnalul de alarmă mergând mai departe. Chiar la începuturi, nu eram decât un biet individ aşezat în faţa tastaturii, dar odată ce ai văzut că regele e gol şi cum funcţionează sistemul, ţi se face poftă să-ţi laşi propria urmă. Am reuşit atât de repede, încât am putut să mă trezesc într-o dimineaţă şi să-mi spun că asta nu este ceea ce voiam să fac cu viata mea.

Totuşi, ar trebui să vă vedem cape un salvator sau cape un escroc?

După publicarea cărţii, multă lume mi-a spus: „O, dar cum ai putut face aşa ceva?" Lucru la care pot răspunde: „Dar voi ce faceţi în privinţa acestei probleme?" Cine încearcă să prevină publicul? Eu, cel puţin, am încercat să o fac prin cartea mea. Este un bestseller tradus în mai multe limbi, iar publicul îl apreciază. în schimb, cei din mass-media, deloc! Ar fi trebuit să mă aştept la faptul că vor detesta mesajul meu şi, prin urmare, trag în mesager. Dar preferă să nu vorbească despre acest subiect sau să pretindă că nu există nici o problemă. Când am scos la iveală asemenea tehnici, mi s-a răspuns: „Ei, şi? Ce e în rău în faptul că lansăm aceste ştiri false?"

Răul constă în faptul că se transformă zvonurile sau campaniile de autopromovare în informaţie. Cel mai mare manipulator mediatic este chiar mass-media!

Există totuşi si mijloace de comunicare în masă care fac o

muncă serioasă!

Da, dar cum pot să fie la înălţime în faţa senzaţionalismului şi a exagerării din media fără scrupule, mult mai numeroase decât în urmă cu zece ani, dispuse să treacă realitatea prin pierderi şi prin profit? Pentru a atrage atenţia oamenilor, o informaţie serioasă trebuie să se lupte cu toate celelalte şi să fie preferată unei pornografii accesibile printr-un click de pe telefon. Există chiar algoritmi care scriu articole în locul jurnaliştilor.

Ce ar trebui să fac pentru ca acest interviu să atragă o maximă atenţie, fără să încalc deontologia profesională?

Vă trebuie un titlu care să meargă spre extrem, care să-i oblige pe internauţi să dea click pentru a se lămuri, şi o fotografie şoc. Textul ar fi bine să fie scurt, pentru că oamenii nu vor avea timp să-l citească în întregime. Rezumaţi totul la câteva puncte, fără fraze lungi, fără paragrafe. Nu vă temeţi să îi supăraţi pe cititori şi nici să îi înduioşaţi cu dulcegării.

Prin urmare, şi pentru un text de calitate e nevoie de un ambalaj ţipător.

Exact aşa este. Cei care scriu texte web se trezesc dimineaţa fără să se gândească la consideraţii morale sau calitative, ci doar la numărul de click-uri.

Interviu realizat de Jean-Franşois Marmion

COPILĂRIA ARTEI DE A MANIPULA PE INTERNET

lată două dintre numeroasele tehnici utilizate de Ryan Holiday pentru a crea un eveniment pornind de la nimic.

Trebuie să te dai drept expert. Simplu! înscrie-te pe

un site de tipul *Help A Reporter Out*[1] (HARO), specializat în crearea de legături între specialişti din domeniile cele mai diverse şi jurnalişti, aceştia din urmă nemaiavând nevoie să facă muncă de cercetare pe cont propriu. Site-ul este foarte utilizat de mass-media americană. Timp de mai multe luni, Ryan Holiday, care s-a înscris pe site folosindu-şi numele adevărat, se dă, printre altele, drept un colecţionar de discuri vinii pentru cei de la *New York Times,* un insomniac incurabil, pentru ABC News, sau victima unui atac bacteriologic atunci când discută canalul de televiziune prin cablu MSNBC, care transmite informaţii 24 de ore din 24. Nici un jurnalist nu verifică declaraţiile sale, nici nu se sinchiseşte să caute pe Google informaţii despre el, aşa că Holiday se prezintă în mod deschis drept un manipulator media. Dezvăluind secretul, atrage atenţia a 75 de instituţii media şi generează peste 1,5 milioane de click-uri ale internautilor.

Creează un fals scandal. La Los Angeles, pentru a anunţa premiera filmului cu caracter libertin realizat de bunul său prieten Tucker Max (/ *Hope They Serve Beer in Hell),* Ryan Holiday lipeşte afişe cu filmul, peste care adaugă autoco- lante de genul „Tucker Max ar merita să-i prindem penisul într-o capcană cu zimţi". După care trimite fotografii la

[1] Serviciu online pentru jurnalişti (n. reci.)

diverse bloguri locale, felicitându-se, sub o falsă identitate, pentru aceste reacţii ostile. Şi, dacă tot a început, implică şi asociaţiile LGBT universitare şi pe feministe, pentru a-l supune oprobriului pe Tucker Max. în mai puţin de două săptămâni, polemica se propagă din aproape în aproape, până la a se scrie despre acest subiect articole pe site-ul FoxNews, în *Washington Post* sau în *Chicago Tribune.* Bilanţul: publicitate însemnată pentru film şi acces la primul locîn topul vânzărilor pentru cartea care l-a inspirat.

„Păcălelile obţin succes dintr-un motiv foarte simplu, explică Ryan Holiday: dacă există ceva care nu se cunoaşte vreodată cu exactitate, acest lucru este informaţia. în cazul în care nu este adevărată, jurnaliştii ar putea scrie un articol pentru a reveni asupra articolului precedent, ceea ce le furnizează două texte,

mulţumită aceluiaşi subiect, lată-i aşadar ocupaţi să redacteze explicaţii referitoare la această pseudoinformaţie, pe care ei înşişi au popularizat-o, şi tot aşa mai departe."

Mai târziu, pentru noua carte a lui Tucker Max, Ryan Holiday propune o donaţie de 500 000 de dolari pentru planificare familială în oraşul Dallas. în schimb: o clinică va trebui să /

poarte numele lui Tucker Max. Refuz. Şi scandal: întrucât clinica refuză cei 500 000 de dolari, o importantă asociaţie de luptă împotriva cancerului la sân îi retrage subvenţia sa. Apoi se răzgândeşte. Asociaţia PETA anunţă faptul că este dispusă să accepte donaţia lui Tucker Max, pentru a îngriji animale, în cele din urmă, 200 de instituţii media vor evoca polemica, generând peste trei milioane de vizualizări, propulsându-l pe recent descoperitul Tucker Max pe locul al doilea între autorii de bestselleruri. Investiţie iniţială: 0 dolari. „Obiectivul nostru este clar acela de a trolla mass-media, de a provoca reacţii şi dezbateri, ceea ce ne scuteşte de a plăti o campanie publicitară", mărturiseşte cu satisfacţie Ryan Holiday.

J.-F. M.

Acelaşi refren...

9

Pentru anumite instituţii de presă, trucurile prin care sunt înhăţaţi cititorii au rămas aproape aceleaşi de acum 100 de ani, sau măcar de acum 50 de ani. Orice este bun pentru a îmboldi la cumpărarea unui ziar sau pentru a face să crească numărul de click-uri la un articol, pentru a-i mulţumi pe advertiser! sau pe eventualii deţinători ai website-ului. însă, potrivit lui Ryan Holiday, nivelul este încă scăzut şi mişcarea de-abia îşi măreşte viteza. Poţi trage şi singur concluziile, prin aceste titluri deopotrivă autentice şi care reţin atenţia.

Titluri de ieri, între 1898 şi 1903, din presa scrisă:

- Războiul va fi declarat în 15 minute

- O orgie a unor bărbaţi de vârstă matură, a unortineri începători, a unor pariori, golani şi a unor femei machiate excesiv
- O beţie colectivă – încăierări neîntrerupte – a fost carnavalul viciului
- Un bătrân s-a împuşcat: nu reuşea să îşi vândă urechea
- O femeie moare de frică la spital, din cauza unei bufniţe
- Un buldog încearcă să ucidă o domnişoară pe care nu o suferă
- în plină noapte, o pisică îi bagă în sperieţi pe locatari

Titluri de azi, de pe site-uri de ştiri

- Lady Gaga vorbeşte dezbrăcată despre droguri si celibat /
- Hugh Hefner: „Nu sunt un violator de sclave sexuale, care trăieşte într-un conac plin de rahat"
- Cele mai bune nouă videoclipuri cu bebeluşi care trag vânturi şi/sau care se amuză cu pisicuţe
- De unde a apărut zvonul că Justin Bieber are sifilis?
- VIDEO: Pe marginea prăpastiei, Puff Daddy îi propune lui Chelsea Handler să se dezbrace în faţa ei
- O fetiţă o plesneşte pe mama ei cu o bucată de pizza si îi salvează viata / /
- Excremente de pinguin în sala Senatului

J.-F. M.

REŢELE
PE SOCIALIZARE
PROASTE SI RELE

5

Frangois Jost

Profesor onorific
în ştiinţele informaţiei şi ale
comunicării la Universitatea
Sorbona Nouă – Paris 3

Reţelele de socializare nu sunt un început absolut, o ruptură radicală cu trecutul. Intr-un volum pe care l-am publicat recent — *La Mechancete en actes ă l 'ere numerique*[3] am pus în lumină ceea ce, cu trimitere la Kant, am denumit condiţiile transcendentale ale răutăţii, mai exact condiţiile posibilităţii de exprimare a acesteia pe web 2.0.

Societatea spectacolului, societatea judecăţii

Prima condiţie decurge din această societate a spectacolului descrisă Guy Debord, în care trăitul este transformat în vizibil sau, dacă vrem, viaţa umană este redusă la

aparenţă. Ceea ce îl conduce pe situaţionist la această definiţie: „spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, mediatizat prin imagini" (Teza 4[LXXXIV] [LXXXV]). Inutil să modificăm ceva din această formulare pentru a o aplica Facebook-ului, unde fotografiile construiesc personalitatea internautului şi legăturile sale cu „prietenii".

LXXXIV CNRS Editions, 2018
LXXXV *La Societe du spectacle,* Folio, 1996

Imaginea este cea care se află în centrul oricărei media- tizări sociale. În ceea ce priveşte Twitter, studii au arătat că prezenţa unei imagini în mesaj măreşte considerabil numărul de „retweets[1]*.

A doua condiţie este extinderea domeniului de judecată. În 1980, Michel Foucault făcea deja această constatare: „E nebunie curată cât de mult le place oamenilor să judece. Toată lumea judecă peste tot, tot timpul. Fără îndoială, este unul dintre cele mai uşoare lucruri pe care le are de făcut umanitatea[LXXXVI] [LXXXVII]*. Proliferarea forumurilor, a site-urilor de partajare video, precum şi posibilitatea de a lăsa comentarii au dat o amploare maximală acestei plăceri de a judeca. Cu atât mai mult cu cât posibilitatea de a acţiona clandestin, graţie unui pseudonim, îi autorizează internautului toate excesele, fără a-şi asuma mari riscuri. Cine îşi poate permite luxul de a-l descoperi pe cel care se ascunde în spatele unei adrese IP, pentru a-l demasca pe responsabilul unei insulte?

Dacă nici individualismul, nici egocentrismul nu sunt nişte noutăţi — televiziunea le-a dat şi lor numeroase oportunităţi să se exprime în anii 1980—1990 —, web 2.0 le-a hipertrofiat, oferindu-i oricui posibilitatea ca lumea să se învârtă în jurul propriei persoane. Facebook-ul live, care permite oricui să devină un mijloc de informare, filmând lumea aşa cum o

---

LXXXVI https://www.blogdumoderateur.com/twitter-images-engagement/

LXXXVII„Le philosophe masque” (interviu cu C. Delacampagne, februarie 1980), *Le Monde,* nr. 10945,6 aprilie 1980, *Dits et Ecrits,* vol. IV, col. „Quarto[14], Gallimard, textul nr. 285

vede el, prin smartphone-ul său, nu este decât unul dintre ultimele simptome. Din acest moment, dacă fiecare individ poate fi centrul de unde pleacă totul, nu mai este foarte uşor să te distingi. De unde şi numeroasele strategii ale internautilor de a ieşi din mulţime si de a deveni celebri.

> » » >

Punere în scenă, extindere a judecăţii asupra a tot şi a nimic, nevoie de celebritate pentru a exista... Cum acţionează direct aceste trei componente ale funcţionării reţelelor de socializare, nu asupra răutăţii, ci asupra prostiei? Deşi acestea nu epuizează în mod sigur subiectul, îmi vor servi drept busolă pentru a mă orienta în acest spaţiu a cărui circumferinţă nu este nicăieri, iar centrul său este peste tot...

Realitatea? O simplă imagine...

Crearea unor site-uri de partajare, cum ar fi YouTube, a dat fiecăruia posibilitatea de a fi un „canal” pe care nu numai că este liber să aducă laolaltă secvenţe care îi plac, dar mai ales îi este îngăduit să facă publice propriile videoclipuri. Această posibilitate a dat un nou avânt spectacolelor despre sine. Printre acestea, au înflorit o serie întreagă de scene al căror scop este acela de a le demonstra celorlalţi că eşti capabil să faci un lucru sau altul. Acest fenomen a început în anul 2014, odată cu Necknominations, care constă în a bea dintr-o înghiţitură mai multe pahare cu alcool, în a se filma şi în a provoca trei persoane să facă acelaşi lucru,

într-un interval de 24 de ore, prin intermediul platformelor de socializare, cum ar fi Facebook-ul. A urmat altă provocare, Coldwater Challenge, care, aşa cum indică şi numele, consta în a plonja într-o apă foarte rece, sub pedeapsa de a le plăti masa prietenilor, urmând mereu acelaşi principiu al lanţului nominalizărilor. Inutil de spus că mulţi curajoşi

s-au aruncat în apă: se găsesc circa 19 600 de videoclipuri pe YouTube. Şi, bineînţeles, exerciţiul a provocat multe incidente — căderi, alunecări —, dar şi multe accidente: în Bretania, un tânăr s-a înecat după ce s-a aruncat în apă cu bicicleta legată de picior, iar un altul, în Pas-de-Calais, a suferit o fractură de craniu si leziuni cervicale. În ciuda aces-

>

tor întâmplări nefericite, mulţi participanţi îşi nominalizau soţia, fratele sau sora.

Dacă putem spune, fără riscuri mari de a fi contrazişi, că a muri pentru a îndeplini o astfel de provocare şi a pune în pericol viaţa celor apropiaţi este o prostie, trebuie notat faptul că împrumută caracteristici pe care le-am semnalat deja şi care coboară în linie dreaptă din programele de tip tele-realitate. Prima este, în mod evident, mijlocirea punerii în scenă a propriei persoane, fără de care pariul în sine şi-ar pierde mult din interes. Intr-adevăr, ceea ce contează în cazul de faţă, pentru actorul acestui gest, este faptul de a fi văzut, ca şi cum celebra formulă a filosofului irlandez George Berkeley, *Esse estpercipi* („a fi înseamnă a fi perceput"), era deviza individului în epoca digitală. A doua trăsătură, ce reprezintă fundamentul tele-realităţii, este separarea radicală dintre actor şi spectator: unul suferă, celălalt priveşte. Şi cu cât primul urlă şi înjură mai dihai, cu atât mai mulţumit este cel de-al doilea. Este vorba

>

exact despre acest faimos sadism al spectatorului, ale cărui rădăcini le prezentase deja Lucreţiu în *De rerum natura):*

E dulce de pe mal să vezi pe altul
Cum se trudeşte, când noianul marii
E răscolit de vânturi.
Nu fiindcă
Te-ar desfăta pe tine chinul altuia,
Ci pentru că-i plăcut să vezi cu ochii
De câte rele eşti scutit tu însuti.

Realitatea devine o imagine fără nici un pic de substanţă, la fel ca o arhivă audiovizuală de faze comice sau ca Video Gag. Să nu ne mirăm că cel mai vizualizat dintre filmule- ţele cu provocarea este cel al unei tinere care alunecă şi îşi loveşte brutal tibiile de un ponton: 302 164 de persoane au văzut această postare, 17 000 i-au dat „like” şi doar 182 nu au apreciat acest lucru! 377 de comentarii adaugă remarci răutăcioase, accentuate de faptul că fata a afirmat, înainte să sară, că „femeile au suficient curaj pentru a se arunca în apă[2]”. Pentru a evalua conţinutul, iată un mic florilegiu:

„...ci pentru că-i plăcut să vezi cu ochii de câte rele eşti scutit / tu însuti." / . ..

Sheshounet, acum 1 an
Gambele tale s-au sinucis, atât de sătule erau să-ţi suporte prostia

B14091990, acum 3 ani

Femeia franceză modernă în toată splendoarea ei:

Ridicol!

[1] *Despre natura lucrurilor*
https://www.youtube.com/watch?v=Tw!uTLBmEkE ,
consultat la data de 24 martie 2018

crystal, acum 1 an femeile sunt bune să sari pe ele, nu să sară ele

MonsieurPoptart, acum 3 ani nebună grasă şi isterică

sjdhsjd23, acum 3 ani
Feministele, inteligente, ca întotdeauna

faydeurshaigu, acum 1 an

Personal, sunt femeie, iar săritul în apă nu are nimic „masculin" pentru mine. Ea îşi demontează teoria chiar prin provocarea asta :')

AWSMcube, acum 1 an

Exact... Este... Care e cuvântul... PROASTĂ. FOARTE PROASTĂ.

Cyril Benoit, acum 2 ani

De fapt, voia să se dea mare în faţa unei camere. Motivaţiile mediocre aduc rezultate mediocre.

Kevin Prudhomme, acum 2 ani Ce prostie, cred că a durut-o rău :)

Aşa cum putem observa în acest mic eşantion, pe care ar fi inutil să-l amplificăm, provocarea, ca şi

femeia care a răspuns provocării sunt considerate stupide de către internauţii care, ei înşişi, dau dovadă de răutate pură sau de sexism, chiar de ambele în acelaşi timp, de un gust pronunţat pentru insultă şi, în cele din urmă, pun sub semnul întrebării egalitatea dintre bărbat şi femeie. Spectacolul unora provoacă în spectator o plăcere proporţională cu prostia pe care o vede, cu posibilitatea pe care i-o conferă de a-şi exprima dezgustul (în cazul de faţă privitor la o femeie, la femei sau la feminism) şi de a fi prost... şi rău deopotrivă.

O definiţie endogenă a prostiei

Un alt exemplu ne este furnizat de comentariile unei emisiuni, pe care am analizat-o în *La Mecbancete en actes:* „Un dîner presque parfait[1] „. Principiul acestui program este următorul: oamenii se invită succesiv unii pe ceilalţi la ei acasă şi trebuie să judece, în acelaşi timp, îndemânarea gazdelor şi capacitatea acestora de a primi invitaţi, folosindu-se de un set de criterii, printre care calitatea mâncării şi decorarea mesei. Intr-un episod, aflând că gazda a folosit cireşe din compot pentru o salată de fructe, unul dintre invitaţi se indignează. Conversaţia se încinge şi, în cele din urmă, stăpâna casei, Sandra, îi aruncă un pahar cu apă în faţă. Această scenă, urcată pe YouTube la data de 17 ianuarie 2015, a înregistrat 3 678 805 vizualizări până pe 20 martie 2018 si a fost comentată de 16 000 de

internauti[LXXXVIII] [LXXXIX].

Mi-a fost imposibil să analizez toate cele 7 876 de comentarii. Totuşi, lectura primelor 700 ne arată suficient de bine ce înseamnă prostia pentru internauţii care discută despre această scenă, de-a lungul anilor.

Pentru mulţi dintre aceştia, faptul de a fi folosit cireşe din compot la o întâlnire „culinară", cum o defineşte un internam, permite atribuirea unei definiţii „obiective" prostiei:

> Game of Thrones, acum 2 ani
>
> Tipa este, în mod obiectiv, o proastă. Nici măcar eu nu mănânc fructe din conservă acasă la mine, e pur şi simplu bătaie de joc. Tipul îi face observaţie, iar ea nu găseşte altceva de cuviinţă decât să-l insulte şi să îi arunce apă în faţă, ba mai e şi mândră grăsana asta tâmpită. Serios, chiar nu există o selecţie a candidaţilor pentru această emisiune? Se trage la sorţi sau cum?

Acest comentariu primeşte 161 de like-uri şi nici un dislike, ceea ce ne face să înţelegem că avem de-a face cu un sentiment împărtăşit de mulţi. Totuşi, majoritatea discuţiilor se referă mai puţin la comportamentul Sandrei şi mai mult la fizicul ei. lată câteva opinii foarte reprezentative:

> frederic572, acum 5 luni

LXXXVIII O cină aproape perfectă
LXXXIX https://www. youtube. com/watch?v=M7trhwLQ3QQ

O dezbraci şi o pui în patru labe cu o mască de porc, delir asigurat

Tib Ln, acum 6 luni
La naiba, ce grămadă de rahat

Jessica Martin, acum 7 luni
Gagica e un limax gigant, o matroană care caută babardeală

John do, acum 7 luni
rar am văzut aşa o moluscă grasă şi urâtă

Lolilol, acum 1 an
Mă face să mă gândesc la limaxul pe care l-am strivit de dimineaţă :D îmi pare rău, e un râs nervos!

ByWeapz, acum 8 luni (modificat)
Sandra 19 ani: bărbie dublă, machiaj DEZGUSTĂTOR, urâtă, proastă, lipsită de respect, grasă, insulte în direct. Pe cei ca ea trebuie să-i ardem de vii la 2 dimineaţa: „Am muncit pe brânci toată ziua” PARDON nici nu ţi-ai mişcat curul să cumperi fructe şi te-ai rupt de treabă, dar faceţi ceva, fraţilor, eu în locul tipului aş fi pocnit-o pe grăsana asta nenorocită! Din contră, îl respect de mor pe tipul care şi-a păstrat calmul toată seara, în faţa acelei târâturi. „Crede-mă că o să-ţi pară rău", cu burtoiul ăla, nici n-ar putea să se ridice, adică să facă ce, sacul ăsta de grăsime?

Este greu să îţi imaginezi că atâta violenţă poate fi

stârnită nu de un gest, ci de fizicul unei persoane. Înmulţirea comentariilor degradante o transformă pe Sandra într-un ţap ispăşitor, sprijinindu-sepe ceea ce Rene Girard numeşte „criteriile universale de selecţie victimară”, printre care sunt privilegiate „boala, nebunia, diformităţile genetice, mutilările accidentale şi chiar infirmităţile în general[XC] Sălbăticia anumitor comentarii — „Pe cei ca ea trebuie să-i ardem de vii” — arată perfect cum condamnarea verbală se transformă rapid într-o incitare la ură şi la o crimă ce nu mai pare a fi simbolică, ci reală.

Pentru câţiva participanţi izolaţi, această reducere a inteligenţei la fizic este însăşi definiţia prostiei:

> M.A.D., acum 1 an
>
> De ce să te chinui să înveţi pe cineva care nici nu se sinchiseşte să-şi aprindă neuronii din creier Apropo, sunteţi aşa jalnici, în ciuda a ceea ce credeţi, „nu sunt un sac de grăsime" Ştiţi, poţi să te încadrezi în „norma" fizică şi să îi aperi pe cei care nu sunt acolo, în loc să îţi baţi joc de ei. Asta se cheamă inteligenţă, cuvânt pe care îl auzi deseori precedat de „duci lipsă de...” Acestea fiind spuse, nu-mi mai pierd timpul, pupici!
>
> lili beyer, acum 1 an
>
> M.A.D. răspund cu puţină întârziere dar sunt perfect de acord cu tine comentariile sunt atât de josnice încât mi-e milă de aceste persoane care nu

XC *Le Bouc emissaire,* Le Livre de poche, 1982, p. 29

reuşesc să califice comportamentul ci doar greutatea corporală bieţi oameni care sunt atât de ignoranţi în asemenea răutate.

severas rogue, acum 1 an

M.A.D. pe bune că ai dreptate în mod normal comentariile ar trebui să vorbească despre ce s-a întâmplat la cină şi nu despre altceva oricum nu despre greutatea ei cei şi cele care au comentat cu privire la greutatea ei sunt într-adevăr persoane lipsite de inteligenţă.

Chiar dacă folosesc limbajul lor, şi nu pe al meu, aceşti comentatori izolaţi identifică net ce înseamnă prostia în epoca reţelelor de socializare: formularea de judecăţi fără drept de apel, reducând viaţa la aparenţă şi ridicând la rangul de norme de comunicare „un raport social între persoane, mediatizat prin imagini", aşa cum observase Guy Debord.

Lipseşte de aici una dintre componentele despre care am vorbit mai devreme pentru a caracteriza reţelele de socializare: nevoia de celebritate pentru a exista. Dacă în spectacolul curajului de a ne preta să sărim în apa îngheţată se găseşte în stare embrionară, deseori ea se află la originea prezenţei pe reţelele de socializare. Ce este de făcut pentru a ieşi din masa de internauţi? Este problema pe care trebuie să o rezolve toţi aspiranţii la notorietate. Soluţia se găseşte tot timpul într-un act spectacular. Am văzut că există unii care nu ezită să pună în pericol o persoană din

anturajul apropiat lor, pentru a răspunde unei provocări. Uneori, sunt youtuberi care merg mult mai departe. Ca acel cuplu de tineri părinţi americani care au turnat un fîlmuleţ pentru a deveni celebri: femeia trăgea cu un pistol asupra soţului, la nivelul pieptului protejat cu o enciclopedie, prezumată a opri glonţul... „Pedro şi cu mine vom înregistra probabil unul dintre cele mai periculoase video-uri făcute vreodată", avertizase cea care urma să tragă. S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple: în final, a fost condamnată la şase ani de închisoare pentru că îşi ucisese tovarăşul cu o armă de foc... Apogeul prostiei, cum îl desemna doxa, era atins. Dar punem pariu că lucrurile nu se vor opri aici...

Cele trei componente ale prostiei pe internet pe care le-am enunţat au şi multe alte aplicaţii decât cele ilustrate în acest articol. Dacă importanţa lor constă în a ne furniza o definiţie aproape endogenă a obiectului nostru de cercetare, dat fiind faptul că survine chiar din interiorul solului care o fertilizează, o întrebare rămâne în suspensie: cine sunt cei care manifestă această prostie? Profilurile internauţilor sunt foarte succinte şi este aproape imposibil de ştiut cine

sunt ei, care sunt originea lor sociala, vârsta şi, uneori, sexul. În aceste condiţii, este dificil de determinat în faţa cărui fel de prostie ne aflăm, dacă admitem că aceasta, precum plăcerea, diferă de la o vârstă la alta. Singurul lucru pe care îl putem deduce din exemplele pe care le-am examinat este că ortografia pe care o afişează aparţine mai degrabă unor tineri al căror nivel de şcolarizare nu este, fără doar şi poate, dintre cele mai bune. Să risc oare să spun că este vorba despre prostie adolescentină? Am facut-o deja.

LUMINI SHADOK

Este mai indicat să-ti mobilizezi / inteligenţa pe prostii, decât să-ţi mobilizezi prostia pe lucruri inteligente.
Deviză Shadok[1]

Multă vreme mi-am început cursurile de televiziune cu această deviză Shadok. Ea delimitează perfect miza analizei mass-media: în primul rând, producerea unei reflecţii asupra unui subiect desconsiderat totuşi de intelectuali, care se laudă vorbind despre el, fără să îl cunoască; apoi, dovedirea faptului că presupusa banalitate a obiectului nu lasă neapărat urme asupra discursurilor care încearcă să îl înţeleagă. Cu toate acestea, înainte de a face din maxima citată o mantră, este nevoie de o precizare. A admite că televiziunea se asimilează global prostiei înseamnă într-adevăr a da dreptate celor care o aseamănă unui coş de gunoi şi, în acelaşi timp, mai înseamnă deschiderea unui domeniu de cercetări mult prea întins, un prea „vast program", cum arfi spus de Gaulle. Dacă toate emisiunile sunt nişte prostii, putem vorbi despre oricare dintre ele; conceptul de „prostie" are atunci o extindere atât de mare, încât nu-şi mai găseşte utilitatea. Să acceptăm deci maxima Shadok, nu ca pe un adevăr general, ci ca pe o încurajare spre a înţelege mai bine lucrurile.

Această deviză ne îndeamnă să pornim de la o primă diferenţă între prostii şi prostie. Aşa cum filosoful Vladimir Jankelevitch face distincţia între „a fi rău" şi „a face fapte rele[2]", trebuie să facem şi noi diferenţa între prostia care caracterizează un individ prost şi a spune prostii. Şi dacă

Shadok este un serial de televiziune animat de mare succes în Franţa, difuzat în perioada 1968-1974. (n. red.)

Llnnocence et la Mechancete, Flammarion, col. Champs, 1986 toţi sunt de acord cu privire la o definiţie minimală a răutăţii, care ar constitui practic esenţa – „a întina, a murdări, a distruge[1]" –, nu la fel se întâmplă şi în cazul prostiei. Conturarea acesteia nu poate decurge decât din utilizarea comunicării. Locutorul lambda (subiectul care vorbeşte) poate recunoaşte că spune sau că a spus prostii.

Este cazul lui Laurent Wauquiez, preşedintele partidului Republicanii, care admite public că tot ceea ce proferează pe platourile de televiziune reprezintă numai prostii („bullshit"). Situaţia inversă este mai des întâlnită: interlocutorul, cititorul sau ascultătorul este cel care judecă, în forul lui interior sau în public, că ceea ce spune celălalt este o prostie.

O ultimă remarcă: prostia poate desemna atât un act („Ce prostie mai e şi războiul!", spunea Jacques Prevert), cât şi un „cuvânt inept" (conform dicţionarului cultural Robert), în timp ce prostia, ca act, este judecată în raport cu o morală deontologică, cu contradicţiile pe care le induce sau cu consecinţele sale, cea de a doua – asociată verbului „a spune prostii: a profera absurdităţi" – se sprijină pe o anumită idee de cunoaştere şi de adevăr, ca în această definiţie avansată de către filosoful Harry Frankfurt: „Vorbăria este inevitabilă ori de câte ori circumstanţele îl aduc pe un individ în situaţia de a aborda un subiect despre care nu ştie nimic[2]".

F.J.

A. Van Reth şi Michael Fossel, *La Mechancete,* Plon-France culture, 2014, p. 95

De l’art de dire des conneries, 10/18, 2006, p. 32

iNTERNETIb
ÎNFRÂNGEREA INTELIGENTEI?

întâlnire cu Howard Gardner

Profesor de ştiinţe cognitive şi ştiinţele educaţiei
la Harvard Graduate School of Education,

teoretician al inteligenţelor multiple

Care credeţi că sunt cele „trei virtuţi" pe care presupuneţi că internetul le

ameninţă?

în anul 1999, am publicat un volum intitulat *Mintea disciplinată.* Acolo explicam că obiectivul principal al educaţiei, dincolo de alfabetizare, este de a procura instrumentele -în special în disciplinele ştiinţifice – care să permită distingerea între ceea ce este adevărat şi ceea ce nu este; judecarea a ceea ce este frumos în artă, în natură şi în alte domenii şi justificarea preferinţelor; în fine, orientarea raţiunii şi acţiunii proprii în domeniile morale şi etice. Când am scris această carte, eram oarecum naiv: credeam că aceste virtuţi traditionale nu / /
ridicau probleme. Am descoperit repede că mă înşelasem. larîn deceniul care a urmat, mi-am revizuit propriul raţionament deopotrivă în termeni de analiză filosofică (postmodernism, relativism) şi de progres tehnologic (dezvoltarea noilor media digitale).

În Truth, Beauty and Goodness Refrained,

descrieţi internetul ca fiind un „haos generalizat", „creând confuzie", într-o „cvasi-absenţă a reflecţiei". Problema constă în calitatea sau în cantitatea informaţiilor disponibile de acum încolo?

În amândouă. Ştim că indivizi copleşiţi sau împovăraţi de prea multe informaţii, de prea multe alegeri ating un nivel de paralizie şi întâmpină dificultăţi în a lua decizii judicioase. Acest lucru se agravează atunci când o mare parte din informaţie este de calitate îndoielnică – cum se întâmplă în cazul a numeroase bloguri, media de socializare online, site-uri etc. Totuşi, în cartea mea, concluziile asupra adevărului nu sunt dezolante. într-adevăr, trăim într-o epocă în care putem înţelege mai bine ca

oricând exact ceea ce se întâmplă – dacă suntem gata să ne acordăm timpul de a emite o judecată avizată.

Să luăm un exemplu recent. în aprilie 2013, are loc un amplu atentat terorist în apropierea liniei de sosire a maratonului din Boston. Fiecare zi ne-a adus la cunos- / tinţă câte ceva mai mult despre ce s-a întâmplat şi de ce, datorită urmelor lăsate de cei doi fraţi pe Facebook, Twitter si alte reţele de socializare. Acest lucru ar fi fost / /
de neconceputînaintea erei media digitale. Desigur, mai există încă persoane care cred că nu cei doi fraţi au comis atentatul. Dar aceşti „negaţionişti" funcţionează în circuit închis, la fel ca aceia care continuă să susţină ca Barack Obama este în realitate un musulman născutîn Africa.

Multiplicitatea punctelor de vedere mai mult sau mai puţin fiabile oferite de internet favorizează un relativism excesiv pe care îl criticaţi, dar nu cumva aceste puncte de vedere încurajează si îndoiala sistematică, un bun preţios pentru demersul ştiinţific?

Da, sunt de acord că internetul repune în discuţie noţiunea unui singur adevăr autorizat. Când eram tânăr, erau foarte puţine mijloace media audiovizuale, iar când toate povesteau acelaşi lucru, cu toţii credeam că spuseseră adevărul. în ziua de astăzi, suntem mai sceptici – vedeţi, de exemplu, conştientizarea că nu au fost niciodată arme de distrugere în masă în Irak, deşi „mass-media tradiţională" a insistat să ne facă să credem acest lucru. Deci, da, îndoiala are meritele ei.

însă nu este bine când îndoiala duce la scepticism general. Şi, cum spuneam mai devreme, dacă suntem gata să dăm dovadă de zel, suntem şi mai mult ca niciodată înclinaţi să descoperim adevărul – fie că este vorba despre istorie, despre politică sau ştiinţă. De exemplu, fraudele ştiinţifice sunt de acum

revelate în mod regulat, deşi ar fi fost mult mai greu de detectat într-o epocă pre-digitală.

Sunteţi recunoscut pentru teoria dumneavoastră cu privire la inteligenţele multiple. Consideraţi că internetul afectează vreuna dintre ele, în bine sau în rău? Şi credeţi că netul poate constitui vectorul unui nou tip de inteligenţă, nu multiplă, ci colectivă?

Ca regulă generală, eu cred că noile mijloace media digitale sunt minunate pentru inteligenţele multiple. Există în ziua de astăzi aplicaţii, jocuri şi programe educative capabile să mobilizeze un ansamblu de inteligenţe care lucrează împreună, într-un mod inedit şi convingător. Nu văd nici un inconvenientîn această viziune pluralistă a inteligenţei. Totuşi, inteligenţa reflectă creierul uman şi, desigur, creierul uman evoluează foarte lent, la o scară de mii de ani, nu din cauza tehnologiilor, care nu au decât câţiva ani sau câteva decenii de existentă.

Nu aş subscrie deci la ideea unei „inteligenţe digitale". Pe de altă parte, nu se pune problema ca noile tehnologii să implice un „ratio de inteligenţe" diferite, aşa cum ar fi spus Marshall McLuhan. Astfel, de exemplu, nu avem în online aceeaşi „informaţie interpersonal" pe care am avea-o conversând sau interacţionând cu cineva între patru ochi.

Grupuri din toate timpurile au preţuit dezbaterile şi controversele. „Corul grecesc" are o istorie de mii de ani. însă aş vrea să insist asupra faptului că grupurile pot prezenta o inteligenţă colectivă, dar şi o prostie colectivă. Aşa cum am înţeles în urmă cu un secol, împreună cu critici precum Georges Sorel sau Elias Canetti, mulţimile potfi, în egală măsură, distructive şi constructive. în plus, ştim cu toţii astăzi că societăţile şi instituţiile pot manipula notele şi clasamentele online – prin urmare, nu numai

„oamenii" se exprimă, ci şi cei care sunt plătiţi pentru a promova anumite opinii sau experienţe. Este interesant şi instructiv să cunoaştem numărul de like-uri – însă, personal, sunt mult interesat de CALITATEA unei judecăţi şi de ÎNŢELEPCIUNEA individului care o emite. Cantitatea nu este acelaşi lucru cu calitatea!

Atunci când regretaţi foarte mult că adevărul, frumuseţea si bunătatea sunt repuse excesiv în discuţie, preocuparea dumneavoastră principală nu este cumva diluţia sau dispariţia autorităţii?

Nu am nici un pic de răbdare pentru autoritatea afirmată pur şi simplu. Nu îmi pasă de diplome, nici de vârstă. însă mă preocupă mult cunoştinţele, judecata şi dacă se gândeşte înainte de a apăra propriul punct de vedere, dacă suntem gata să admitem că am greşit în privinţa unor contraargumente. Asta îmi aminteşte o glumă de demult: „Pe internet, nimeni nu ştie că eşti un câine". Dacă putem substitui autoritatea decretată cu autoritatea meritată sau demonstrată, atunci sunt, fără îndoială, partizanul autorităţii.

Explicaţi că este indispensabil să învăţăm pe tot parcursul întregii vieţi. Insă de ce acest lucru ar duce la un consens cu privire la adevăr, bine si bun, în locul sensibilităţilor mereu mai personale şi, prin urmare, relativiste? Nu ne-am îndoi si mai mult?

Este o întrebare interesantă. Depinde. În anumite domenii, mai multe cunoştinţe ar putea duce la mai puţină certitudine. Propria mea cunoaştere cu privire

la personalitatea umană a devenit, în mod sigur, mai complexă de-a lungul anilor. Când evaluez lucrările studenţilor mei, cu privire la un subiect pe care îl cunosc bine, sunt mult mai sigur de judecăţile mele, îi ascultăm astăzi pe meteorologi mai mult decât o făceam în urmă cu 50 de ani. în alte domenii, o cunoaştere mai amplă duce la o certitudine mai mare. Aşadar, este important să reflectăm la ce domenii ne gândim şi pe ce bază. în cartea mea, când scriu despre frumuseţe, evoc exact argumentul pe care l-aţi adus dumneavoastră. Nu există nici un motiv pentru ca judecata noastră asupra frumuseţii să rămână fixă, nici ca aceasta să coincidă neapărat cu a altora. *De gusti- bus non est disputa ndum* („Gusturile nu se discută."). Dar când vine vorba de alte virtuţi, lucrurile stau diferit. Dacă nu există o anumită convergenţă asupra a ceea ce este adevărat, fals şi nesigur şi dacă nu există îndreptare spre aceeaşi direcţie, în sânul şi între culturi,
asupra a ceea ce este moral sau etic şi ceea ce nu este, nu putem avea o societate care să dăinuie.

De fapt, în practică, aproape toată lumea acţionează ca şi cum ar crede că era posibil un consens mai bun asupra adevărului şi moralităţii. Numai filosofii şi autorii în ştiinţe umane în general vor, din diverse motive, ca aceste concepte să explodeze. Insă aşteaptă tot timpul de la copiii lorsă spună adevărul şi să se comporteîntr-un anumit fel, si nu în altul.

Interviu realizat de Jean-
Franţois Marmion

FPCSTIf SI POSTAWW

Sebastian Dieguez

Neuropsiholog şi cercetător
în cadrul Laboratorului pentru
Ştiinţe Cognitive şi Neurologice
al Universităţii din Fribourg

Ne afundăm din ce

în ce mai mult în prostie? Dacă ne uităm la cum se dezvoltă unii dintre contemporanii noştri, suntem îndreptăţiri să ne punem această întrebare. Oameni aparent instruiri şi capabili să se informeze liber resping astăzi recomandările ştiinţifice cu privire la vaccinuri şi la schimbări climatice, se hrănesc cu „teorii ale complotului'[XCI] fantaste, votează în voioşie nişte capete seci şi subscriu la proiecte stupide, se indignează din cauza unor prostii lipsite de interes, se pasionează de capricii extravagante fără viitor, iar unii chiar au hotărât ca pe viitor, pentru ei, Pământul să fie plat, orice s-ar spune. Pe fondul tensiunilor diplomatice, al terorismului şi al nesfârşitelor războaie, al distrugerii metodice a mediului şi al unei economii de pe urma căreia nu profită decât o mână de indivizi — despre care nimic nu indică, de altfel, că ar fi deosebit de inteligenţi —, epoca noastră pare în întregime sortită triumfului prostiei[1]. Participând la acest naufragiu intelectual, minţi care se cred luminate vin cu explicaţii de-a gata: este vina americanilor, a societăţii, a pesticidelor, a glucidelor, a glutenului, a perturbatorilor endocrini, a stângii, a dreptei, a elitelor, a oamenilor de rând,

---

XCI A. Farrachi, *Le Triomphe de la betise,* Acres Sud, 2018

a străinilor, a genelor lor defectuoase, a acestor profesori puturoşi şi a pedagogilor-ideologi, a tabletelor, a ecranelor si a undelor care ne deteriorează creierul...
>

Şi dacă, în fond, toate astea nu ar fi decât *bullshtâ*

Bullshit şi post-adevăr

Nu că prostia nu există şi că starea lucrurilor nu este alarmantă. Avansez mai degrabă ideea că ceea ce pare a fi o scădere globalizată a inteligenţei se înţelege mai bine dacă o interpretăm ca pe o sporire a *bullsh*z'Z-ului[XCII]. De fapt, prostia nu este — sau nu este numai — contrariul inteligenţei. Putem fi foarte inteligenţi şi foarte proşti: e suficient, pentru a te convinge, să pui un intelectual de orice fel într-un post politic şi să-l încurajezi în calitate de expert să vorbească despre un subiect pe care nu îl cunoaşte. Ceea ce va produce el atunci se numeşte *bullshit.*

>

Potrivit celebrei analize pe care ne-o furnizează filosoful Harry Frankfurt[2], esenţa *bulls hit*-*Am* este o indiferenţă cu privire la adevăr. Contrar mincinosului, care trebuie să ţină mereu adevărul sub ochi, pentru a-l denatura sau a-l disimula, *bullshitter*-*A**i*\ nu-i pasă. Bate câmpii cu privire la tot ce îi trece prin cap, dacă e în folosul lui, fără să se sinchisească vreun pic de

---

XCII S. Dieguez, *Total Bullshit! Au cceur de la post-verite,* Puf, 2018

H. Frankfurt, *On Bullshit,* Princeton University Press, 2005

veracitatea sau de falsitatea celor afirmate de el. Se prosteşte cu bucurie şi, pentru a se comporta astfel, dispune de strategii multiple: te abureşte, dă indicaţii şi informaţii false, schimbă subiectul, susţine obscurantismul, lirismul, solemnitatea afectată, foloseşte limba de lemn, discursuri găunoase, îşi bate joc de tine... Indiferent de modul în care o face sau de contextul în care se exprimă, *bullshitter*-\A, spune Frankfurt, caută să „scape" ieftin, comportându-se ca şi cum spunea ceva, în timp ce nu zice nimic, în sensul în care nu ne transmite nici o informaţie pertinentă. *Bullshit*-\A este, aşadar, o formă de camuflaj epistemic: se preface că aduce o contribuţie discuţiei, obstrucţionând, de fapt, buna desfăşurare a acesteia. Pe scurt, este opusul progresului discursiv.

Dar de ce tolerăm un astfel de parazit intelectual? Până la urmă, mincinosul, atunci când este demascat, se trezeşte în general că este respins de societate, dispreţuit şi dezaprobat; în schimb, *bullshitter*-\A pare să scape complet nepedepsit. Frankfurt lăsa această întrebare deschisă, „cu titlu de exerciţiu pentru cititor", însă se pare că anumite dispoziţii psihologice cuplate la factori sociali şi culturali specifici permit explicarea acestui fenomen curios. Pe de-o parte, ne arătăm excesiv de îngăduitori faţă de *bullshit,* dacă cineva spune o prostie, primul nostru reflex este acela de a încerca să găsim un sens în discursul său, de a deduce în ce constă pertinenţa lui în situaţia dată şi nevoia de a-i furniza o interpretare care să satisfacă această

nevoie de noimă. De multe ori, cei care îndură *bullshit-ul* fac o mare parte din treaba *bullshitter-'Aov.* Pe de altă parte, *bullshit-\A* poate profita, de asemenea, de o anume cultură ambientală: dacă aplombul, siguranţa de sine, autenticitatea şi sinceritatea sunt puse în valoare mai mult decât simplul fapt de a spune ceva clar şi corect, atunci *bullshit-\A* nu numai că va trece neobservat, dar va putea prospera. De altfel, Frankfurt conchidea analiza cu aceste cuvinte: „sinceritatea însăşi este *bullshit".* A vorbi „din inimă", a se exprima cu „entuziasm şi pasiune", a arăta că „ce-i în guşă şi-n căpuşă", a sta de vorbă „de la om la om", a fi „cuşer" şi „a spune franc", pe drept cuvânt, ar fi valori contemporane mult prea puse în lumină, faţă de rigoare, prudenţă, precizie şi exactitate, ba chiar le-ar putea înlocui.

Cu locutori „sinceri şi autentici" şi cu receptori „îngă- duitori", ale căror respective roluri pot cu uşurinţă şi în mod regulat să se schimbe, care la fiecare cuvânt rostit într-o conversaţie întăresc şi propagă structura ambiantă care se pretează la acest tip de interacţiune, condiţiile par întrunite pentru ca o masă critică de *bullshit* să fie atinsă în discursul public. Dacă această analiză este corectă, se pare că dispunem de o explicaţie pentru instaurarea „post-adevă- rului", definit de dicţionarele Oxford — care au făcut din el „cuvântul anului" 2016 — drept un adjectiv ce desemnează „circumstanţe în care faptele obiective au mai puţină influenţă în formarea opiniei publice decât apelul la

emoţie şi la convingerile personale[XCIII]".

Corolarul imediat al unei asemenea situaţii ar fi că oricine nu e de acord cu părerea noastră greşeşte *de facto,* încearcă să ne manipuleze, este profund imoral şi nu ne respectă credinţele, care reprezintă adevărul nostru. De unde o polarizare a dezbaterii, fiecare căutând să îşi apere şi să îşi impună punctul de vedere, discreditând pe măsură opinia celuilalt, semnalându-şi astfel în modul cel mai vizibil cu putinţă integritatea, determinarea şi virtuţile morale, chiar şi în sânul propriei „tabere". În acest proces infernal, evident, adevărul, faptele, ceea ce sunt de fapt lucrurile, ceea ce este într-adevăr cazul sau nu devin concepte subsidiare în întregime, ba chiar de-a dreptul suspecte.

Un observator imparţial, văzând o asemenea dinamică a lucrurilor, nu ar avea altă posibilitate decât să se întrebe dacă, în fond, toate acestea nu sunt un pic stupide. *Bullshit,* post-ade- văr, fapte alternative, *fake news* şi alte teorii ale complotului sunt pur şi simplu noile denumiri pe care le dăm prostiei?

Principii ale prostiei contemporane

De fapt, traducerea franceză a *bullshit-\A\ii* frankfurtian a optat pentru termenul „prostie": *bullshitter* ar fi „arta de a spune prostii". Din nefericire, cuvântul „prostie" suferă aici de o ambiguitate care nu face dreptate noţiunii de *bullshit,* în sensul filosofic care îi este acordat de acum încolo. Fără a merge prea departe în

XCIII https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016

consideraţii semantice, se pare că „prostia" acoperă, în funcţie de contexte, deopotrivă minciuna, imbecilitatea, bătaia de joc, ignoranţa şi inepţia. Domeniul este aşadar prea vast pentru a spera să extragem de aici o înţelegere fină a problematicilor în joc privitoare la post-adevăr. Pe de altă parte, termenul „prostie" are şi avantajul de a atrage atenţia asupra rolului pe care îl joacă nerozia în raportul nostru actual cu chestiunea legată de adevăr. Pentru ceea ce ne preocupă aici, am putea considera drept echivalenţi în sens larg termenii „stupiditate", „tâmpenie", „neghiobie", „imbecilitate" şi „prostie", dar, aşa cum am spus mai sus, vom avea grijă să îi distingem de simpla lipsă de inteligenţă. Se pare că, de fapt, este nevoie un anumit grad de inteligenţă pentru a produce tipul de prostie care caracterizează post-adevărul: a inventa, a apăra şi a propaga prostii necesită, în realitate, resurse cognitive considerabile şi chiar dispozitive mentale care consumă multă energie cerebrală.

Prin urmare, putem fi foarte inteligenţi, putem dispune de un mare număr de cunoştinţe, putem lupta cu ferocitate împotriva erorii şi a falsului (ale celorlalţi, bineînţeles), rămânând pe tot parcursul foarte proşti. De ce? Pentru că prostul poate acţiona fără un scop precis şi fără să ştie care este justa valoare a adevărului şi a cunoaşterii, fără să înţeleagă realmente ce anume implică să cunoşti ceva, fără să aibă habar să îşi folosească cunoştinţele cu discernământ, fără să fie preocupat de normele şi de metodele care permit să cunoşti adevărul, fără să fie interesat de motivele care

fac ca aceste reguli şi metode să fie cele bune si fără să ştie cum să-si transmită corect cunoştinţele, nici de ce anume ar trebui să le transmită fără greşeală[XCIV]. Acest tip de cretin ilustrează ceea ce Robert Muşii numea „prostie inteligentă[XCV] şi ceea ce Kant considera un defect de judecată, din păcate incurabil în opinia sa. Din punct de vedere structural, această formă de prostie inteligentă nu are altă ieşire decât să producă *bullshit,* întrucât concepţia despre adevăr şi despre cunoaştere care o motivează este intrinsec disfunctională.

Intr-un anumit sens, este ca şi cum post-adevărul ar consta în recrutarea şi exploatarea inteligenţei umane, în scopul de a o face să producă şi să accepte forme optimale de prostie. În cele ce urmează, propun trei factori proprii prostiei contemporane, care laolaltă sunt susceptibili de a explica apariţia bruscă a *bullshit-|A|i|* la scară largă, stabilizând pe termen nedeterminat sistemul de imbecilitate generalizată căruia îi spunem „post-adevăr”. Pentru a avansa rapid, am putea desemna aceşti factori prin termenii de „narcisism[XCVI], „auto-orbire” şi „revendicare[11] şi putem deja vedea clar cum interacţiunile dintre ei îi pot întări reciproc. Voi spune ulterior câteva cuvinte despre consecinţele etice care rezultă de aici, înainte de a trage o concluzie, din

---

XCIV R Engel, „The epistemology of stupidity[11], în M.A. Fernandez Vargas (ed.), *Performance Epistemology: Foundations and Applications*, Oxford

XCV University Press, pp. 196-223, 2016

XCVI *la betise,* La Table Ronde, 2004

păcate prea sumară, asupra posibilei evoluţii a post-adevărului şi a mijloacelor prin care putem să-i facem faţă.

Pasiunea pentru unul şi acelaşi lucru

În analiza sa pătrunzătoare asupra prostiei, Alain Roger ajunge la concluzia că nu este vorba despre un deficit de raţionalitate, ci, din contră, despre un exces de logică[XCVII]. Prostia ar fi pasiunea tautologică pentru acelaşi lucru: „un ban e un ban[11], „orice-am spune, religia tot religie rămâne[11], „nu sunt mai prost decât ceilalţi[11]... Iată prostia gol-goluţă, în grotescul ei principiu de identitate „A=A”, care nu spune nimic altceva decât ceea ce s-a spus şi s-a gândit deja. Suficienţa în stare pură, pe scurt: spun ceea ce gândesc şi gândesc ceea ce spun, pentru simplul motiv că îl spun şi îl gândesc. Şi dacă nu sunt de acord cu ceva, este clar dovada că acel lucru este fals sau că nu mă priveşte. Foarte uşor de înţeles este doar ceea ce „îmi vorbeşte" şi îmi scoate deja în relief gusturile şi înclinaţiile. A repune în discuţie acest subiect este *de facto* o ofensă, căci numai un duşman ar putea să nu-mi împărtăşească întru totul părerile.

„Este părerea mea şi o împărtăşesc" — paradigmă ridicolă a prostiei, care ar fi oarecum amuzantă, numai că noţiunea de „a împărtăşi" capătă astăzi o conotaţie literală care te duce la disperare, în măsura în care

XCVII A. Roger, *Breviaire de la betise,* Gallimard, 2008; vezi şi M. Adam, *Essai sur*

efectiv prostia se „distribuie" şi se „follow" de acum mult mai uşor şi mai repede ca niciodată.

În prostia tautologică, raţiunea este ca prinsă în capcană şi nu mai există altceva decât repetiţie şi satisfacţie de sine, o subiectivitate triumfătoare şi creatoare de locuri comune, de idei preconcepute şi de banalităţi. Să mergem mai departe: un enunţ tautologic, bazat pe principiul identităţii A=A, este, fără îndoială, lipsit de orice substanţă, dar are această proprietate de a deveni instantaneu performativ. „Putem spune că, orice-ar fi, un evreu va fi mereu un evreu" e, într-adevăr, o afirmaţie absolut stupidă, care nu se bazează pe nici un argument, dar exact „aşa stau lucrurile" şi „cam asta-i tot". „Noi ne ascultăm clienţii" este, de asemenea, o idioţenie de o prostie abisală care funcţionează în acelaşi registru al *bullshit-xAni* în stare aproape pură[XCVIII], dar care nu este lipsită de efect: o astfel de frază produce iluzia că, de fapt, o asemenea companie efectiv „îşi ascultă clienţii", că ia deci foarte în serios bunăstarea lor şi se angajează ca aceştia să fie satisfacuţi pe deplin. Este suficient să spui literalmente aşa ceva şi *bullshit-|A* devine prin urmare eficient doar prin forţa caracterului său asertiv. În fapt, nimic nu a fost rezolvat, desigur, dar exact acest lucru trebuia să se întâmple.

Aşadar, prostia este o reducere constantă la acelaşi lucru sau la sine[1], de unde permanenta referire la exemple personale, la „mărturii[14], la „experienţa[4], la

XCVIII L. Penny, *Your Call is Important to Us: the Truth About Bullshit,* Three Rivers Press, 2005

„trăit[44], la „simţit[44]. Autenticitatea, subiectivitatea şi sinceritatea nu numai că sunt suficiente, însă îi şi permit cretinului să se umfle în pene satisfăcut: el crede că ştie despre vorbeşte, când, de fapt, în realitate, nu are decât această unică convingere care se regăseşte în toate vorbele lui, fără să poată concepe măcar că nişte ajutoare din exterior îndreptate spre această singură credinţă a sa l-ar putea eventual orienta, corecta sau — să visăm un pic — l-ar putea face să-şi schimbe părerea. Nu e vorba că prostul nu este capabil să-şi dea singur apă la moară, dacă este nevoie: pentru a face acest lucru, beneficiază de biasul de confirmare — această forţă magnetică care îi permite să se întărească în părerile sale, în orice fel de circumstanţe, şi care îl va ajuta să găsească actele ce îi lipsesc de la dosar, neglijând permanent sau reinterpretând meticulos orice îi contrazice opiniile[XCIX C CI].

Prostie, lene intelectuală, autocomplezenţă şi narcisism par a fi astfel consubstanţiale şi converg spre triumful intuiţiei. Opinia mea şi reacţia pe care o am sunt cele bune, pentru că îmi aparţin. Cel care nu dă suficientă dovadă de „sinceritate[14], „autenticitate[11], de aplomb şi de convingere se va discredita imediat. Ar putea foarte bine să fie atent la adevăr, să caute

---

XCIX B. Cannone, *La Betise s'ameliore,* Pocket, 2016

C R. Nickerson, „Confirmation bias: a ubiquitous phenomenon in many

CIguises*[1], in *Review of General Psychology^* 2, pp. 175-220, 1998

precizia, să dea dovadă de rigoare, căci nu putem pur şi simplu să avem încredere în cineva care nu pare să vorbească „din adâncul inimii sale”, dar care expune în mod laborios fapte şi se gândeşte la înlănţuirea lor logică. Aici se află, fără discuţie, unul dintre resorturile principale ale populismului, ceea ce explică de ce putem susţine şi alege fără probleme un mincinos patentat, din moment ce e „de-ai noştri[11], iarăşi acest stupid principiu al identităţii, aplicat însă la scară globală[1].

încă o dată, aceste mecanisme ale prostiei au puţin de a face cu inteligenţa[CII] [CIII]. Este foarte posibil ca oamenii să devină, la nivel colectiv, din ce în ce mai proşti, fără ca nivelul de inteligenţă generală să scadă vreun pic. Din contră, inteligenţa este solicitată foarte mult pentru a susţine un sistem atât de prost, în special prin implementarea unei epistemologii personale[CIV], care nu este nimic altceva decât credinţa, întreţinută cu măiestrie, că acţiunea de a cunoaşte devine astfel o

---

CII O. Hahl, M. Kim şi E.W.Z. Sivan, „The authentic appeal of the lying demagogue: proclaiming the deeper truth about political illegitimacy*, in *American Sociological Review*, 83, pp. l-33, 2018

CIIIK. Stanovitch, „Rationality, intelligence, and levels of analysis in cogni-
tive science: is dysrationalia possible?*, în R. Sternberg (ed.), *Why smart*
people can be so stupid, Yale University Press, pp. 124-158, 2002

CIVB. Hofer şi P Pintrich (ed.), *Personal Epistemology: the Psychology ofBeliefi*
about Knowledge and Knowing, Lawrence Erlbaum Associates, 2002

chestiune de intuiţie, că ceva este adevărat şi că ştim că este adevărat din clipa în care am decretat pur şi simplu acest lucru, că suntem „intim convinşi[11] de ce spunem şi e mai bine dacă am făcut din această convingere o „valoare[11] care ne defineşte.

Dar sunt prost!

Totuşi, prostia nu ar mai fi prostie dacă s-ar putea autode- semna ca atare. Din păcate, imbecilul, dat fiind că este imbecil, nu dispune de resurse mentale care i-ar permite să-şi dea seama de propria imbecilitate. Aici dăm de un unghi mort epistemic, care frizează tragismul: prostia este aşadar departe de a fi proastă, în sensul în care îşi cunoaşte interesele şi ştie cum să se protejeze împotriva agresiunilor raţionalităţii.

Închis cum este în principiul identităţii sale, prostul se privează *de facto* de capacitatea de a vedea altfel lucrurile, adică din punctul de vedere al unui individ care nu ar fi el, inclusiv şi în special cineva care ar şti mai mult decât el[CV]. Este ceea ce psihologii numesc efectul Dunning-Kruger, după numele autorilor care l-au documentat[2]: o persoană incompetentă într-un domeniu dat va avea în mod evident performanţe

---

CV Să reţinem că este la fel, adică foarte dificil, pentru o persoană inteligentă şi raţională să îşi imagineze cum poate fi universul mental al unui prost, un fenomen cunoscut uneori sub denumirea de „blestemul cunoaşterii[44], S. Birchet, P. Bloom, „The curse of knowledge in reasoning about false beliefs[44], în *Psychological Science,* 18, pp. 382-386, 2007

D. Dunning, „The Dunning-Kruger effect: on being ignorant of ones own ignorance[44], în *Advances in Experimental Social Psychology,* 44, pp. 247—296, 2011

dezastruoase în această sferă de activitate şi, în plus, lăsată să aprecieze singură, nu îşi va da seama de propria nulitate şi îşi va supraestima rezultatele. Expertiza în orice este însoţiră într-adevăr de o cunoaştere fină a ceea

ce constituie această experienţă, câştigată prin luptă îndelungată, sub jugul penibil al muncii asidue şi al constantei puneri în discuţie. Adevăratul expert are conştiinţa de a fi un specialist şi, cunoscându-şi bine subiectul, va fi, de asemenea, la curent cu ceea ce nu ştie şi cu ceea ce mai are de învătat: aşadar îsi cunoaşte limitele, iar studiile arată că persoanele cu adevărat competente îşi subestimează uşor competenţele. În schimb, prostul nu are nici cel mai mic mugur de idee despre ceea ce i-ar da prilejul să fie mai puţin prost. De altfel, el nici nu ştie că e prost, pentru că nu este nimic de ştiut ca să fii prost. Ne-ar plăcea să spunem că asta e problema lui, însă, în realitate, această problemă devine în fapt şi a celorlalţi, în măsura în care prostul, neştiind că e prost, nu este altfel perturbat de prostia sa şi nici nu se sfîeşte, în mod sigur, să o impună anturajului său si uneori dincolo de acesta.

Aşadar, nu (doar) din pură răutate se optează pentru o epistemologie calibrată pe subiectivitate, intuiţie, „auten- ticitate" şi „sinceritate[11]. Este şi un mijloc foarte sigur de a nu fi prins niciodată pe picior greşit şi chiar de a disimula propria prostie faţă de propria persoană. Blocat în mod stupid în şinele inviolabil, imunizat împotriva celei mai mici descoperiri care i-ar

putea altera prostia, imbecilul ajunge nu numai foarte rapid să nu-şi mai detecteze, recunoaşte şi identifice propria prostie, dar, ceea ce este şi mai rău, va investi chiar şi întreaga sa inteligenţă, care nu va mai servi la evaluarea calităţii informaţiilor si la validitatea convinge- rilor sale, pentru a determina dacă acestea se aliniază sau nu preferinţelor anterioare şi pentru a discredita tot ceea ce nu are şansa să îi convină. Spiritul prostiei trudeşte neostoit în apărarea sa şi în a nimănui altcuiva.

Această particularitate dăunătoare a prostiei are consecinţe. Aşa cum am văzut, nu numai că prostia este invizibilă în faţa ei înseşi – pentru că imbecilul este incapabil să realizeze că este un imbecil şi astfel ajunge să îşi supraevalueze competenţele —, dar acest lucru conduce obligatoriu la denigrarea inteligenţei veritabile (căreia i-ar simţi puternic lipsa, dacă ar recunoaşte-o ca atare) şi, prin urmare, la consolidarea constanta a propriei prostii. Cel care dispune de credinţe adevărate şi de informaţii corecte nu are, în fond, decât un singur lucru de spus, şi anume adevărul. Dimpotrivă, imbecilul are la dispoziţie un stoc infinit de prostii, de vreme ce nu există decât un singur mod de a te afla în eroare. Pe măsură ce cretinii se simt abilitaţi să-si dea cu

> >

părerea despre câte-n lună şi-n stele şi dispun de mijloace economice şi eficace de a proceda astfel, este clar că timpul necesar pentru corectarea tuturor acestor prostii le va lipsi crunt celor care posedă metode fiabile pentru a accede la adevăr. Este ceea ce

numim „principiul asimetrici *bull-* j-AzZ-ului”’: *bullshit-*\ *A* are productibilitate pe scară largă, din partea oricui şi cu cheltuieli minime, în vreme ce persoanele apte şi determinate să-l demonteze sunt puţine la număr şi trebuie să depună un efort considerabil în acest sens.

Prostia se deghizează

Aşadar, prostia se caracterizează prin forme de narcisism şi orbire emoţională, care se fortifică reciproc şi contribuie astfel la înlesnirea propagării acesteia în rândurile populaţiei. Ea beneficiază mereu de aplombul care semnalează excesul de încredere în sine a cretinului, care îi va doborî obligatoriu orice formă de manifestare a prudenţei şi a rigorii, într-un

[1] http://ordrespontane.blogspot.ch/2014/07/brandolinis-law.html

mediu în care este larg acceptat faptul că întreaga cunoaştere este mai mult o chestiune de intuiţie şi de „sinceritate[CVI]. Pe scurt, cel care va vorbi mai tare, cu mai multă „convin- gere” şi „pasiune'', va trece drept cineva care are cele mai multe lucruri de spus şi va fi ascultat mai cu atenţie.

Totuşi, prostiile nu sunt egale între ele. Competiţia este acerbă în acest domeniu si chiar si imbecilii trebuie să

3 3

găsească modalitatea de a se diferenţia în raport cu ceilalţi tâmpiţi. Aşa apare fenomenul cel mai tulburător cu prostia: încearcă să treacă drept inteligenţă. Sigur de ceea ce face, prostul îşi prezintă prostiile ca pe nişte

CVI2015

perle de înţelepciune, observaţii inedite ale unei profunzimi nemaivăzute, fructul unei reflecţii intense si tine evident si musai să fie

> 3 3 >

luat foarte în serios. Una dintre găselniţele sale este raţio- namentul-fantomă: decât să gândească cu adevărat, pentru a izbuti să ajungă la o concluzie, el porneşte în sens invers, dinspre concluzie, pentru a meşteri „raţionamentul[CVII]' care îi va permite fără putinţă de eroare să preia controlul. „Prostia constă în nevoia de a trage o concluzie[44], spunea Flaubert. Fără îndoială, dar ea consistă şi în faptul — ca la tovarăşii Bouvard şi Pecuchet — de a-şi închipui că a ajuns la concluzie prin mijloace adecvate[1]. În mod straniu, procedeul funcţionează deseori şi astfel cel din urmă impostor poate trece drept un mic geniu, un titan al fîlosofîei sau o persoană de mare valoare în neurostiinte.

3 >

Aşa cum pseudo-ştiinţele îmbracă straiele ştiinţei dispre- ţuind-o, la fel cum ştirile false se prezintă drept informaţii fiabile şi verificate huiduind presa „oficială'' şi precum „teoriile complotului[1]' încearcă să se dea drept investigaţii riguroase şi preocupate de a aduce adevărul la lumină, fără însă a depune vreodată cel mai mic efort în acest sens, la fel şi prostia nu poate supravieţui şi prospera decât dacă ia înfatisarea celor mai mari duşmani ai ei: adică raţiunea, cunoaşterea si

CVII S. Dieguez, „Qu’est-ce que Ia betise?”, în *Cerveau & Psycho,* 70, pp. 84-90,

adevărul[1]. Acest lucru necesită un talent
> 3
mimetic, mai exact, trebuie ca „raţionamentul[44] produs de prost să semene totuşi cu un veritabil exerciţiu de gândire şi mai ales — acesta fiind scopul — să permită menţinerea şi răspândirea ideii pe care ne-o facem despre el, fie aceea că avem de-a face cu o persoană de o moralitate ireproşabilă, sau cu un sfidător căruia nu îi este frică să spună ce gândeşte, ori cu un intelectual pe care „nu îl învăţăm noi ce şi cum[44], sau cel mai adesea, toate trei la un loc. Dezgolit, acest comportament nu reprezintă altceva decât ifose şi snobism.

Prostia operează deci prin parazitism mimetic: ea exploatează integritatea morală şi aşteptările legate de produsele autentice ale raţiunii umane, procedează prin pseu- dorationalitate[CVIII CIX CX]. Iată ce necesită o anumită formă de inteli- 3
genţă, cum remarca Robert Muşii, pentru care prostia era „mai puţin o lipsă de inteligenţă, cât o abdicare a acesteia, în fata sarcinilor pe care susţine că le duce la bun sfârsit[44] si o „dizarmonie între aprecierile subiective ale sentimentului şi o judecată capabilă să le modereze[CXI 11]. Când nu avem nimic interesant de spus, ne rămâne, din nefericire, posibilitatea de a imita

---

CVIIIS. Blancke, M. Boudry, M. Pigliucci, „Why do irrational beliefs mimic science? The cultural evolution of pseudoscience[4], in *Theoria,* 83, pp. 78-97, 2017

CIXA. Piper, „Pseudorationality[41], în B. McLaughlin şi A. Rorty (ed.), *Perspecti-*

CX*ves on Self-Deception*^ University of California Press, pp. 173-197,1988

CXI R. Muşii, *Despre prostie,* 1937

aparenţa superficială a unui lucru interesant de spus. Iar dacă acest demers devine norma într-o societate dată, putem efectiv vorbi despre „post-adevăr”.

Prost şi rău (şi conectat)

Aşadar, post-adevărul se hrăneşte cu agenţi individuali, ale căror convingeri şi comportamente sunt acţionate prin raportare la cunoaştere, bazată pe recursul la intuiţie şi la sentiment — o formă de prostie caracterizată prin orbire emoţională, care face imposibilă punerea sa în discuţie, dar care se străduieşte să semene cu o preocupare raţională, onestă şi pertinentă pentru adevăr. Din acest punct de vedere foarte general, reiese că *bullshit-\i\., ştirile false (fake news'),* teoriile complotului, „faptele alternative[11], ca şi „partajarea[11] lor intempestivă sunt manifestări contemporane şi exacerbate ale bătrânei, tradiţionalei şi eternei prostii. Nu e o mare surpriză: fiecare va putea constata — cu excepţia proştilor, bineînţeles — că „post-adevărul[11] acoperă în definitiv o gamă a naibii de largă de prostii.

Nu ne rămâne decât să analizăm unele dintre manifestări şi consecinţe. Am văzut că prostia implică o uzurpare a domeniului intelectual, însă acest lucru nu ar fi în fond atât de grav, dacă prostia nu ar năpădi şi domeniul eticii. „Prostul se face vinovat de nerespectarea adevărului[11], spune filosoful Pascal Engel. Carenţa sa în virtuţi intelectuale are drept consecinţă un viciu moral. Mai rău, „mintea sclipi-

toare”, pe scurt, *bulshitter-\A,* este cel care pretinde că respectă valorile spirituale, dă impresia că îl preocupă adevărul şi că dă dovadă de raţiune, dar, în realitate, nu face decât să maimuţărească aceste calităţi, pentru a fuziona cu un mediu, în scopul de a trece drept intelectual sau, pur şi simplu, de a străluci în societate fără multă osteneală. O persoană cu puţină minte, ca să spunem aşa, poate foarte bine să respecte adevărul şi acel tip de inteligenţă care conduce la el. *Bulshitter-xA,* snobul, vanitosul şi prostul o dispreţuiesc şi o exploatează, nu din purtare de grijă pentru adevăr ca atare, ci din grijă faţă de sine. Astfel, pagubele pe care le produce prostia sunt infinite, de la simplul nătărău care vrea să te dea gata crezând că spune lucruri noi şi interesante sau chiar o idee radicală şi extraordinar de cutezătoare până la fariseism, acest mod de a practica virtutea doar de dragul de a fi virtuos şi de a face cunoscut acest lucru, al cărui corolar este indignarea demonstrativă, care constă în a se indigna împotriva a ceva doar ca să se indigneze şi de a arăta că se indignează – un fenomen foarte contemporan, care a fost numit grandilocvenţă morală[CXII].

Dat fiind caracterul unei aserţiuni sau al alteia ori al unui eveniment, prostul vorbeşte imediat de rău, pentru a-şi face simţite şi pentru a-şi manifesta dezaprobarea, respingerea, indignarea, furia... doar pentru că a

CXII J. Tosi şi B. Warmke, „Moral grandstanding[41], în *Philosophy and Public Affairs,* 44, pp. 197-217,2016; Crockett, M., „Moral outrage in the digital age”, în *Nature Human Behaviour,* 1, pp. 769-771, 2017

hotărât că

asta este ceea ce trebuie să facă şi că ar fi de folos să o facă, având grijă să afle cât mai multă lume, în măsura în care acest lucru îl ajută să se definească în calitate de individ. Această atitudine induce un mecanism de auto-polarizare, pentru că numărul şi motivele unei astfel de indignări necesită o vigilenţă neîncetată şi favorizează o ascensiune exagerată, vizând distingerea într-un mediu prostesc, din ce în ce mai competitiv. De unde şi trollii, intrigile, zvonurile, „ciocnirile[11] şi „buzz”-urile imbecile, care trebuie, de acum înainte, să lupte unele împotriva celorlalte, pentru a obţine favoarea „click”-ului unui public propulsat într-o cursă de o absurditate din ce în ce mai mare, vizând doar să promoveze nerozia zilei.

Pagubele pe care le produce prostia sunt infinite.

Dincolo de daunele specifice pe care fiecare ciclu al prostiei e în stare să le producă ţintelor sale, trebuie pus în evidenţă mai ales faptul că efectul general al *bullshit*-ului, al *fake news,* al „faptelor alternative[11] şi al post-adevărului care le încadrează nu înseamnă, propriu-zis, inducerea unor convingeri false. Acesta era rezultatul, estompat sau nu, al zvonurilor şi propagandei „de şcoală veche[11]. În zilele noastre, este vorba, mai degrabă, despre destabilizarea completă a raportului nostru cu adevărul şi coruperea legăturilor de încredere necesare proiectului democratic. A nu mai crede în nimic şi nici măcar a nu mai lua în considerare că este posibil să ajungi la cunoştinţe cel puţin

apropiate de un adevăr care să fie comun tuturor este probabil mult mai pernicios decât a crede pur şi simplu în lucruri false, care cel puţin păstrează speranţa de a fi corectate într-o bună zi.

Toate acestea sunt de o prostie uluitoare şi nu oferă aproape nici un motiv de optimism. Totuşi, trebuie precizat faptul că însăşi existenţa post-adevărului presupune un fundal de adevăr, în sânul căruia poate să prospere, fie şi numai încercând să îl imite. Cu bani falşi nu poţi face cheltuieli decât până la o limită, dar trecut un anumit prag, dacă în circulaţie nu mai există, în mare parte, decât monedă falsă, ea nu mai este de nici un folos nimănui. întrebarea pe care trebuie să ne-o punem este deci de a şti până unde poate merge prostia noastră şi până la ce punct poate prolifera sub impulsul platformelor tehnologice care par a fi fost concepute pentru a o exploata, pentru a o spori şi pentru a o face cunoscută cât mai departe şi cât mai repede cu putinţă.

Este suficient să încurajăm tinerele generaţii să-şi dezvolte propriul „spirit critic” sau să le învăţăm să „decripteze informaţia'', ştiind că problemele care vor fi ale lor în câţiva ani nu vor semăna cu cele de astăzi şi că prostia, aşa cum am văzut, a suferit deja o mutaţie, pentru a semăna cu „spiritul critic”, şi nu ezită să propună „soluţii” la problemele pe care le cauzează, fără să ştie, bineînţeles, că ea este cea care le provoacă? Autorităţile epistemice, cum sunt ştiinţa, presa şi justiţia, pot să îşi joace rolul în această luptă, propunând de exemplu idei fundamentale mai transparente, o comunicare mai clară, *un. fact checking*

asiduu şi legi intimidante şi constrângătoare împotriva colportorilor de prostii manipulatoare şi dăunătoare? Poate că da, însă numai ţinând cont de faptul că post-adevărul se va impune uşor în faţa fiecăreia dintre aceste evoluţii, reciclându-le imediat în sistemul său imbecil de erodare a încrederii, de suspiciune generalizată şi de indiferenţă cu privire la fapte.

Rămâne o a treia abordare, care ar consta în a face jocul *bullshit-ului* şi al prostiei care se află la originea sa, adică dând dovadă de imaginaţie în fata falsului si a idi- oţeniei. Este munca satirei şi a ficţiunii, căci, până la urmă, post-adevărul implică o post-ficţiune. A nu se preocupa de adevăr înseamnă şi a nu aprecia falsul. Pentru a fi mai puţin proşti poate că am avea nevoie doar de a ne bucura din nou de creaţiile spiritului uman şi de a da dovadă de mai multă modestie intelectuală, ca atunci când inteligenţa lucrează în slujba inteligenţei, şi nu a prostiei.

Mimviorio zut

PROSTIILOR NAŢIONALISTE

Pierre de Senarclens

Profesor onorific de relaţii internaţionale

[redacted] la Universitatea din Lausanne, fost înalt funcţionar în cadrul UNESCO şi al Federaţiei Internaţionale a Crucii Roşii

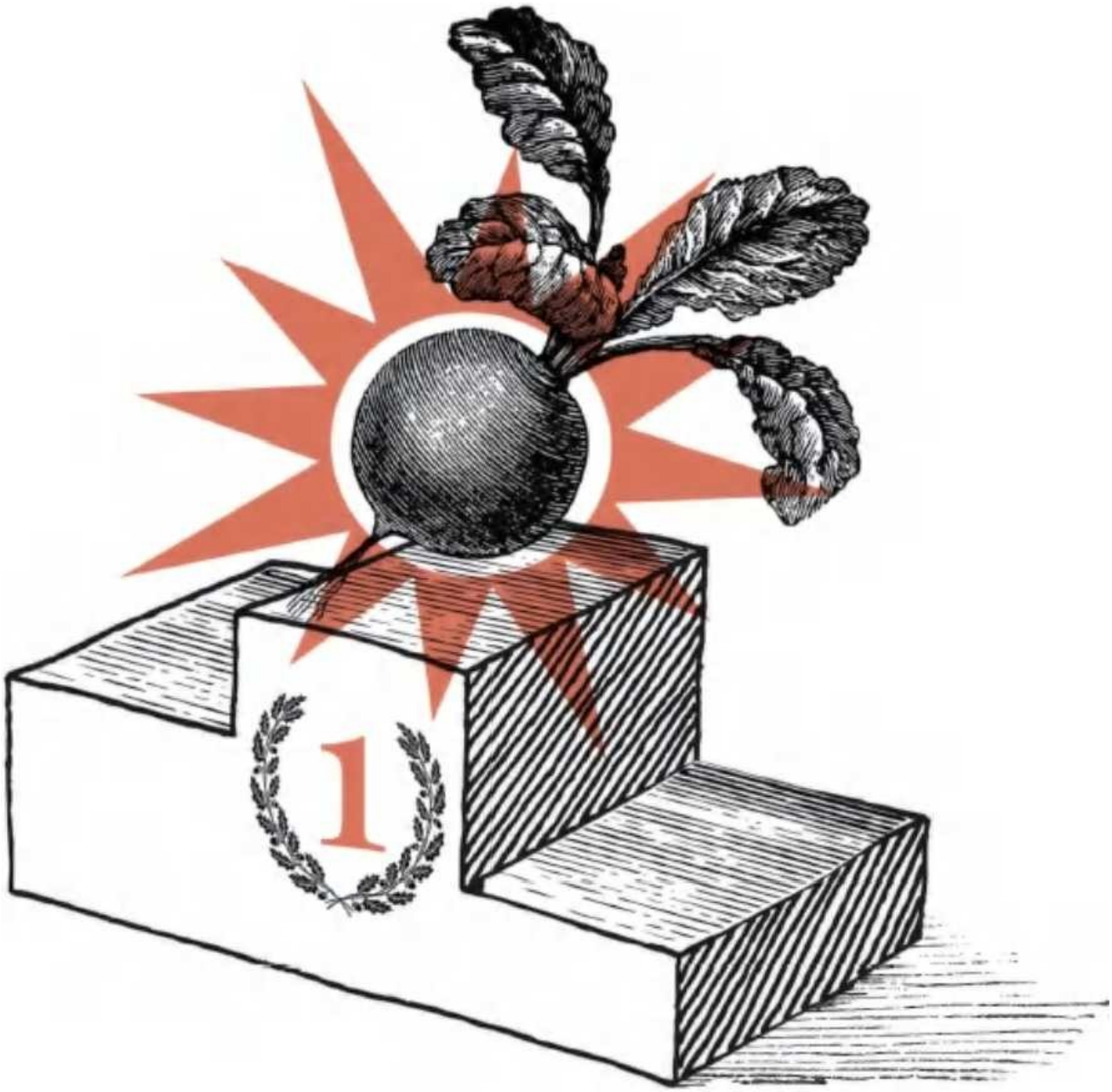

Societăţile au nevoie de mituri. Filosoful Ernst Cassirer atribuia absurditatea şi contradicţiile acestor

construcţii imaginare „stupidităţii primitive" a fiinţei umane. El adera la ipoteza antropologilor, în special a lui Bronislaw Malinowski, care interpreta aceste credinţe ca pe nişte tentative de răspuns la insolubila problemă a morţii. Malinowski vedea în miruri şi exprimarea dorinţelor colective, de care nu credea că societăţile se pot debarasa. Totuşi era alarmat din această cauză: „Se prea poate ca aspectul cel mai important şi mai îngrijorător al gândirii politice moderne să fie apariţia unei noi puteri: puterea gândirii mitice", scria Malinowski în anul 1945, spre sfârşitul vieţii sale în SUA[1]. Naţionalismul făcea parte din această gândire mitică, cu atât mai mult cu cât antropologul luase cunoştinţă de metamorfoze funeste odată cu apariţia bruscă a regimurilor fasciste.

Din multe puncte de vedere, această ideologie seamănă cu acele povestiri marcate de magie, pe care grecii le asimilau basmelor „pe care le dădacele le recitau pentru a-i distrage sau speria pe copii[2]".

The Myth of the State, Yale University Press, 1966, p. 3

J.-P. Vernant, *Mythe & Societe en Grece ancienne,* La Decouverte, p. 201

Democraţia: de la raţiune la pasiune

Moştenire a Epocii Luminilor, idealul democratic implica progresul raţiunii. În această perspectivă, superstiţiile şi reziduurile animismului erau prezumate să dispară, datorită dezvoltării educaţiei şi progresului ştiinţific. Cetăţenii vor ajunge să înveţe din experienţă. Deliberările instanţelor lor vor fi astfel fondate pe

demersuri empirice şi vor permite ca alegerea lor să fie făcută dintre cele mai bune opţiuni politice. În acest scop, îşi vor pune în frunte conducători luminaţi. Condiţiile materiale si cunoştinţele îmbunătă-

> > > > > tindu-li-se, se vor vedea în măsură să-si obţină libertatea si să-şi construiască în plinătatea inteligenţei lor cursul istoriei.

Această convingere s-a dovedit a fi în parte iluzorie. Societăţile au nevoie de sacru. Raţiunea nu este de mare ajutor pentru a stăvili conflictele de interese, pentru a arbitra divergenţele între valori şi pentru a atenua raporturile de putere care constituie trama vieţii politice. Indivizii se angajează în viaţa publică cu mintea lor, dar şi cu tot ce iese în evidenţă din realitatea lor psihică: fantasmele, poftele, pulsiunile inconştiente şi chiar instinctele lor. Autoritatea morală a ideologiilor ţine atât de finalităţile istorice pe care le anunţă, cât şi de emoţiile pe care le mobilizează şi de revărsările de violenţă pe care le justifică.

Exigenţa suveranităţii naţionale, la rândul ei, s-a impus iniţial ca un proiect raţional, asociat aspiraţiilor cetăţeneşti de autonomie, de demnitate şi de egalitate. Or, acest ideal era încărcat în special din punct de vedere emoţional: a fost pus în scenă în cadrul ceremoniilor sacre, analoage celor din cultele religioase. Putem menţiona, în acest context, sărbătoarea Libertăţii organizată de Convenţia Naţională din Franţa la 10 noiembrie 1793, în piaţa catedralei Notre-Dame, şi, mai târziu, marile

manifestaţii organizate de Mussolini şi de Hitler, dedicate cultului acestor conducători. Odată cu progresul democraţiei, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, politica a devenit treaba tuturor, teatrul grandios al pasiunilor individuale şi colective, cele ale intelectualilor, militanţilor politici şi ale maselor care invadează spaţiul public cu revendicări materiale, cu dorinţele şi cu fantasmagoriile lor.

Persoanele care acordă multă importanţă imaginarului unei comunităţi — fie ea etnică, religioasă sau naţională — manifestă tot soiul de emoţii, dar, înainte de toate, pe acelea care mobilizează sentimentele ataşamentului iden-

> titar.

împărtăşind convingerile naţionaliste, acestea îşi apropriază un ideal colectiv edificator. Această tendinţă nu reprezintă o problemă în sine, însă narcisismul care o animă poate deveni o sursă de iluzii nefaste. Ea înglobează ideea că propria naţiune este produsul unei istorii glorioase, căreia îi este asigurat un destin de excepţie. Această revendicare a superiorităţii merge mână în mână cu minimizarea a ceea ce este străin. Este cu atât mai agresivă cu cât se afirmă mereu în grupuri, mai mult sau mai puţin structurate, în mulţimi, în armate sau în mişcări politice care avansează sub egida unor conducători incontestabili. De fapt, naţionalismul conferă o explicaţie raţională şi acceptabilă nevoilor de demnitate individuală, dar şi legat de toc ceea ce cine de necesităţi si de dorince mai

muie sau

> > > >

mai puţin avuabile: dorinţa unui scacuc social, orgoliul, agresivicacea şi nevoia de a domina. Proslăvind foamea de glorie, de onoare, de forţă fizică şi de virilitate, naţionalismul şi-a însuşit concepţiile nobiliare ale Vechiului Regim. El le-a conferit indivizilor, în special celor mai puţin viguroşi dintre ei, resurse pentru domolirea senzaţiei de incompletudine şi de neputinţă[CXIII] „.

Idealul de grup şi negativul său

Tot ceea ce depinde de narcisism are o esenţă fragilă. De aceea valorizarea excesivă a naţiunii este bazată pe insecuritate, fie ea determinată de vulnerabilitatea socio-econo- mică sau de cauze mai degrabă de ordin psihologic. Ea implică o apărare ostentativă a frontierelor culturale şi politice. Naţionalismul întreţine o relaţie intimă cu xenofobia şi cu rasismul. Fantasma armoniei prin fuziune aflându-se în centrul revendicării sale, elementul străin simbolizează o piedică în calea acestei dorinţe. Naţionaliştii îşi arogă dreptul de a vorbi în numele comunităţii naţionale şi vor să îi excludă pe cei bănuiţi că s-ar opune coeziunii. Ei se folosesc de idealul naţional pentru a denigra tot ceea ce le contrazice concepţiile politice. îşi proiectează nevoile şi dorinţele de apărare asupra unor conducători

CXIII P de Senardens, *Nations et nationalismes,* Sciences Humaines, 2018

providenţiali sau asupra unor imagini mistice de natură maternă şi liniştitoare. Deşi imaginea idealizată a naţiunii face trimitere inconştientă la universul matern din mica copilărie, trebuie să îi excludem de aici pe cei percepuţi drept înclinaţi către răzvrătire. Acesta a fost în mod deosebit cazul Evreului, la apogeul naţionalismului. Odată cu glorificarea naţionalismului în Franţa şi în Germania, populaţia de religie iudaică a fost percepută ca un „intrus" care distruge armonia comunităţii naţionale. „Orice societate îşi creează un ideal al grupului[CXIV] [CXV], care îşi reclamă negativul, amintea George Devereux. Evreul îi permitea comunităţii naţionale să îşi stabilească, imaginar, propriile frontiere. El era „contra-idealul" grupului, cel a cărui funcţie esenţială era aceea de a „reprezenta contrarul ideii de grup şi incarna — ca un exemplu de evitat — tot ceea ce ideea de grup nu este şi trebuie, cu orice preţ, să evite a fi[J]".

După al Doilea Război Mondial, naţionalismul a persistat în SUA. A inspirat, în special, revendicările de suveranitate statală susţinute de mişcările care combăteau

3 >

imperialismul colonial. În schimb, şi-a pierdut influenţa în majoritatea ţărilor europene. Tragediile provocate de regimurile fasciste l-au desconsiderat în parte, în

CXIV G. Devereux, «La psych analyse appliquee ă Thistoire de Sparte», în *Annales.*

CXV *Histoire, Sciences Sociales*, anul XX, nr. 1 (ian-febr., 1965), pp. 31-32

vreme ce sistemele ideologice ale marilor puteri dominau dezbaterile politice. În plus, protecţia statului social şi a societăţii de consum ofereau alte surse de gratificate narcisică decât cele asociate grandorii şi onoarei naţiunii, precum şi apărării armate a intereselor sale.

Revenirea magicienilor

„Suveranismul” pe care mişcările populiste îl opun astăzi mondializării întreţine, din nou, anumite iluzii naţionaliste, în special pe cele ale unei comunităţi naţionale omogene. Acesta restabileşte, de asemenea, relaţia cu ritualurile sale alienante — mai ales protestele în masă, imnurile şi stindardele sale. Acest naţionalism stimulează, în egală măsură, sentimentele identitate şi nevoia de conducă- tori-magicieni. În acest context, migrantul este învinovăţit pentru scăderea salariilor, pentru creşterea şomajului şi pentru vulnerabilitatea socială, dar şi din cauză că este asociat irupţiei de oameni de „rase” diferite, purtători de concepţii culturale străine, şi fragmentării raporturilor de solidaritate tradiţională. El întruchipează, totodată, simbolul unor vremuri care se schimbă. Respingerea sa este, după toate aparenţele, cu atât mai puternică cu cât reprezintă, de asemenea, o sursă de nelinişte şi de culpabilitate. În afară de aceasta, sectarismul religios născut din eşecul procesului de integrare naţională perpetuează cam peste tot viziuni delirante, exclusiviste sau duşmănoase şi mecanisme de

proiectare care s-au formulat în naţionalism.

Aspiraţia cetăţenilor către reînnoirea contractului social al suveranităţii naţionale provine dintr-o cerere raţională. Ea se impune ca un răspuns la provocările şi la constrângerile unei mondializări slab reglementate, care provoacă multă nesiguranţă, mişcări migratorii de mare amploare, noi polarizări sociale şi şomaj. Confruntate cu aceste realităţi economice şi sociale, cu începerea dezvoltării unor noi moduri de producţie şi cu interdependenţele care rezultă de aici, guvernele îşi asumă cu dificultate funcţiile de integrare politică şi se trudesc să iasă de pe căile trasate de reformism si de soluţiile tehnocratice. Aceste disfunc- ţionalităţi — care merg umăr la umăr cu eroziunea marilor sisteme ideologice şi a utopiei lor directoare, dar şi cu slăbirea instanţelor de socializare traditionale — contribuie la

> >

sărăcirea deliberărilor democratice. Ele îi incită pe anumiţi indivizi să-şi continue căutarea de comunităţi imaginare, cele care pot fi grupate în reprezentări ieşite din comun ale naţiunii, etniei sau religiei, iluzii care sunt surse de alienare politică şi socială. Tot aceste lipsuri de funcţionalitate îi fac să caute ajutorul unei instanţe tutelare, al unei autorităţi dotate cu puteri extraordinare, capabilă să le asigure protecţia la care aspiră.

Populismul recrutează oameni din toate mediile

Situaţia economică dificilă nu explică întru totul populismul, căci nu toţi cei care îl susţin aparţin unor medii defavorizate din punct de vedere material, mai ales în SUA. Vulnerabilitatea lor poate fi şi de ordin psihologic. Susţinând lideri populişti, a căror retorică se hrăneşte cu violenţă şi incantaţii, alegătorii fac o alegere identitară. Să ne amintim cazul Donald Trump. Pe parcursul campaniei sale electorale, lipsa de civilitate a reprezentat un aspect important al succesului său politic. Nu şi-a ascuns nici un punct slab esenţial. Şi-a etalat imaturitatea, fragilitatea

narcisică, impunându-se ca şi cum nu s-ar fi maturizat niciodată si nu si-ar fi construit o conştiinţă morală adevă- > > > >

rată. Minciunile sale, exhibiţionismul, incoerenţele şi atitudinea de băiat rău au sedus. Mulţi americani, indiferent de statutul social, s-au recunoscut în impoliteţea sa, în sentimentele sale puternice de ostilitate, în comportamentul extravagant şi în ideile simpliste, în poziţiile maniheiste, în teoriile complotului, în rasismul şi în exaltarea sa cu privire la măreţia Statelor Unite ale Americii.

>

Partidele populiste recrutează, cu prioritate, indivizii fără bagaj academic şi fără formare profesională, atuuri care le-ar permite din plin să evalueze consecinţele opţiunilor pe care şi le asumă. Discursurile acestor partide întreţin un limbaj polemic, sărac în cuvinte, deseori grosolan. Linguşesc oameni cărora le este greu să reprezinte un simbol, să recunoască aspectele echivoce ale realităţii, să facă faţă mizelor complexe şi încărcate de contradicţii. Aceşti alegători nu au nici un dram de răbdare cu privire la problemele economice deseori complicate, nici gustul dezbaterii politice. Purtaţi de furie împotriva unor elite conducătoare şubrede, aceştia susţin programele care contravin propriilor interese: putem constata acest lucru în poziţia pe care o au cu privire la liberalizarea

Să ne amintim cazul Donald Trump.

schimburilor, la ocuparea forţei de muncă, la contractarea de datorii şi la bani. Abuzând de procedurile hotărârilor luate în urma dezbaterilor democratice, subminează, în mod paradoxal, legitimitatea proiectului naţional.

Idioţi, deci? Această noţiune nu aparţine limbajului ştiinţelor sociale. Dacă prostia politică ar fî doar o problemă de educaţie, am şti acest lucru... Populismul mobilizează indivizi a căror judecată este înceţoşată de emoţii si ale căror pasiuni, uneori defecte esenţiale, le întunecă capacităţile cognitive. Reţetele sale magice seduc, iar această stare de spirit contaminează toate mediile. De fapt, opiniile politice ale inteligheţia nu sunt infailibile. În Franţa, ca şi în alte părţi din Europa, fanatismul politic — naţionalism, fascism, Stalinism, maoism, trecând prin troţkism şi alte itinerarii bizare — a fost susţinut de oameni al căror rafinament

3

intelectual era incontestabil[CXVI]. În plus, părerea experţilor, cei pe care se sprijină astăzi guvernele europene şi instituţiile internaţionale, pentru a legitima politicile sociale nu de puţine ori nefaste, nu decurge tot timpul dintr-o raţionalitate democratică incontestabilă.

Se incriminează cu plăcere evoluţia societăţilor liberale, deposedarea indivizilor sub influenţa pieţei şi

CXVI E Hourmant, *Le Desenchantement des clercs,* PUR» 1997; T. Wolton»

a „culturii narcisismului[CXVII] a cărei înflorire o favorizează. Dimpotrivă, dacă nu profită toată lumea, este dificil să fii la adăpostul iluziilor zămislite de consumerism.

Nu e o întâmplare faptul că Donald Trump, Silvio Berlusconi şi Beppe Grillo au jucat un rol important în tele-realitate şi în lumea spectacolului, un mediu favorabil miturilor şi formulelor magice. Lumea lor artificială se prezintă ca fiind reală, în timp ce mobilizează sfera

CXVII *Histoire mondiale du communism^* vol. 3> *Les complices^* Grasset, 2017

fantasmagoriilor individuale şi colective. Ea stârneşte tot soiul de pulsiuni asociale şi suscită, de asemenea, frustrări în faţa dorinţelor hedoniste pe care le stimulează. Eterogenitatea din ce în ce mai pronunţată a proceselor de socializare, legată, în special, de complexitatea crescândă a structurilor familiale, descompunerea cadrelor instituţionale şi normative tradiţionale, precum şi a solidarităţilor civice pe care le susţineau nu sunt probabil lipsite de legătură cu sporirea puterii unei incivilităţi care favorizează populis- mul. În faţa acestor derive, protecţia democraţiei, la fel ca şi lupta împotriva decăderii cetăţenilor, trece prin apărarea principiilor, prin cadre şi echilibre instituţionale necesare protejării statului de drept. Ea necesită şi urmărirea unor politici ce au ca finalitate dreptatea socială.

CVM SA LUPTAM ÎMPOTRIVA ERORILOR COLECTIVE?

Claudie Bert

Jurnalist ştiinţific,
specializată în ştiinţe socioumane

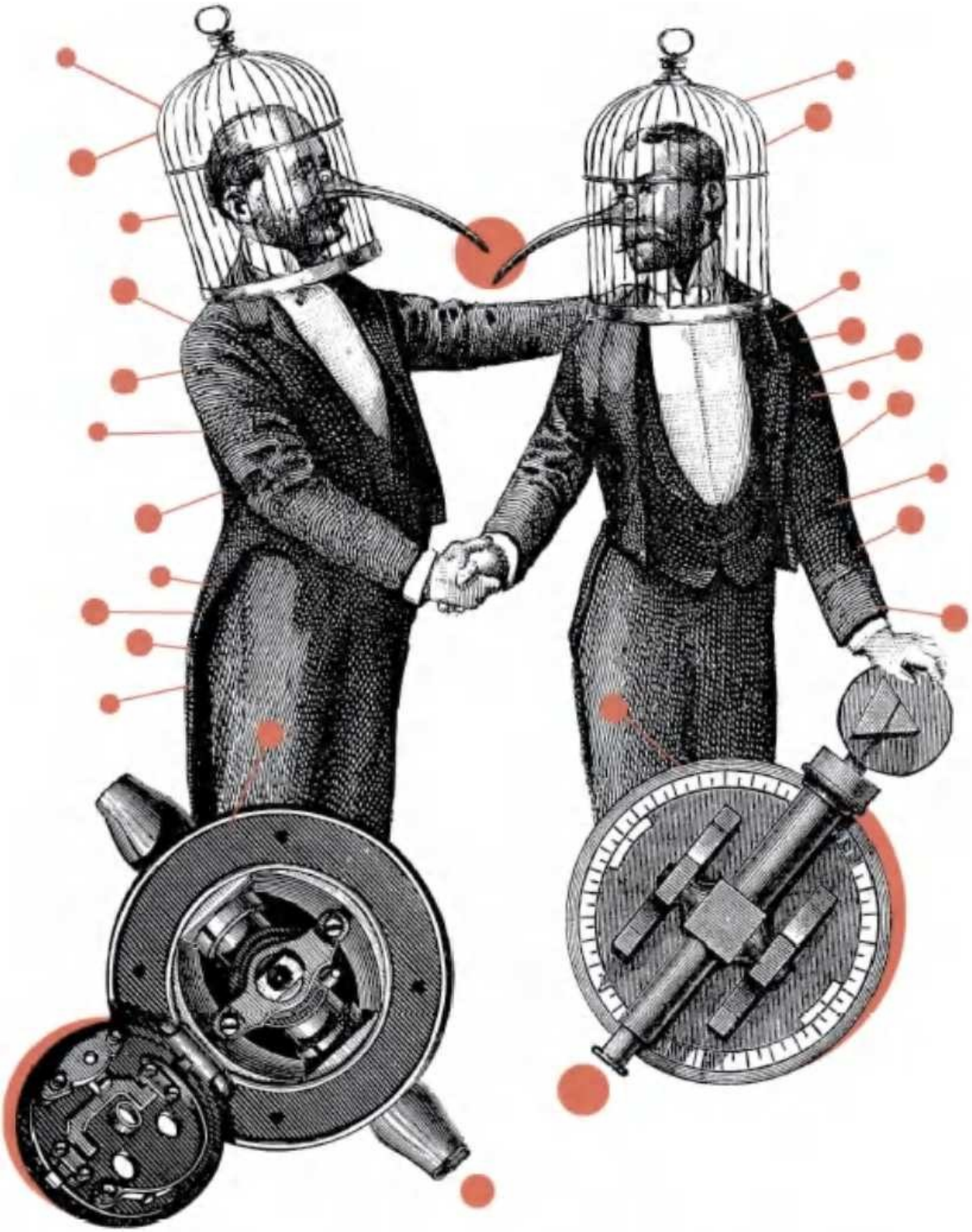

Intr-o primă carte publicată în anul 2002', Christian Morel, fost salariat cu funcţie de conducere în resurse umane devenit sociolog, ne oferă mai multe exemple despre ceea ce numeşte „decizii absurde": două petroliere urmează rute aproape paralele, dar unul dintre ele schimbă direcţia şi blochează drumul celuilalt, care nu poate astfel evita să intre în el; sau un avion se pregăteşte să aterizeze, când pilotul, având impresia că trenul de aterizare nu a fost coborât, continuă să se învârtă deasupra pistei, pentru a lăsa timp personalului de bord să îi pregătească pe pasageri pentru o aterizare dificilă — şi avionul se prăbuşeşte la sol, din lipsă de carburant.

Prea multă ierarhie ucide...

De asemenea, autorul face o recenzie despre „metaregulile" menite să sporească fiabilitatea deciziilor care s-au impus în mod progresiv (sau sunt pe cale de a se impune) în aceste medii diferite de risc.

[1] *Les Decisions absurdes,* Gallimard, 2002. *Les Decisions absurdes II. Comment les eviter,* Gallimard, 2012. *Les Decisions absurdes III. L'enfer des regies, les pieges relationnels,* Gallimard, 2018

Aspectul cel mai interesant al acestor metareguli constă în faptul că ele sunt deseori contraintuitive. Aşadar, avem cu toţii o viziune a comandantului — sau a pilotului —, „singurul şefia bord"; iar dacă am fi întrebaţi: „Şi, în caz de pericol?", am răspunde probabil spontan: ,^4 *fortiori,* în caz de pericol, trebuie să ascultăm de el, orice ar fi!" Ei bine, nu! Respectul strict al ierarhiei este un factor de risc, aşa cum s-a întâmplat în cazul companiei Korean Air. În anii 1990, aceasta a fost victima unei serii de accidente teribile, pe care toate anchetele le-au atribuit în principal unui factor — exces de ierarhie în cabina de pilotaj: pilotul îşi copleşise cu dispreţ subordonaţii; nici copilotul, nici inginerul de zbor nu au îndrăznit să corecteze o greşeală a acestuia etc.

La începutul anilor 2000, noul director al companiei trage învăţăminte din aceste anchete, impunând o serie de practici complet diferite de cele anterioare şi de tradiţiile culturale ale ţării: comunicarea trebuie să fie deasupra ierarhiei, promovarea se face pe merit, nu pe vechime, toţi angajaţii primesc o instruire privind factorii umani şi se adoptă principiul nesancţionării erorilor. Rezultat: compania figurează astăzi printre cele mai sigure din lume. Acest principiu al nesancţionării greşelilor este împotriva opiniei comune. De îndată ce se produce un accident, se înalţă de peste tot acelaşi strigăt: „Cine este vinovatul?[11] Or,

Administraţia Federală a Aviaţiei, care controlează aviaţia în SUA, ca şi Korean Air şi Air France îşi îndeamnă personalul navigant să raporteze în detaliu orice eroare, sub anonimat. Mai multe sisteme de sănătate au adoptat aceeaşi dispoziţie cu privire la greşelile comise în spitale. Astfel, acestea sunt cunoscute mai bine si evitate mai uşor.

Unanimitatea? Ai grijă!

O altă constatare care este în dezacord cu simţul comun priveşte hotărârile din sânul unui grup. Dacă decizia este luată în unanimitate, sigur este cea bună? Ei bine, nu: în mediile cu riscuri, experienţa ne-a învăţat să ne temem de efectele de „fals consens[11]: membri ai unui grup au tăcut, pentru că se temeau să-şi contrazică şeful, pentru că se simţeau a fi în număr prea mic etc.

De unde şi adoptarea unor proceduri menite să testeze pretinsul consens: obligaţia de a invita fiecare membru al grupului să îşi exprime părerea personală, includerea sistematică a unui „avocat al diavolului[11] care va fi însărcinat să apere opinia minoritară... Metaregulile enunţate mai sus privesc toate comportamentele umane. Prin urmare, nu este surprinzător să constatăm tendinţa de a crea forme de instruire privitoare la factorii umani, pe lângă studiile tehnice, în pregătirea profesională a piloţilor, a chirurgilor şi a ghizilor montani: studierea teoretică şi practică a interacţiunilor în sânul unui grup, factorii care influenţează luarea deciziei. Un studiu recent,

citat tot de Christian Morel, ilustrează interesul faţă de o asemenea pregătire: în cele 74 de centre de chirurgie din cadrul Veterans Health Administration (SUA) care urmaseră aceste cursuri de instruire, mortalitatea în urma operaţiilor chirurgicale a scăzut cu 18% în cursul anilor următori, în comparaţie cu 7% din cele 34 de centre care nu urmaseră încă pregătirea.

O paranteză în mod special pentru cititorii care, netră- ind într-un mediu de risc, nu se simt vizaţi: iată un exemplu extras din viaţa cotidiană, povestit de autor în prima sa carte. Un cuplu îşi primeşte copiii căsătoriţi la reşedinţa din Texas. Se înregistrează 40 de grade Celsius la umbră. Sorb cu toţii un suc răcoritor pe terasă, când capul familiei strigă: „Ce-ar fi să mergem să mâncăm ceva la Abilene?” (oraşul „vecin”, după criteriile americane: 170 de kilometri dus-întors). Acceptă toţi. Patru ore mai târziu, se întorc să se trântească din nou pe terasă, epuizaţi de căldură şi dezamăgiţi de un prânz prost — şi descoperă că nici unul dintre ei nu avusese chef să meargă la Abilene, însă fiecare crezuse că ceilalţi trei îşi doreau acest lucru! Dacă ar fi aplicat meta- regula neîncrederii cu privire la consensurile aparente...

PE CE CONSUMĂM ca NIŞTE PROSTI?

9

întâlnire cu Dan Ariely

Titularul catedrei de Economie comportamentală
la Massachusetts Institute of Technology

Cum aţi defini

dumneavoastră economia comportamentală?

înainte de a răspunde la această întrebare, trebuie explicat ce este „economia standard", în raport cu care se defineşte economia comportamentală. Economia standard este construită în jurul unorîntrebări simple. De exemplu, cum ar trebui să se comporte oamenii în ceea ce priveşte alegerile referitoare la consum sau la investiţii, pentru a-şi maximiza deciziile. Această abordare a dus la formularea unei teorii a actorului rational, fie el consumator sau producător, şi, pornind de aici, s-au tras concluzii politice cu privire la modul în care trebuie gestionată economia: care sunt cele mai bune instituţii si cele / / mai potrivite decizii în materie de alocare a resurselor.

Economia comportamentală nu porneşte de la acest punct de vedere. Ea încearcă să descrie modul în care se comportă indivizii într-o situaţie reală. Scopul ei nu este acela de a defini un ideal de raţionalitate, ci de a analiza felul în care oamenii acţionează în mod efectiv. Astfel, această disciplină a pus la punct experimentări cu privire la maniera în care aceştia evaluează mai multe alegeri atunci când sunt confruntaţi cu o decizie economică.

De exemplu, să pornim de la o întrebare simplă: de ce există oameni obezi? Perspectiva asupra economiei standard răspunde că oamenii sunt consumatori avertizaţi, prin urmare, ei decid să mănânce ce au poftă să mănânce, după ce au făcut calculul avantajelor şi cheltuielilor. Iar dacă mănâncă prea mult şi devin obezi, este alegerea lor.

Potrivit economiei comportamentale, oamenii devin obezi din cu totul alte motive. Mulţi si-ar dori să mănânce / /

mai puţin, să îşi controleze mai bine greutatea, însă, atunci când se află în faţa farfuriei, le este greu să se abţină. Alţii încearcă să slăbească, dar eşuează deseori. Sunt supuşi unor tentaţii pe care nu le pot controla; fac evaluări false cu privire la angajamentele viitoare, cum ar fi acela de a ţine un regim alimentar, lată deci diferenţa fundamentală dintre economia standard şi politica economică.

Care sunt principalele tipuri de influenţă

studiate de economia comportamentală?

Mai întâi, emoţiile joacă un rol esenţial în comportamentul nostru de cumpărături. Majoritatea acţiunilor noastre sunt ghidate mai mult de emoţie şi mai puţin de raţiune. Dacă trăieşti neplăcuta experienţă de a te afla în faţa unui tigru, prima reacţie este să fugi şi să nu te gândeşti care este cea mai bună atitudine de adoptat. în viaţa de zi cu zi, de cele mai multe ori, procedăm astfel.

O emoţie precum teama este o bună povăţuitoare: ea ne împinge să fugim din faţa pericolului. însă reacţiile afective ne fac să cedăm în fata unor stimuli care / / ne sunt puşi în faţă. Majoritatea produselor de consum sunt concepute pentru a suscita în noi reacţii emoţionale: de exemplu, Dunkin' Donuts (gogoşi americane) sunt pregătite şi decorate astfel încât să atragă pofta gurmanzilor iubitori de zahăr şi de smântână. Vitrinele magazinelor prezintă produse într-o manieră care să le facă foarte atractive şi să-l ispitească pe consumator, lată de ce, într-un supermarket, cumpărăm deseori mai multe produse decât am prevăzut iniţial: dorinţele noastre au fost stimulate de prezentarea unor produse atrăgătoare, plasate sub ochii noştri şi la îndemână.

în faţa acestor tentaţii dispunem, bineînţeles, de o capacitate de *self-control.* Dar şi autocontrolul este limitat, fiind supus unor mecanisme psihologice bine studiate de către economia comportamentală.

Să ne închipuim că punem un amator de ciocolată să aleagă: preferaţi să vă oferim o jumătate de cutie cu ciocolată acum sau o cutie întreagă săptămâna următoare? Dacă este vorba despre un cadou, fără să dea ceva în schimb, persoana are interesul să aştepte săptămâna care vine. Dar de fapt, în cele mai multe dintre cazuri, fermecată de ciocolată, va prefera să-şi sacrifice interesul pe termen lung, în beneficiul plăcerii imediate.

Suntem astfel supuşi -în permanenţă, în viaţa de zi cu zi – unor dileme de această natură. Să luăm cazul studentului care îşi neglijează orele de studiu pentru a merge la cinema, tentat de un film: alegerea sa între a rămâne să lucreze şi a ceda ispitei este dezechilibrată. Dacă decide să rămână acasă, consecinţa e imediată, si rezultatul scontat (mai multe şanse de reuşită la

examene), ipotetic şi pe termen lung. Din contră, mergând la cinema, beneficiul este imediat, şi preţul deciziei, amânatîntr-un viitorîndepărtat.

lată de ce facem deseori alegeri imediate, care merg în sens opus proiecţiilor noastre pe termen lung. Cei care procrastinează cunosc foarte bine această problemă.

Există o modalitate prin care să ne dominăm emoţiile si să gestionăm mai bine consumul?

Nu există o soluţie unică şi simplă pentru a-i ajuta pe oameni să-şi „controleze" consumul. însă, înainte de orice, putem crea mici invenţii personale, care să ne permită să facem alegeri mai bune. în urmă cu câţiva ani, m-am îmbolnăvitfoarte grav, iar viaţa mea era pusă în primejdie. Medicii mi-au dat un tratament foarte greu de suportat: medicamentele îmi provocau greţuri insuportabile timp de ore întregi. Mulţi bolnavi preferau să sară peste anumite şedinţe terapeutice sau chiar abandonau, în ciuda pericolului. Atunci am inventat un truc care să mă ajute să depăşesc încercarea grea. Ori de câte ori trebuia să fac teribila injecţie, îmi îngăduiam să privesc un film (lucru pe care ador să-l fac). Astfel, nu numai că starea de rău era mai uşor de suportat, dar asociasem mental medicamentul cu o recompensă, nu cu o suferinţă. Când ştiam că va trebui să iau medicamentul, în locul durerilor intolerabile, mă gândeam la răsplată. Şi a funcţionat! Când am terminat procedurile, medicul a fost surprins: eram singurul pacient care dusese tratamentul la bun sfârşit.

lată o modalitate de a folosi vicleşuguri cu propria persoană şi cu propriile slăbiciuni. Atunci când încercăm să ne controlăm comportamentele de consum, poate fi utilă inventarea unor asemenea tehnici. Insă putem recurge, de asemenea, la tehnologii care îi îndeamnă pe consumatori să-şi controleze consumul. Astfel, s-a demonstrat că americanii scad semnificativ consumul de electricitate din casă, dacă firma de distribuţie a energiei electrice le furnizează o mică lampă

ambientală, care devine roşie atunci când sunt în funcţiune prea multe aparate electrice şi consumul depăşeşte un anumit prag.

În fine, există şi măsuri politice de stimulare, care încurajează sau disuadează consumatorii sau producătorii să consume sau să fabrice anumite produse în detrimentul altora, penalizând produsele poluante, favorizând produsele sustenabile din punct de vedere etic, impulsionând spre economisire sau spre limitarea creşterii costurilor cu utilităţile. Alegeri personale controlate şi stimuli publici, iată mijloacele care încearcă să promoveze economia comportamentală, pornind de la observarea comportamentelor de consum.

Interviu realizat de
Jean-Franţois Dortier

PARADOXURILE ABUNDENTEI

Iată o experienţă de marketing surprinzătoare. Pe un raft de vânzare, li se prezintă consumatorilor şase tipuri de dulceaţă. La sfârşitul zilei, se numără borcanele vândute. A doua zi, se expun de această dată 24 de sortimente de dulceaţă. Ulterior se comparară cifrele vânzărilor şi... surpriză, vânzările sunt superioare când există şase tipuri de dulceaţă, faţă de 24! Morala: abundenţa posibilităţilor de alegere frânează actul cumpărării!

Experimentul a fost realizat şi monitorizat de Sheena Lyengar, profesor la Universitatea Columbia, autoare a volumului *The Art of choosing* (Twelve, 2010). Cartea insistă asupra unui paradox al societăţii noastre de consum: indispoziţia provocată de multitudinea posibilităţilor de alegere, în faţa atâtor oferte, consumatorul este parcă paralizat. O experienţă pe care fiecare a trăit-o. în epoca televiziunii publice, când nu erau decât trei canale disponibile, telespectatorul îşi alegea imediat postul preferat. Astăzi, cu telecomanda în mână, el poate

zapa şi 15 minute cele câteva sute de canale care îi sunt propuse. Diversitatea prea mare a ofertei favorizează indecizia şi provoacă chiar o anumită insatisfacţie: aceea de a nu găsi programul ideal.

Prea multe posibilităţi dăunează alegerii

Se spune adesea că prea multă informaţie distruge informaţia. Utilizatorii de Internet ştiu şi ei că imensitatea resurselor / / f disponibile pe web îl dezorientează uneori pe exploratorul care caută o lămurire simplă şi clară. Cu cât aprofundăm mai mult un subiect, cu atât se deschid mai multe piste; noţiunile pe care credeam că le-am înţeles devin mai complexe, datele se acumulează şi riscăm să fim înghiţiţi de avalanşa faptelor. Acesta este paradoxul societăţii abundenţei.

Odinioară, mâncarea era lucru rar şi mulţi oameni sufereau de foame. Astăzi, trebuie să învăţăm să ne abţinem în faţa abundenţei şi a multiplelor tentaţii alimentare care ni se oferă. La fel se întâmplă cu informaţia: milioane de site-uri la un click distantă, sute de canale TV accesibile din teleco- mandă, mii de cărţi prezente în biblioteci şi librării.

În domeniul marketingului, abundenţa dăunează, de asemenea, deciziei. în *The Paradox of Choice: Why More is Less* (2004), sociologul Barry Schwartz reperase deja fenomenul de supraîncărcare mentală. în societăţile în care abundă hrana, informaţia, divertismentul, problema noastră nu e aceea de a găsi resurse, ci de a mai elimina din ele.

J.-F. D.

OMlt= SPECIA
INIMAEĂ CARE
ÎNDRĂZNEŞTE
ORICE

Laurent Begue

Membru ai institutului Universitar
din Franţa si directorul
Casei Ştiinţelor Omului – Aipes

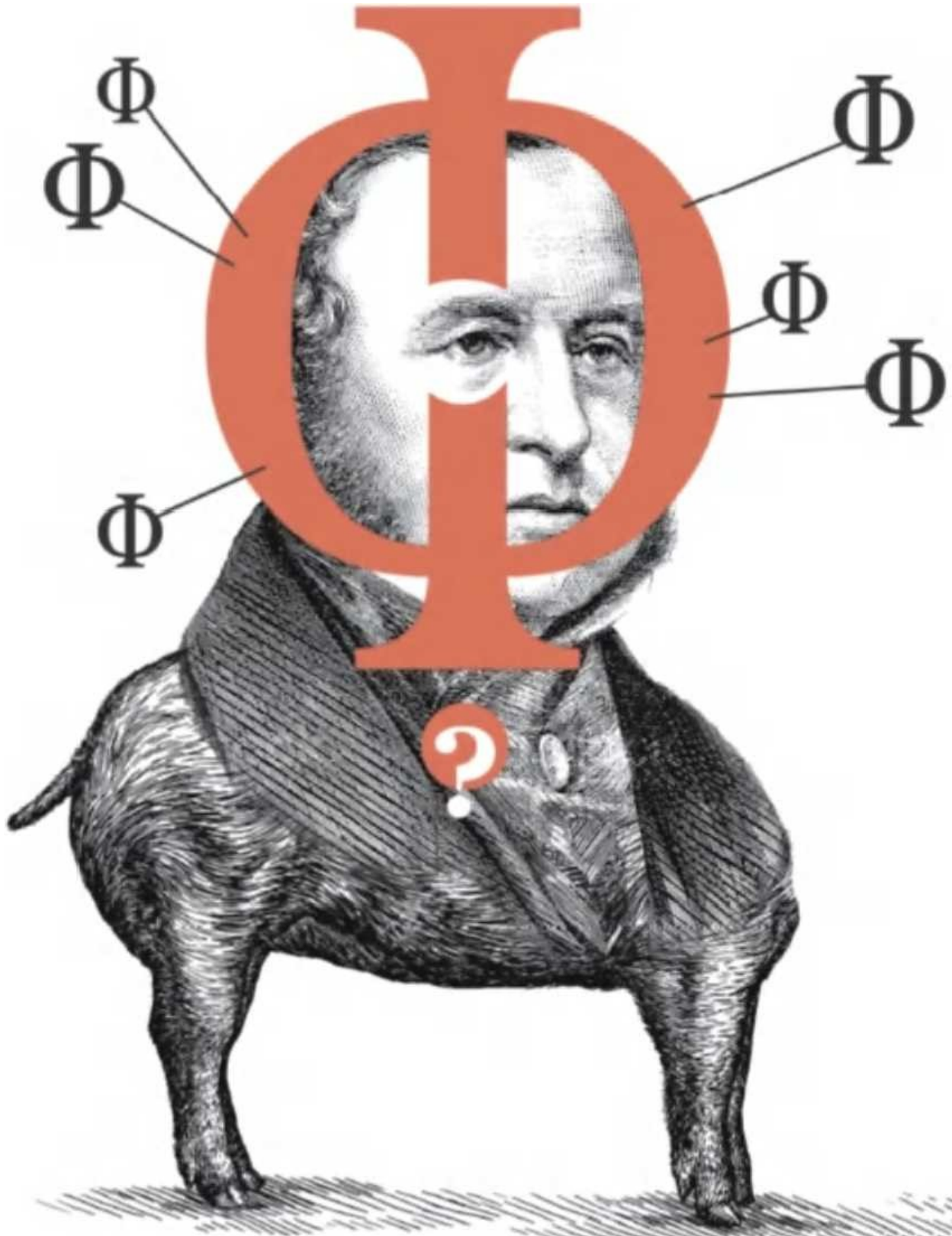
Φ
Φ
Φ
Φ
Φ
Φ
Φ
?

Mâncăm totuşi vacile pe care le iubim.
Alain Souchon, „Sans queue ni tete” (1993)

Salve de tunuri regale în curtea din faţă plină ochi a palatului Versailles. Este ora 13 fix, în data de 19 septembrie 1783, în faţa lui Ludovic al XVI-lea şi a familiei sale, o raţă, un cocoş şi o oaie intră senine în istoria aerospaţială. Instalat în coşul de trestie ataşat la balonul cu aer cald al fraţilor Montgolfier, echipajul se ridică curând la 600 de metri înălţime, apoi parcurge mai mulţi kilometri, în uralele publicului stupefiat. În ciuda neşansei unei rupturi a balonului, care le va scurta zborul istoric, cei trei eroi, personalităţi cu lână şi pene, aterizează în pădurea Vaucresson. Vor fi recompensaţi de Delfinul Franţei, care le va deschide porţile menajeriei sale. La numai câteva săptămâni după isprava aeronauţilor noştri involuntari, a venit rândul oamenilor să ia calea aerului, cu riscuri minime.

Începând cu această dată, animale acvatice sau terestre (prepeliţe, meduze, pisici, câini, maimuţe, salamandre...) au fost propulsate cu zecile în stratosferă, fără să fi avut mereu o stea norocoasă, ca premergătorii lor. Şi la începutul secolului XXI, pentru a desfăşură experimente ştiinţifice, dar şi pentru a-şi asigura producţia industrială sau pentru a-şi satisface nevoile alimentare, umanitatea decimează nenumărate animale. În lume, circa 100 de milioane dintre acestea

sunt utilizate anual în laboratoare[CXVIII], 70 de miliarde de păsări şi mamifere sunt omorâte pentru alimentaţie şi sunt pescuiri o mie de miliarde de peşti. Pentru ca o asemenea să fie posibilă, nu numai că am conceput protocoale ştiinţifice şi zootehnice sofisticate, dar am şi pus în practică mecanisme psihologice care să ne lase să ignorăm sau să legitimăm pagubele care rezultă din această exploatare.

Dacă daunele produse de *Homo sapiens* în rândul altor specii nu ar avea şi consecinţe extrem de nefavorabile pentru specia umană însăşi, nu am putea vorbi decât despre insensibilitate şi cruzime, nicidecum despre „prostie”, termen care apare în ridul poznaş al acestei cărţi. Din păcate, prin exploatarea generalizată a animalelor, umanitatea riscă să-şi urmeze călătoria precum montgolfierul avariat: în condiţii periculoase. Unii autori publică astăzi lucrări destinate publicului larg, folosind titluri şocante cu privire la ravagiile ecologice şi la barbaria fermelor industriale *(FarmagecHon)* sau denunţă pescuitul intensiv *(Aquacalypse'),* dar, în ciuda acestor avertismente, ne culcăm pe-o ureche. Căci specia căreia îi aparţinem dispune de privilegiul primejdios de a fi dotată cu resorturi psihologice care să permită prostiei sale spectaculare să prospere într-un raport nechibzuit cu celelalte animale.

Henric al IV-lea, regele care voia ca fiecare supus al său să aibă duminica în oală o găină, se dotase cu un ministru de Finanţe celebru, Sully, căruia îi plăcea să

CXVIII A. Jougla, *Profession: Animal de laboratoire,* Autrement, 2015

spună că „păşu- natul si aratul sunt cele două mamele ale Franţei”. În ecou

> >

la această imagine câmpenească, indicăm aici că mamelele prostiei umane în raport cu animalele sunt triple: incoerenţa, ignoranţa şi raţionalizarea.

Mamela incoerenţei logice

În lucrarea sangvinară *L 'Imposture intellectuelle des carnivores',* Thomas Lepeltier ne împărtăşeşte perplexitatea sa fals candidă în faţa incoerenţelor noastre: „Dacă te amuză să zdrobeşti pisoiaşi într-un mixer, să castrezi un câine fără anestezie, să ţii închis un cal toată viaţa lui într-un ţarc minuscul, unde nu pătrunde lumina zilei, vei fi urmărit în justiţie pentru rele tratamente aplicate animalelor. Rişti doi ani de închisoare. De ce instituţiile publice aprobă strivirea de vii a puilor de găină masculi, închiderea găinilor, pe toată durata vieţii lor, în cuşti minuscule, precum şi tăierea, an de an, a milioane de iepuri, miei, porci [...]”? Dreptul moşteneşte această incoerenţă şi o perpetuează, căci consideră că „animalele sunt fiinţe vii dotate cu sensibilitate", precizând că „sub rezerva legilor care le protejează, animalele sunt supuse regimului bunurilor personale" (Articolul 515—15 din Codul civil[CXIX CXX]). Să luăm cazul iepurelui: el reprezintă astăzi unul dintre animalele de companie cel mai des întâlnite în Franţa, dar şi mamiferul cel mai consumat.

CXIX Max Milo, 2017
CXX Codul civil francez

Dacă nu ne achităm de obligaţiile faţă de acesta, neglijând să îl hrănim, să îl îngrijim şi să îi garantăm condiţii de existenţă conforme nevoilor sale, riscăm foarte mult să fim în afara legii, pentru că „fapta, publică sau nu, de a exercita abuzuri grave, sau de natură sexuală, sau de comitere a unui act de cruzime faţă de un animal domestic sau domesticit, sau ţinut în captivitate se pedepseşte cu doi ani de închisoare şi 30 000 de euro amendă[11] (Articolul 521-l din Codul penal). Şi totuşi legea autorizează creşterea iepurilor în baterii, în condiţii de izolare incalificabile.

În spatele acestei lipse de coerenţă se ascunde totuşi o raţionalitate de o cu totul altă natură. Intr-adevăr, valoarea animalului este indexată în funcţie de utilizarea instrumen- tală sau afectivă a acestuia ori de reprezentările justificatoare pe care oamenii le întreţin cu privire la specia în cauză. Este, de altfel, şi cazul apărătorilor animalelor: potrivit observaţiilor unui veterinar, activiştii care luptă împotriva experimentelor realizate pe animale acţionează în special împotriva laboratoarelor sau a cercetătorilor care folosesc primate sau câini şi mai puţin şoareci şi şobolani. Aproape două treimi dintre persoanele care sunt de părere că una dintre priorităţile mişcărilor de luptă pentru apărarea animalelor rezidă în abolirea utilizării pieilor acestora în scop vestimentar recunosc că poartă haine sau pantofi din piele. Acest antropocentrism, care organizează valoarea animală potrivit intereselor umane, este cheia ierarhiei pe care o realizăm între animale.

Mamela ignoranţei

Pentru orice persoană care foloseşte animalele, ignoranţa este cea mai mângâietoare reconfortate. Recent, artistul de circ Andre-Joseph Bouglione, hotărând să excludă pe viitor animalele din spectacolele sale, mărturisea că „balansul uşor pe care îl fac elefanţii când stau pe loc însemna pentru mine că erau relaxaţi [...] Ceea ce credeam că este un semn de destindere era, de fapt, o tulburare legată de claustrare’[44]. Ignorarea capacităţilor cognitive, perceptive şi senzoriale ale animalelor ar fi autorizat constrângerea lor de-a lungul secolelor, aşa cum arăta Descartes — poate pentru a justifica vivisecţiile pe care el însuşi le-a practicat ca om de ştiinţă — în studiile sale cu privire la animalele-maşină descrise în *Discurs asupra metodei.* „Urlă, dar nu simte nimic[44], jura Malebranche când îşi bătea câinele. Dar să nu-i luăm peste picior pe venerabilii noştri filosofi, pentru că nerozia este atemporală. În iunie 2017, ziarul *Washington Post* publica o anchetă realizată online, pe un eşantion reprezentativ de americani: 7% dintre respondenţi (peste 16 milioane de persoane) afirmau că laptele cu cacao provenea de la vaci maro. Din lac în puţ, un studiu al Departamentului american al Agriculturii punea în lumină faptul că un adult din cinci nu ştia din ce animal provine carnea din hamburgeri. Doi cercetători de la Universitatea Davis din California, Alexander Hess şi Cary Trexler, au chestionat copii de 11—12 ani şi au constatat că 40% dintre ei nu ştiau că respectiva carne e de la vaci şi 30% nu ştiau că brânza

se face din lapte. Ignoranţa alimentară străluceşte la fel de tare şi din partea aceasta a Atlanticului: o cercetare realizată în Franţa pe copii cu vârste între 8 şi 12 ani indica faptul că 40% nu ştiau de unde vin produse precum jambonul, iar două treimi nu puteau să se pronunţe asupra originii steakului. În plus, o proporţie ridicată de copii declara că peştele este lipsit de oase. Care ar fi procentul copilaşilor

[1] A.J. Bouglione, *Contre Sexploitation animale,* Tchou, 2018

care ar considera că glandele mamare ale vacilor secretă lapte spontan, fără viţel de alăptat? Pariurile sunt deschise.

Ignoranţa multiseculară a oamenilor cu privire la cogniţia animală a favorizat raporturi de dominare, în privinţa cărora progresul etologiei cognitive şi al neuroştiinţelor nu permite încă decât corijări anevoioase. Cu toate acestea, experţii consideră astăzi că „animalele non-umane posedă substraturi neuroanatomice, neurochimice şi neurofîziologice de stări de conştiinţă, precum şi capacitatea de a manifesta comportamente intenţionale" (Declaraţia de la Cambridge, 2012) şi nu ducem lipsă de studii care ne permit să demonstrăm că animalele nu sunt atât de proaste[1]. Dar simpla difuzare a cunoştinţelor este fără îndoială insuficientă pentru a trata extravagantele raţiunii. Cu atât mai mult cu cât consortiile umane a căror profesie este creşterea animalelor şi vânzarea producţiei se străduiesc să propage o iconografie rustică şi idilică a vacilor surâzătoare şi a găinilor nerăbdătoare să ajungă în farfurii. Aşa cum observă

filosoafa Florence Burgat[CXXI CXXII], suprimarea animalului şi descărnarea lui fac parte dintr-o minuţioasă eufemizare a realităţii creşterii animalelor şi a tăierii lor, care transpar în consemnele industriei de profil. Filosoful Martin Gibert[CXXIII] arată că, în anul 2013, publicaţia *Paysan breton hebdo* informa în mod pertinent crescătorii: „trebuie să *«dezanima- Uzăm»* produsul, adică să rupem legătura afectivă pe care o putem avea cu animalul, insistând asupra produsului finit". În aceeaşi optică disimulatoare, o revistă a profesionişţilor cărnii, citată de Scott Pious, de la Universitatea Wesleyand, amintea că „a-i spune unui consumator că bucata de coastă de miel pe care tocmai a cumpărat-o este o parte din anatomia uneia dintre creaturile acelea mici şi delicate pe care le vedem ţopăind pe câmpuri primăvara este probabil calea cea mai sigură de a-l transforma în vegetarian'[1].

Mai există o formă de ignoranţă care merită menţionată. Ea priveşte minimizarea sistematică de către consumatori a cantităţii de carne ingerată. De exemplu, rezultatele mai multor studii indică faptul că între 60% şi 90% dintre persoanele care se definesc a fi vegetarieni au consumat carne în zilele precedente anchetei. Majoritatea studiilor cu privire la vegetarianism scot la lumină faptul că nu mai puţin de două treimi dintre cei ce se declară vegetarieni

---

CXXI M. Bekoff, *Les Emotions des animaux,* Payot, 2009
CXXII E Burgat, *L'Animal dans les pratiques de consommation,* Puf, 1998
CXXIII M. Gibert, *Voir son steak comme un animal mort,* Lux, 2015

consumă ocazional pui şi 80% dintre ei mănâncă peşte! În fine, este suficient

să le aduci la cunoştinţă participanţilor că vor viziona un reportaj despre suferinţa animală, ca ei să reducă inconştient cantitatea de carne pe care spun că o consumă. Uneori, pentru a diminua chinul acestor fiinţe, anumiţi consumatori nu mai cumpără tăviţe cu carne roşie... dar măresc consumul de carne de pasăre, ceea ce amplifică numărul de animale consumate şi, prin urmare, de animale care probabil au suferit (pentru a obţine echivalentul de carne furnizată de o singură vacă, trebuie sacrificaţi 221 de pui).

Pentru cei care au optat, în cele din urmă, pentru o alimentaţie fără carne, lucrurile nu se opresc aici! Deşi carnaţii cărora li se spune „fără carne” nu sunt socotiţi

mai puţin buni decât cei preparaţi pe bază de carne animală, persoanele ale căror răspunsuri la un chestionar permit stabilirea faptului că valorizează puterea şi cărora li s-a dat să consume un cârnat vegetarian li se pare mai gustos, dacă le faci să creadă că ar conţine carne. Un alt studiu arată că cei cărora li se dă să guste un baton nutritiv îl găsesc mai puţin savuros dacă li se spune că este preparat pe bază de soia, deşi nu conţine soia!

Mamela raţionalizării

La ignoranţa obişnuită se adaugă ceea ce am putea numi o ignoranţă motivată. Pentru a preîntâmpina neajunsul unei conştientizări a incoerenţei dintre comportamentele de consum şi reprezentările legate de animalele consumate (care ar justifica abstinenţa), o soluţie comodă constă în modificarea acestor reprezentări, cum sugerează teoria disonanţei cognitive. Spre exemplu, un studiu a arătat cum capacităţile mentale atribuite unei serii de animale erau corelate pur şi simplu la comestibilitatea lor: vacile sau porcii erau percepute ca animale dotate cu o viată mentală mai limitată decât cea a pisicilor, leilor sau antilopelor. Intr-un alt studiu, participan- ţii trebuia să aprecieze capacităţile mentale ale unei oi, după ce fuseseră informaţi că ovina urma să-si schimbe locul de

J >

păşunat sau, dimpotrivă, că avea să facă parte din meniu la o viitoare masă. În acest ultim caz, capacităţile sale mentale erau minimizate. Intr-un al treilea studiu (în care sare în ochi faptul că oamenii gândesc cu

papilele gustative), li se prezenta pe scurt participanţilor un mamifer care trăieşte în Noua Guinee, cangurul arboricol Bennett. Ulterior, se adăugau diverse informaţii. De exemplu, se preciza că locuitorii din Noua Guinee consumau carnea acestui animal sau, din contră, nu era menţionată nici o referinţă la consumul acesteia. Participanţii indicau apoi în ce măsură estimau că acest tip de cangur suferea dacă era rănit şi dacă merita să fie tratat conform unor criterii morale. Rezultatele au arătat că simpla desemnare a acestui animal în categoria de carne consumabilă era de ajuns ca să fie modificate capacităţile senzoriale care îi erau trecute în cont. Aceste capacităţi percepute determinau, la rândul lor, preocupările morale manifestate de participant cu privire la respectivul animal.

Putem prezenta pe întrecute alte trucuri de magie intelectuală care să permită justificarea consumului de carne, precum motivările finaliste („Plantele există pentru binele animalelor, iar animalele sălbatice pentru binele omu- lui” — Aristotel[CXXIV]), întreruperea empatică („Observăm [...] că moartea este dureroasă pentru animale. Şi acest lucru dispreţuieşte omul la animal” — Sfântul Augustin), mitologia eufemizantă a consimţământului animalului (care ne-ar oferi carnea sa în schimbul „bunelor" îngrijiri pe care le primeşte de la noi), negarea suferinţei animale („când sunt ucise, animalele suferă mai puţin dacă sunt inconştiente, nu conştiente"), invocarea ţelurilor înalte (cum ar fi „hrănirea umanităţii[11] sau „argumentul copilului

CXXIV R. Larue, *Le Vegetarisme etses ennemis. Vingt-cinq siecles de debats,* Puf, 2015

canceros", pentru a susţine cercetarea), chiar supravieţuirea („dacă Omul este condamnat la vegetarianism, nu va supravieţui"), referirea la o aporie alimentară (argumentul „ţipătului morcovului"), diabolizarea vegetarianismului (suspiciune de mizantropie, asimilare a vegetarianismului cu nazismul)... etc.

Oamenii şi-au permis să le facă orice animalelor. De fapt, după acest lucru îi şi recunoaştem, ar spune Michel Audiard. Dar nici o fatalitate. Unul dintre membrii speciei noastre, departe de a fi prost, de meserie filosof, afirma recent: „Dacă reflectez, devin vegetarian". Această mărturisire a lui Michel Onfray nu este contrazisă de ştiinţă: cei care consumă legu-minoase nu au creierul cât bobul de mazăre. Ba, mai mult: potrivit unei apariţii din *British Medical Journal,* copiii al căror coeficient de inteligenţă este superior mediei la vârsta de 10 ani ar opta mai frecvent când vor fi adulţi pentru un regim fără carne, iar acest lucru independent de clasa socială, de nivelul de educaţie şi de venituri. La fel, inteligenţa emoţională pare să nu le lipsească persoanelor care se abţin să îşi bage furculiţa în alte animale, ba chiar dimpotrivă, dacă e să dăm crezare unor cercetări. În concluzie, dacă pentru unii carnea va fi contribuit la dezvoltarea creierului strămoşilor

>

noştri, se prea poate ca de atunci să fi schimbat tabăra.

În nacela suspendată în spaţiu pe care o numim Terra, ceva nu este în regulă cu celelalte animale. Cunoaşterea crescândă a părţii noastre comune, ponderea de riscuri sanitare şi semnele care prevestesc

un crah ecologic sunt tot atâtea apeluri pentru a fi puţin mai inteligenţi.

AAAI AAULTA CARNE DECÂT RAŢIUNE

În Franţa, 99% dintre iepuri, 95% dintre porci, 82% dintre puii de carne şi 70% dintre găinile ouătoare sunt crescuţi în sistem industrial. în numeroase cazuri, condiţiile de viaţă şi de ucidere sunt inacceptabile (de exemplu, potrivit OABA, organizaţie pentru bunăstarea animalelor, mai mult de jumătate dintre animale sunt conştiente atunci când sunt sacrificate). Totuşi, fără să vorbim despre strivirea puilor, gavajul gâşte- lor, mutilarea sistematică a purceluşilor şi a vacilor, motivele pentru incriminarea creşterii intensive a animalelor nu lipsesc. Din punct de vedere sanitar, implicaţiile consumului de carne în bolile cardiovasculare şi în obezitate sunt dovedite, iar statutul de „probabil cancerigen pentru om" (şi de cancerigen dovedit pentru carnea procesată) este certificat de Organizaţia Mondială a Sănătăţii. într-o dare de seamă publicată de Academia Naţională de Ştiinţe (ANS), cercetători de la Universitatea din Oxford au calculat că, dacă umanitatea ar opta pentru o alimentaţie bazată pe produse vegetale, rata de mortalitate ar scădea într-un interval cuprins între 6% şi 10%.

Altă iraţionalitate: producţia de carne este o sursă de risipă la scară largă; pentru a obţine doar un kilogram de carne de vită, sunt necesare 25 de kilograme de materii prime de origine vegetală (4,4 kilograme pentru pui şi 9,4 kilograme pentru porc). Cât despre Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Alimentaţie şi Agricultură – FAO, aceasta estimează că este nevoie de 4 până la 11 calorii vegetale pentru a produce o singură calorie de carne. Această utilizare non-durabilă a resurselor agricole în serviciul cărnii, veritabilă „uzină anapoda de proteine", a fost recent scoasă la lumină într-o altă dare de seamă publicată

de ANS. Aceasta demonstrează că o substituire a materiilor de origine vegetală necesare pentru procurarea cărnii de vită, de porc, de pasăre, a lactatelor şi ouălor printr-o producţie vegetală destinată oamenilor ar permite extragerea de la două la 20 de ori mai multe prote- ine/hectar. Bazându-se pe singurele date agricole provenind dintr-un eşantion american, autorii estimează că ar fi posibilă h rănirea a 350 de milioane de persoane în plus.

De asemenea, creşterea animalelor are un impact puternic asupra mediului: reprezintă cauza principală a defrişărilor, contribuie mai mult decât orice altă activitate umană la emisia de gaz cu efect de seră (14,5% din emisiile totale, faţă de 13% din emisiile provenite din transporturi, conform FAO). Potrivit lui David Robinson, autorul cărţii *Meatonomics, „ca* să produci proteine animale este nevoie de 100 de ori mai multă apă, de 11 ori mai multă energie fosilă şi de cinci ori mai mult pământ" (vezi şi F. Nicolino, *Bidoche. L'indus- trie de la viande menace le monde,* Les liens qui liberent, 2009). în fine, creşterea concentraţionară a animalelor este considerată un factor favorizant al dezvoltării si transmiterii / epidemiilor şi, în unele ţări, fragilizează siguranţa sanitară a populaţiei, care, consumând animale a căror hrană conţine medicamente împotriva infecţiilor avantajate de izolarea animalelor în fermele de creştere intensivă, contribuie mai ales la afectarea eficacităţii antibioticelor.

/

L.B.

Cf SE POATE FACE ÎMPOTRIVA DOBETOCItOR?

Emmanuelle Piquet

Psiholog practician,
fondatoarea centrelor Chagrin Scolaire

Dobitoc” este un termen pe care se cuvine să-l definim înainte de orice, căci nu am şti cum să facem faţă unui duşman imposibil de definit, în apostrofarea „dobitocul naibii![CXXV] [CXXVI] se simte perfect furia instinctivă pe care o produce acest substantiv, spre deosebire de vărul său prezent în „prostul naibii!”, care sună mai afectuos, chiar dacă se înscrie în acelaşi registru al insultelor. La fel se întâmplă şi când avem de-a face cu „dobitoacă „ sau „proastă”: în afară de episoadele depresive foarte melancolice, atunci când ne purtăm cu asprime cu noi înşine în faţa oglinzii, spre exemplu, preferăm să ne spunem „mare prost/proastă eşti”, decât „mare dobitoc/dobitoacă eşti‘„.

Pentru că dobitocul stârneşte foarte des o ură imediată si violentă. Şi asta fiindcă îi este specific să se creadă deasupra regulilor, a codurilor şi a celorlalţi. Deseori, în mod obiectiv, pe nedrept. Insă felul agresiv care îi stă în caracter atunci îşi proclamă (explicit sau implicit) sentimentul nemăsurat de superioritate în faţa întregii lumi naşte în interlocutorii săi fie o izbucnire de iritare violentă şi incontrolabilă, fie o stupefacţie paralizantă. În ambele cazuri, dobitocul este reconfortat: căci rămâne un dobitoc, în vreme ce victima sa

---

CXXV în acest articol, termenul de „idiot" va fi folosit generic şi cu sensul omo

CXXVIlogului său feminin.

simte că se sufocă, vrând să-i dea foc, dar nu poate; iar dobitocul rămâne la fel, chiar dacă interlocutorul observă la el o muţenie înspăimântată. În faţa unui dobitoc mai mare, stă deoparte în mod ipocrit, dar va continua totuşi să se comporte la fel de blamabil cu cei pe care îi consideră mai slabi. Prin urmare, are toate motivele să rămână un dobitoc. În măsura în care deseori iese realmente câştigător, nu putem să contăm pe faptul că se va opri de la sine.

Prin urmare, bine ar fi ca aceia care au de suferit de pe urma dobitociei sale să îsi vadă de treaba lor.

Căci, din păcate, comportamentul dobitocului, care lasă de dorit, poate lăsa urme adânci şi în psihicul unora nu atât de dobitoci ca el, mai ales dacă aceştia nu reuşesc să modifice interacţiunile pe care le îndură în raport cu acesta. Iar dacă reuşesc (ceea ce este o veste bună), dobitocul poate înceta brusc să se mai comporte ca atare, în momentul în care nu mai consideră că este avantajat: mai exact, dacă consecinţele, în special asupra popularităţii sale, asupra puterii sau a sentimentului de atotputernicie devin negative, chiar şi în cazul în care înainte erau mai mult decât mulţumitoare.

Dobitocul stârneşte / foarte des o ură imediată si violentă, f

Să luăm câteva exemple din lumea preadultă, pentru că este primordial să îi oprim pe dobitoci de la o vârstă fragedă.

Dobitocul brutal

Popular prin teama pe care o naşte printre confraţii săi, mereu şi, prin urmare, mai avid de această putere ameţitoare, dobitocul de la şcoală, de la

colegiu sau de la

liceu nu se codeşte să îşi aleagă un ţap ispăşitor înfricoşat de violenţa sa şi de înalta poziţie pe care o arborează în orice circumstanţă. Intr-o spirală amplificatoare mai curând vertiginoasă şi crudă, dobitocul ar putea astfel să îşi bată joc de victimă (insulte pe care le iubeşte de altfel foarte mult, pentru că scot în evidenţă extraordinar de bine interacţiunea pe care înţelege el să o menţină cu interlocutorul său astfel calificat), după care să o insulte, apoi să o împingă, după aceea toate trei în acelaşi timp, înainte de (de ce nu?) a o împinge la sinucidere. Lucru care se întâmplă întotdeauna în public (real sau digital), pentru a fi sigur că şi-a întemeiat indiscutabil această faimoasă popularitate bazată pe teroare.

Dobitocia sa va fi exacerbată de puţinele consecinţe negative pe care le va înregistra din partea nefericitului său interlocutor. La fel se întâmplă şi cu sentimentul de putere pe care îl va obţine în anturajul său, confundând admiraţia şi spaima sau considerând că una nu funcţionează fără cealaltă.

Astfel, Mohamed, în vârstă de opt ani, este elev în clasa a doua şi adoră fotbalul. Are un grup de prieteni în clasă, dar este foarte frecvent necăjit de un copil mai mare, dintr-a cin- cea, Egard (dobitocul), care este vânjos şi căruia îi place la nebunie să pună piedici în timpul meciurilor tuturor elevilor din clasa a doua care joacă fotbal şi mai ales lui Mohamed, care este considerat (după propriile spuse) cel mai slăbuţ dintre elevii din clasa a doua, poate chiar şi din clasa întâi.

Egard are o tehnică verificată: se postează în spatele lui Mohamed, fără ca acesta să-l audă venind, îl prinde la subsuoară şi, printr-un joc de picioare destul de complex, îl trânteşte fără menajamente la pământ, în curtea şcolii, unde se desfăşoară meciurile. Mohamed spune că este victima acestor căzături de cel puţin trei ori în fiecare pauză, uneori chiar de zece ori pe zi, şi că nu mai poate, dar că nu ştie exact cum să procedeze pentru ca Egard să înceteze. Nu are de gând să renunţe la fotbal, marea lui pasiune, pentru a evita aceste incidente dureroase.

Atunci când este întrebat ce face sau ce spune în momentul în care se trezeşte pe jos, Mohamed răspunde că nimic. Că se ridică şi continuă să joace fotbal, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Ştiind că în câteva minute sau ore va reîncepe calvarul. Mohamed spune că nu a vorbit cu învăţătorul pentru că se teme ca Egard să nu îi facă şi mai mult rău. Nu le-a spus nici părinţilor, din acelaşi motiv: dacă o face, se gândeşte el, aceştia îl vor informa numaidecât pe învăţător. Speră doar ca Egard să nu repete clasa a cincea (a fost încântat să afle că legiuitorul interzice acest lucru pe viitor) şi că atunci când va ajunge la vârsta de a merge la colegiu, călăul său îşi va schimba obiceiul sau ţinta.

Insă, dincolo de fotbal, recreaţiile sunt foarte lungi pentru tânărul Mohamed şi ne întreabă dacă nu avem să-i propunem vreo strategie pe care să o poată aplica pentru a-l determina pe „împiedicător” să se mai comporte astfel cu el. II sfătuim să îşi schimbe atitudinea, după cum urmează: odată colegii clasei a doua cu care joacă fotbal fiind informaţi în prealabil,

Mohamed trebuie — atunci când Egard îl pune la pământ — să rămână acolo câteva secunde şi să cânte cu voce tare, pe un ritm sacadat de rap: „Egard, mare curajos, trânteşte copii pe jos!”. Apoi, bătând din palme, să îi invite pe colegi să fredoneze împreună refrenul învingător.

Zis şi făcut. Egard roşeşte în faţa celor zece copii care preiau cântecelul şi îl scandează, şi nu va mai juca fotbal în ziua respectivă, şi nici nu îi va mai face şicane lui Mohamed.

Dobitoaca rasistă

Tatăl Hikimei, o fetiţă care are şapte ani, este copleşit. Se apropie carnavalul şi a început deja să vorbească cu fiica lui despre hainele de prinţesă din Ghana în care s-ar putea deghiza aceasta. Mătuşa ei, croitoreasă, a început să îi croiască hainele care, potrivit spuselor tatălui Hikimei, sunt cu adevărat magnifice. „Ar fi într-adevăr minunat să o vedem purtând această ţinută. Vrem tare mult ca toţi copiii noştri să fie mândri că sunt ghanezi”, îmi spune acest tătic.

Or, în urmă cu zece zile, micuţa a anunţat că nu mai voia să se îmbrace astfel, ci mai degrabă în pirat, dar nu în prinţesă ghaneză. Că rochia nu-i mai plăcea. Fiindcă era urâtă. Tatăl Hikimei insistă, uşurel la început, cerându-i explicaţii, dacă sunt modificări pe care vrea să le facă la ţinută pentru a-i plăcea mai mult. Dar Hikima nu spune nimic cu privire la motivele pentru care s-a răzgândit şi plânge când părinţii ei insistă.

Atunci, tatăl îi spune că nu are încotro, deoarece mătuşa ei a petrecut mult timp confecţionând superba rochie, şi că nu este frumos din partea ei să refuze. Dar Hikima chiar aşa face şi începe din nou să plângă. Tatăl vorbeşte despre capriciu, despre nerecunoştinţă şi este de neclintit: Hikima va merge la carnaval în rochia de prinţesă ghaneză, atât din respect pentru truda mătuşii, cât şi pentru originile ei. Cu cât se apropie ziua carnavalului, cu atât Hikima este mai înmărmurită, iar tatăl mai furios.

Intr-o seară, cu câteva zile înainte de petrecerea costumată, mama fetei îi spune soţului că fiica lor i-a spus ce şi cum. Se pare că la şcoală, una dintre colegele sale de clasă, Grace (dobitoaca), îi atinge regulat cu degetele antebraţele Hikimei, apoi le miroase zgomotos spunând: „Aşa e, cum se spune, că te dai cu caca peste tot în fiecare dimineaţă? Voi, negrii, sunteţi dezgustători[44]. Şi toţi colegii din jur îşi iau un aer îngreţoşat şi se îndepărtează de Hikima, ca şi cum ar fi un morman de gunoi.

Hikima se comportă ca şi cum nu ar auzi, însă i-a spus mamei că nu e o idee bună să fii negru şi că ea ar vrea să aibă pielea bej, iar dacă îşi pune rochia ghaneză la carnaval, toată lumea îşi va bate şi mai tare joc de ea, ceea ce ar face-o să se simtă foarte prost. Spune şi că nu a povestit acasă întâmplarea fiindcă ştia că le va provoca o mare supărare părinţilor, mai ales tatălui ei.

Tatăl Hikimei îmi spune:

— Credeţi că dacă vorbesc cu învăţătoarea nu se rezolvă nimic. Insă eu vreau să o întâlnesc si să îi cer să

le trimită câte o scrisoare părinţilor elevilor, în care să le explice ce se întâmplă şi să le ceară să-şi dojenească copiii, ba chiar să-i pedepsească. Este pur şi simplu inadmisibil să se întâmple aşa ceva.

— Intr-adevăr, domnule, este inadmisibil şi acest lucru trebuie să înceteze. Pentru ca să se întâmple negreşit, putem să contăm pe bunăvoinţa părinţilor şi a copiilor, sperând ca scrisoarea să fie suficient de convingătoare pentru a-i responsabiliza şi a-i face să îşi schimbe radical comportamentul. Putem să ne gândim că există şi un risc ca situaţia să continue totuşi pe ascuns, caz în care ar fi util ca Hikima să ştie să se apere. Ii puteţi transmite din partea noastră că, dacă nu poartă rochia, e ca şi cum i-ar pune lui Grace o coroană pe cap. Ca şi cum i-ar spune că este îndreptăţită să debiteze lucruri atât de stupide şi de răutăcioase şi că asta, da, v-ar întrista foarte tare. Pentru că o prinţesă ca ea nu trebuie să îngenuncheze în faţa unei hiene ca Grace, căci, în caz contrar, lumea nu este în regulă deloc. Aşadar, ar putea s-o dea jos pe Grace de pe piedestalul ei spunând, de exemplu, următoarea dată când aceasta va mai face remarci cu privire la pielea ei: „ Da, e adevărat. De aceea atragem muştele la caca. Haide, Grace, hai, ştiu că nu te poţi abţine".

Evident, această ripostă ar avea un efect şi mai puternic dacă Hikima ar purta o rochie de prinţesă. Dar nu e obligatoriu.

Dobitocii homofobi

Elouan este în clasa a Xl-a la un liceu profesional, iar viaţa sa nu este uşoară. Toţi din clasă îşi bat joc de el şi fac în permanenţă aluzii la homosexualitatea sa numindu-l, de pildă, „păsărică" sau imitând scene pornografice atunci când profesorii nu văd. Există chiar o serie de graffiti referitoare la el pe pereţii liceului.

Printre cele mai neplăcute reacţii:

— Moktar (dobitocul), care se preface că îl prinde pe culoare şi ameninţă că îl va ucide „pentru că poponarii nu trebuie să existe". Lui Elouan îi este frică, atât de hotărât şi de pornit pare Moktar.

— Dylan, care soseşte în fugă şi rânjeşte nervos de cum îl vede pe Elouan că este chinuit şi exagerează, având un aer neobişnuit de stânjenit.

— Oceane, de proporţii uriaşe, împinge şi insultă pe toată lumea, râzând cu răutate; Elouan este una dintre ţintele ei preferate. 11 porecleşte „porumbiţa mea" şi îl strâge la piept (din calea-afară de opulent), spunând că ştie ea cum să-l facă să-şi schimbe preferinţele sexuale. Toată clasa e pe burtă de râs.

într-o zi, după o săptămână cu adevărat dificilă, profesoara de franceză îi spune lui Elouan că vrea să vorbească cu el.

— Am impresia că nu ţi-e uşor momentan, Elouan. Crezi că pot face ceva pentru tine?

— Nu cred, doamnă profesoară, răspunde Elouan, care izbucneşte în hohote de plâns şi încearcă stângaci să-şi ascundă suspinele, panicat la ideea că vreun elev

din clasă îl poate vedea în lacrimi.

— Nu voi face nimic dacă nu eşti întru totul de acord, dar cred că există totuşi soluţii ca să dai cu ei de pământ.

— A, da? Se vede că nu îi cunoaşteţi deloc bine, doamnă profesoară. Nu le pasă de nimic. Visează chiar să ajungă în faţa consiliului de disciplină, vă daţi seama? Aşadar nu o admonestare sau o sancţiune îi sperie pe ei. Şi chiar dacă îl exmatriculaţi pe unul, mai sunt zece ca el.

— Ştiu asta, Elouan, ştiu bine, de aceea trebuie loviţi mai tare. Dar tu trebuie să faci asta. Am o idee.

O săptămână mai târziu, profesoara de franceză începe ora:

„Pentru a ne continua seria prezentărilor orale, Elouan va trece în faţa voastră şi va vorbi astăzi despre un subiect care ştiu că vă pasionează pe toţi: homosexualitatea[11].

Toată clasa începe să se agite şi să bombăne obscenităţi.

Elouan trece în revistă rapid definiţia homosexualităţii, datele şi istoria acesteia. După o scurtă pauză, începe: „Aş vrea să vă vorbesc acum despre o boală destul de gravă, care se cheamă homofobie. întrebarea pe care ne-o putem adresa este: care sunt cauzele ei profunde?[11]

Elevii brusc nu mai scot un sunet.

Elouan continuă: „În primul rând, lipsa inteligenţei. Unii homofobi au un creier atât de mic, încât ideea ca

pot exista oameni cu o sexualitate diferită de a lor nu încape în el”.

Elouan îl priveşte pe Moktar direct în ochi şi îi zâmbeşte. Clasa începe să chicotească, iar Moktar strânge din dinţi.

Profesoara intervine:

— E adevărat, acum, că tu o spui, puţinii homofobi pe care îi cunosc au această problemă de îngustime cerebrală. Dar, bieţii de ei, nu e vina lor. (II priveşte fix pe Moktar, care se răsuceşte în scaun.) Elouan, există tratamente pentru aceste boli mintale?

— Din nefericire pentru unii, creierul le rămâne deteriorat pe viaţă. Insă uneori unii se schimbă. Cei mai sociabili dintre ei... Al doilea factor posibil este de a fi atraşi ei înşişi de o persoană de acelaşi sex şi frica profundă să nu observe ceilalţi.

3

Elouan îl fixează intens pe Dylan şi îi trimite un pupic discret. Dylan se blochează şi lasă ochii în jos, în vreme ce toţi îl privesc, un pic speriaţi, fiindcă în acest moment fiecare se întreabă care va fi următorul pe listă.

„Vrea cineva să comenteze primele două cauze ale acestei boli?”, întreabă profesoara.

Tăcere de mormânt în clasă.

„A treia cauză propusă de oamenii de ştiinţă: o enormă lipsă de încredere în sine, cauzată de un complex. Homofo- bul îşi spune: trebuie să deturnez atenţia de la problema mea către cineva care nu se va apăra şi de aceea homosexualii sunt foarte la îndemână. „

Elouan se întoarce spre Oceane, care se foieşte sub privirea lui şi spune: „Asta e, ce, nu mai putem glumi acum”...

Profesoara conchide: „Prezentarea ta a fost cu adevărat pasionantă, Elouan, mersi. înţelegem mai bine acum cauzele acestei boli care ne macină clasa”.

Gânditorii Şcolii de la Palo Alto (pe premisele cărora se sprijină cele trei intervenţii precedente) au formulat, apoi au susţinut următoarea ipoteză: deseori, exact ceea ce punem în practică pentru a rezolva o problemă nu numai că nu o rezolvă, dar o şi agravează. Aceştia ajung la concluzia că ar trebui eventual acţionat invers decât ceea ce s-a încercat deja fără efect, pentru a găsi soluţia problemei şi pentru ca să apară starea de linişte.

Această ipoteză este perfect viabilă pentru a stopa acţiunile dobitocilor: fiecare dintre cei trei copii şi-a schimbat curajos atitudinea la 180 de grade, pentru a prelua controlul cercului vicios, încetând să mai plece capul, să tacă şi să spere că toate vor trece de la sine. Ripostând, replicând, manifestându-se, în loc să îndure aceste comportamente care îi faceau să sufere infinit.

Este în mod limpede cea mai eficientă metodă de a-i opri pe dobitoci.

PROSTM VĂZUTĂ FRIM OCHII COFIItOF

întâlnire cu Alison Gopnik

Profesor de psihologie
şi filosofic la Berkeley

Care sunt cele mai mari prostii pe care adulţii, inclusiv psihologii, le-au gândit cu privire la copii?

Este un pic jenant, însă aproape tot ce au spus adulţii şi psihologii în mod special despre copii s-a dovedit a fi fals! Şi este foarte greu de ştiut de ce. De exemplu, se spunea tipic despre copii că sunt iraţionali, incapabili să se pună în locul altuia sau incapabili de abstracţie în general, că sunt cantonaţi în aici şi acum, dar şi imorali, egocentrici, potrivit lui Freud şi chiar lui Jean Piaget, fondatorul psihologiei dezvoltării! William James amintea la cei mai tineri de o „confuzie înmugurită şi zgomotoasă" *(blooming, buzzing confusion),* iar John Locke, de o foaie nescrisă.

Şi astăzi se găsesc oameni convinşi că cei mici nu ştiu să facă diferenţa între imaginar şi realitate. Desigur, nu putem spune cu exactitate ce se întâmplă în mintea unui copil, dar este curios să constatăm că persoane care se ocupă de psihologia ştiinţifică au putut astfel proclama cele mai rele lucruri despre copii, fără dovezi tangibile. Ar fi pututfoarte bine să spună: „Nu prea ştim dacă copiii sunt egocentrici sau nu ori dacă ştiu să gândească abstract. Trebuie să clarificăm aceste lucruri". Dar nu, copiii erau priviţi ca nişte deficienţi, adulţi incompleţi, cărora le lipseau capacităţi fundamentale. Recent chiar, un neurolog a comparat copiii cu animalele sau cu pacienţii cu leziuni cerebrale. Totuşi, dacă reflectăm mai mult de două minute, putem observa că acest lucru nu are sens, pentru că nu există nici un argument valabil. însă oamenii

de ştiinţă bărbaţi, din Europa, de 35 de ani, se considerau summumul inteligenţei umane...

E ca şi cum psihologii uitaseră că ei înşişi au fost copii?

Tocmai de aceea, atâta amar vreme, am fost cu toţii stupizi. în orice caz, nu putem să ne amintim ce înseamnă să ai mai puţin de cinci ani. Bebeluşii nu vorbesc, iar mai târziu, trebuie să treacă o anumită perioadă pentru ca cei mici să ajungă să articuleze corect. Dacă întrebaţi un copil în vârstă de trei ani ce îşi doreşte de ziua lui, răspunsul acestuia nu va fi neapărat coerent. Este unul dintre motivele pentru care e greu de ştiut ce se întâmplă în mintea lor. Pe de altă parte, să nu uităm că, foarte mult timp, persoanele care cunoşteau cel mai bine bebeluşii, care vegheau asupra lor zi după zi erau femeile, mamele. Ele gândeau fără îndoială, în mod intuitiv, că nu trebuie să te încrezi în aparenţe, însă părerea lor era considerată mai puţin importantă şi mai mult emoţională. Autorii de lucrări defilosofieşi de psihologie nuîşi creşteau ei copiii! Unii poeţi, care aveau amintiri de la patru sau cinci ani, au avut un punct de vedere mai limpede: de exemplu, Woodsworth, în tinereţe, îşi câştiga existenţa ocupân-du-se de copiii cuiva mai bogat decât el. Şi însuşi Darwin, prin eforturi repetate de a-şi observa propriii copii, spusese lucruri interesante. Insă acestea sunt doar excepţii.

Era şi mai rău pentru bebeluşi, consideraţi de către marii psihologi drept simple tuburi digestive şi operaţi fără anestezie până la sfârşitul secolului XX, sub pretextul că nu puteau simţi durerea...

Exact. Chiar si astăzi mai aud filosofi care afirmă că / bebeluşii nu au conştiinţă. Când eram studentă, un neurolog mi-a explicat că, de vreme ce aceştia nu au

cortex, nu dispun decât de reflexe. Iar asta nu s-a întâmplat cu multtimpîn urmă.

Copiii sunt sensibili la prostia adulţilor?

Greu de spus. Dacă gândim conform teoriei Sistem 1/ Sistem 2, ceea ce pare stupid este uneori foarte util! De exemplu, a nu reflecta sau a nu lua în consideraţie noi informaţii pentru a ne rafina gândirea şi a accepta dovada propriei greşeli poate constitui o definiţie a prostiei. Totuşi, atunci când trebuie să luăm o decizie foarte rapid, nu ne permitem mereu să pierdem vremea şi energia necesare pentru a arăta că suntem inteligenţi. Respectarea unei rutine funcţionează foarte bine, în cea mai mare parte a timpului: e mult mai bine decât să reîncepem de fiecare dată reflecţiile de la zero. Or, copiii se încred foarte tare în cunoştinţele lor şi mai puţin în auto- matisme. De exemplu, potrivit cercetărilor pe care le-am efectuat recent, ei îşi actualizează mult mai uşor ipotezele şi convingerile decât adulţii, care se sprijină mai mult pe experienţă. în cele din urmă, există două tipuri de inteligenţă foarte diferite, dar complementare: a ne asigura de cunoştinţe solide reprezintă o formă de inteligenţă, însă a reuşi să ne adaptăm foarte rapid la o lume în mişcare este o altă formă! Specialiştii în neuroştiinţe vorbesc despre dialectica explorare/exploatare *(explore/exploit trade-off).* Copiii sunt incredibil de dotaţi pentru a învăţa, fie şi doar limba maternă, chiar dacă au aerul mult mai stângaci decât adulţii, când e vorba să îşi lege şireturile sau să-şi pună haina pe ei înainte de a merge la şcoală.

Dacă e cazul, recunosc faptul că părinţii lor sunt proşti?

Multe studii consacrate judecăţii copiilor despre adulţi arată că, încă de la vârsta de 3-4 ani, cei mici acordă uşor beneficiul îndoielii. Dacă un adult spune

ceva, ei pornesc

de la principiul că acel lucru este adevărat. Totuşi, dacă acesta exprimă în mod regulat ceva care se dovedeşte a fi fals, nu îl mai cred. De puţină vreme, studiez şi adolescenţii si constat lucruri foarte interesante: tendinţa lor de a respinge ceea ce spun părinţii, de a evalua singuri lucrurile pare să aibă la origine modificările cerebrale care îi ajută să exploreze, să critice şi să îşi asume responsabilităţi.

Suprainvestirea parentală (parenting) poate duce la prostie?

Aşa cum ştiţi deja poate din cărţile mele, pentru mine, suprainvestirea parentală este o prostie! în virtutea dialecticii explorare/exploatare, numai pe termen lung ştiinţa îşi poate permite să exploreze. De exemplu, prin observarea lentei mişcări a stelelor, demersul ştiinţific a cunoscut un impuls hotărâtor. în alte domenii, precum medicina, unde există mereu urgenţa de a-i ajuta pe oameni să treacă peste o boală, există deseori şi interesul de a exploata rutinele. Este paradoxal, dar urgenţa compromite deci exploatarea datelor pe care le autorizează reculul. Prin suprainvestirea parentală, părinţii caută reţete prefabricate pentru a acţiona în caz de urgenţă, aici şi acum, asupra copilului lor... şi se irosesc în absurditate, în loc să lase să se instaleze în mod natural o relaţie de cursă lungă.

Ecranele ii fac pe copii proşti?

Este o întrebare excelentă, al cărei răspuns nu îl vom cunoaşte decât peste ani. Din punctul meu de vedere, ecranele îi vor ajuta pe copii să îşi dezvolte inteligenţa în alt mod. Observăm un fel de panică morală legată de ecrane, dar disproporţionată, dacă o raportăm la cunoştinţele reale asupra subiectului. Aşa se întâmplă întotdeauna în cadrul procesului de progres tehnologic, acuzat cu regularitate că afectează inteligenţa oamenilor. Un exemplu celebru

este Socrate, care condamnă lectura, pentru că nu dă voie memoriei să se dezvolte. Avea dreptate, nu mai ştim Homer pe de rost! însă am beneficiat de alte avantaje de pe urma cititului... Este perfect posibil ca astăzi copiii să fie pe cale să se adapteze noilor tehnologii, pentru a dezvolta noi forme de inteligenţă, cu preţul posibil al capacităţii de memorizare, de exemplu. Dacă poţi avea răspunsul imediat la o întrebare, de ce să memorezi a *priori* informaţiile? Şi dacă dispui de toate informaţiile din lume la vârful degetelor, e greu de crezut că acest lucru te va prosti...

În cele din urmă, recomandaţi să avem încredere în copii?

Din punctul de vedere al evoluţiei, ne-am putea întreba de ce există copiii! Noi, oamenii, traversăm o perioadă de imaturitate mult mai lungă decât orice altă specie. Or, cu cât o specie se bazează mai mult pe învăţare decât pe instinct, cu atât este mai inteligentă. Este valabil în cazul fluturilor, al corbilor... Copiii suntfăcuţi pentru a deveni inteligenţi, în orice caz, pentru a învăţa: beneficiază de o perioadă precoce în care nu au nimic altceva de făcut decât să acumuleze cunoştinţe care le vorfolosi ca

/ /

adulţi, ceea ce îi va face inteligenţi, fără să fie nevoie să se întrebe cum să mănânce, cum să supravieţuiască în clipa de după. Din acest punct de vedere, putem avea încredere în copii, în sensul în care raţiunea lor de a fi este tocmai aceea de a explora, pentru a învăţa să se descurce.

După părerea dumneavoastră, un adult este prost pentru că îşi refuză dimensiunea infantilă?

Cred că există argumente plauzibile în favoarea acestei ipoteze. Poate aţi citit un articol din *New York Times,* în care i se reproşează lui Donald Trump că se

comportă ca un copil de patru ani. Nu este deloc amabil pentru copiii de patru ani! în vremea copilăriei, avem mintea deschisă spre tot felul de posibilităţi, de noutăţi. Crescând, orizontul devine mult mai strâmt, cu mult mai puţină latitudine în viziunea noastră despre lume. Gândiţi-vă la tradiţia budistă, care remarcă faptul că ne simţim uneori prinşi în capcana propriei minţi, prin dorinţele imediate, prin ruminaţii, fără posibilitatea de a cuprinde lumea exterioară: „îmi trebuie asta, vreau ailaltă, ce pot face să o obţin numaidecât?" Exact ceea ce adulţii le-au reproşat copiilor multă vreme! în vreme ce ei sunt, de fapt, aşa... Şi în special proştii, atât de obsedaţi de propria persoană şi de propriile obiective. Exact invers decât copiii. Atunci da, dacă am semăna mai mult cu cei mici, ar fi un bun remediu împotriva prostiei.

Multi oameni, auzind despre acest proiect de carte despre prostie, s-au gândit imediat că ar fi vorba despre Donald Trump. Or, dumneavoastră sunteţi prima care vorbeşte despre el!

Trump domină totuşi toate discuţiile! Dar el arată cum pot deveni adulţii egocentrici, mult mai mult decât copiii.

Ca adult, ar rezuma Donald Trump toate prostiile pe care le-au gândit mereu psihologii despre copii?

Cu siguranţă...

Interviu realizat de
Jean-Franţois Marmion

VISAM PROSTII?

Delphine Oudiette

Cercetătoare la Institutul pentru
studiul creierului şi al măduvei spinării,
în cadrul echipei „Motivaţie,
creier şi comportament"

LA NAIBA!

Deseori ne gândim la vise ca la nişte aventuri măreţe. Atunci când dormim, devenim deodată la fel de cool ca Superman, zburând deasupra acoperişurilor unui oraş imaginar şi luptându-ne eroic cu monştri de temut. Speranţa stârnită este deci mare: ce-ar fi dacă visul ne-ar permite să evadăm din prostia cotidiană?

Multe vise ridicole

Mai multe grupuri de cercetători au început să-i **tortureze** trezească meticulos, din oră în oră, pe nişte oameni care dormeau inocent, pentru a-i întreba ce aveau în minte în momentul respectiv. Ei, bine, stupoare! Povestirile lor erau atât de comune şi de banale, încât cel care ar fi avut îndrăzneala să le istorisească în cadrul unor cine mondene ar fi riscat să-şi facă auditoriul să moară de plictiseală. De exemplu, unul prepară inimi de anghinare, un al doilea este blocat pe un culoar şi un altul vorbeşte despre dopaj soţiei unui ciclist. Băncile de vise, care conţin mii de vise ale ale bărbaţilor şi femeilor de toate vârstele, confirmă această constatare copleşitoare: 90% dintre vise sunt foarte coerente, foarte credibile şi realiste, de

o calitate dramatică mediocră (puţine elemente ieşind din comun). Pe scurt, nu ai din ce să scrii un scenariu bun de film. Imaginarul colectiv care vede universul oniric ca fiind extraordinar este, prin urmare, nefondat. Memoria noastră se pare că e selectivă: nu ne amintim în principal decât visele cele mai stranii, intense şi tulburătoare din punct de vedere emoţional. Celelalte, mai puţin extravagante, cad în uitare.

Prost azi, prost mereu?

Dacă puţine dintre visele noastre sunt o replică exactă a aventurilor pe care le trăim în starea de veghe, 84% dintre povestirile noastre despre vise conţin elemente autobiografice: majoritatea cuprind frânturi din experienţele noastre recente, deseori îmbinate cu evenimente mai vechi. Viaţa noastră atunci când suntem treji ne hrăneşte existenţa onirică. Aşadar, *a priori,* dacă suntem proşti în timpul zilei, există slabe şanse ca acest lucru să se schimbe noaptea...

Dar să nu ne grăbim! Narările viselor sunt distorsionate: putem cenzura semnificaţiile picante, întâmpinăm dificultăţi în retranscrierea verbală a aventurilor extraordinare ori, pur şi simplu, uităm tot sau o parte din isprăvile noastre nocturne. Poate că bucăţi de inteligenţă pură sunt ascunse în visele noastre şi dispar la trezire, ca stelele căzătoare? Anumite patologii ale somnului ne pot oferi câteva elemente care să ne ajute în răspunsuri. Atunci când dormim, ne găsim fie în somn lent, fie în somn paradoxal. Acesta din urmă este caracterizat de o activitate cerebrală puternică, cu mişcări oculare

rapide şi o paralizie musculară. Somnul paradoxal este, de asemenea, un stadiu asociat cu o foarte mare frecventă a viselor si conţinuturi onirice mai elaborate si intense.

> > > »

La pacienţii atinşi de tulburare comportamentală în somnul paradoxal, lacătul cerebral care paralizează muşchii nu mai funcţionează. Aceştia încep atunci să „trăiască" o parte din visele, din gesturile lor şi din cuvintele visate, devenind astfel accesibili observării video, graţie instalării unei camere de supraveghere cu infraroşu. Datorită ajutorului de la aceşti pacienţi agitaţi, am putut ridica puţin vălul de pe conţinutul oniric, eliberat de biasurile inerente istorisirilor viselor. Mulţi dintre pacienţii noştri se certau cu duşmani invizibili în timpul nopţii, când scăpând de un leu agresiv, când îndepărtându-se de caimani cu o vâslă imaginară, când luptându-se mândri cu sarazinii. Bravura spunea deci mereu „prezent"! Pe lângă visele cu lupte, pacienţii cu tulburare comportamentală în somnul paradoxal manifestau, de asemenea, comportamente mai banale: un fost fumător adormit se lăsa tentat de adictia sa tre-

>

cută, fumând o ţigară invizibilă, un fost militar dădea ordine, trecându-şi în revistă trupele, şi un tâmplar pensionat lovea cu ciocanul, pentru a construi o scară. S-ar părea că obiceiurile noastre şi competenţele acumulate de-a lungul anilor de veghe ne invadează scenariile onirice. Este greu să evadăm din viaţa cotidiană, chiar şi atunci când dormim!

Visul sau eliberarea prostălăului care somnolează în noi?

Există diferite tipuri de proşti. Printre acestea se numără prostul social, vulgarul, grosolanul, prostul-prost. Şi s-ar părea că acest prost se strecoară în visele noastre! Un studiu complex s-a axat pe cuvintele nocturne emise de 232 de somniloci, acele persoane care vorbesc în timpul somnului. Rezultatul este uimitor. Visătorii nu sunt dintre cei mai conciliantţi: din 361 de cuvinte pronunţate în somn, 21% conţineau cuvântul „nu”. Acest faimos „nu" reprezenta 5% din numărul total de cuvinte emise în somn, în vreme ce, în timpul stării de veghe, „nu" reprezintă doar 0,4% din ansamblul cuvintelor utilizate. Dar asta nu e tot.

Cuvintele nocturne cuprind o mare cantitate de mojicii si alte / înjurături.

Cuvintele nocturne cuprindeau, de asemenea, o doză sănătoasă de mojicii şi alte înjurături (9,7% dintre frazele pronunţate). Iată un florilegiu din acest limbaj grosolan: inevitabilele „Vai vai vai vai la naiba, la naiba, la naiba, la naiba, o, la naiba!” şi „Da, sau nu mă mai freca la melodie?”, mereu eficienta „Tacă-ţi fleanca!”, regresivul „Marş de-aici că puţi!”, cel lipsit de argumente „Eşti o târfă!”, ameninţătorul „Ii sparg moaca!” sau încă foarte clasicul „Mă doare-n cur!” Din când în când, un mic moment de delicateţe venea să pună balsam pe inimă. Un somniloc romantic se adresează în vis unei femei: „Nu ţi-a spus nimeni că eşti fermecătoare? Poftim? Nici un bărbat tânăr nu ţi-a spus asta?” Curtea făcută fetei de vorbitorul prin somn se încheie printr-un moment de poezie pură: „Dar băieţii ăştia nu au coaie? Sunt toţi poponari sau cum?” Din nefericire, povestea nu ne spune dacă somnilocul nostru seducător s-a cuplat cu fata din vis. Un lucru e sigur: între vulgaritate, violenţă verbală, gesturi acuzatoare şi ton sarcastic, cuvintele nocturne sunt deseori spurcate şi contrastează puternic cu personalitatea diurnă plăcută a somnilocilor.

Visătorul, un prost incompetent şi credul?

Prostia în vis nu se limitează la grosolănii. Visătorul este un incompetent notoriu, deseori în prag de eşec. Un studiu amplu al viselor, realizat pe un eşantion de

700 de studenţi la medicină, efectuat în ajunul prestigiosului concurs de admitere şi în trimestrul precedent, a arătat că 60% dintre participant! au visat concursul. În 78% dintre cazuri, visele despre admitere erau veritabile scenarii catastrofale: probleme cu deşteptarea, întârziere, acuzaţii de copiere, subiecte de neînţeles, lipsă de timp, toate motivele pentru a pica erau trecute aici. Şi nu este o specificitate a studenţilor la medicină. Emoţiile negative (în special frica, tristeţea, dar şi fu.ria) sunt suprareprezentate în vise şi corespund unui procent de 80% dintre emoţiile raportate. Visele cu ghinioane (accident, boală, obstacole) sunt de şapte ori mai frecvente decât visele în care se întâmplă un eveniment norocos. Dintre toate interacţiunile sociale, agresiunea este cel mai des raportată, mai mult decât relaţiile amicale sau sexuale. Visătorul are gânduri negre, băgându-se în mod regulat în situaţii neplăcute, chiar periculoase. Adică nu este un exemplu de reuşită socială.

Ca să punem sare pe rană, în rarele vise care nu sunt realiste şi implică elemente bizare, puţin probabile, chiar imposibile în realitate, visătorul îşi pierde orice simţ critic, înghite pe nemestecate tot ce vede sau aude, fără a-şi pune întrebări. Astfel, visătorii nu sunt şocaţi ca un coleg să aibă înfatisarea unui tovarăş din clasa a sasea sau că mica lor

sufragerie devine brusc o sală de bal. Pierderea gândirii dirijate, a controlului voluntar, a orientării, a simţului critic în vis se datorează, fără îndoială, diferenţelor de activări cerebrale în somnul paradoxal, în raport cu starea de veghe, şi, mai ales, dezactivării

cortexului prefrontal dorsolateral, o zonă foarte importantă pentru raţionamentul logic la trezire. În plus, anumite incongruenţe caracteristice visului, cum ar fi identificarea eronată a chipurilor familiare, seamănă cu simptomele neurologice cunoscute şi provocate de anumite leziuni cerebrale (ca sindromul Fregoli, o tulburare de identificare a persoanelor, cauzată de leziuni la nivelul lobului frontal drept sau al lobului temporal stâng). Astfel de asemănări între vise şi manifestări patologice sugerează implicarea, în timpul somnului, a unor dezactivări tranzitorii din anumite zone vizuale specifice, şi/sau a unor deconectări funcţionale între aceste zone vizuale şi alte reţele cerebrale la persoane sănătoase din punct de vedere neurologic.

Prostia în vis, o experienţă salutară?

Aminteşte-ţi de studenţii la medicină care visau, în majoritate, înaintea concursului de admitere, că au picat. Ei, bine, în lumina notelor obţinute la examen, aceste experienţe negative par a fi fost salutare. Cu cât visaseră mai mult concursul, cu atât mai mare a fost nota! Acest rezultat coroborează vechi studii cu privire la femeile aflate în proces de divorţ. Cele

mai mult în vise elemente legate de divorț

se adaptau mai bine la noua viaţă şi făceau în număr mai mic depresie. O teorie postulează de altfel că visele ar putea acţiona ca un exerciţiu de simulare în cazul unor ameninţări

> > > sau al unor situaţii care ne preocupă,

ajutându-ne să ne pregătim mai bine pentru viaţa reală,

cam ca un fel de vaccin care declanşează producerea de anticorpi adaptaţi pentru a ne proteja împotriva unor eventuale viitoare virusuri.

Dincolo de dimensiunea „realitate virtuală" ca pregătire a acţiunii, visele ne-ar putea permite să suportăm mai bine emoţiile, înlăturând „haina emoţională" de pe amintiri şi păstrând doar informaţia importantă (amintirea în sine, eliberată de emoţia asociată). Un psihiatru canadian, Tore Nielsen, susţine că visele permit reducerea dimensiunii negative a experienţelor anxiogene sau traumatizante, reactivân-du-le concomitent cu elemente neutre în timpul scenariilor onirice. Acest proces ar activa două zone cerebrale: amig- dala, amplasată adânc în creier, şi cortexul prefrontal mijlociu, localizat în partea din faţă. Reactivarea elementului anxiogen ar stimula amigdala, declanşând sentimentul de teamă, foarte prezent în vise. Cortextul prefrontal mijlociu înlesneşte o analiză emoţională a situaţiei (elementul anxiogen reactivat într-un alt context, neutru, nu mai este atât de îngrijorător) şi inhibarea fricii. Potrivit acestui model, dacă emoţia este prea intensă sau dacă terenul psihologic este fragil, sentimentele negative îl vor trezi pe cel care doarme: visul devine un coşmar. Coşmarurile ar fi astfel o nereuşită

> ’ > a procesului de gestiune a emoţiilor în timpul somnului.

Prostia din vise, o inteligenţă latentă?

Să încercăm să rezolvăm o enigmă. Imaginează-ţi doi bărbaţi, aflati la o distantă de câţiva metri unul fată de

celălalt. Cei doi observă trei vaci lângă un gard prin care a trecut brusc un curent electric, făcând vacile să tresară. Unul dintre cei doi vede vacile cutremurându-se toate în acelaşi moment. Celălalt afirmă că s-au zdruncinat una după alta. Spiritele se încing, cei doi se încaieră. Cine are dreptate şi cine greşeşte?

Albert Einstein a trăit această dispută absurdă în vis, apoi a fost obsedat de ea când s-a trezit, în aşa măsură, încât ulterior a constituit o sursă de inspiraţie în dezvoltarea, câţiva ani mai târziu, a teoriei relativităţii, care arată că spaţiul şi timpul nu sunt absolute şi se pot deforma. Ambii oameni aveau, aşadar, dreptate. Nu e chiar atât de absurdă povestea asta cu vacile! Iar Einstein nu e singurul care a relatat că un vis i-a servit drept muză creatoare. Opere de artă (romanul *Frankenstein,* legendarul cântec *Yesterday* al formaţiei The Beatles), invenţii (maşina de cusut) şi mari progrese ştiinţifice (structura chimică a benzenului, importanţa neurotransmiţătorilor în comunicarea neuronală), toate acestea au fost posibile graţie apariţiei unui vis inspirator.

Numeroase studii au arătat că experienţele trăite în stare de veghe (amintirile) sunt reactivate în timpul somnului lent, fiind astfel consolidate, cam ca un actor care îşi repetă textul pentru a-l memora mai bine. Ipoteza noastră este aceea că, în timpul somnului paradoxal care urmează celui lent (şi, probabil, în timpul viselor care îl însoţesc), creierul-actor ar deveni improvizator, sărind de la o asociere la alta, permiţând reorganizarea experienţelor noastre şi apariţia bruscă a unor idei noi, gata să fie exploatate la trezire. Această

ipoteză este susţinută de mărturiile mai multor visători lucizi, acele persoane care ştiu că visează în momentul în care visează şi care pot, unele dintre ele, să modifice o parte din scenariul oniric în desfăşurare. Aceşti veritabili onironauţi povestesc că îsi folosesc frecvent libertatea unică oferită de starea de somn cu vise pentru a căuta soluţii creative la provocările personale (de exemplu, rezolvarea unei probleme complexe de matematică sau inventarea unei machete).

Aşa cum am văzut, visele sunt puternic legate de experienţele noastre din starea de veghe. Acest lucru implică: 1) faptul că, în definitiv, este greu să scăpăm de prostia din jur şi 2) cine este prost în timpul zilei are tendinţa să rămână prost şi noaptea. Dar, cine ştie? Datorită forţei creatoare a viselor, poate că şi prostul îşi va putea oferi sclipiri de geniu, nu?

Recomandări de lectură

I. Arnulf, *Vne fenetre sur les reves,* Odile Jacob, 2014
M. Jouvet, *Le Sommeil, la conscience et Leveil,* Odile Jacob, 2016 S. Schwartz, *La Fabrique des reves,* Le Pommier, 2006 I. Arnulf, *Comment revons-nous?,* Le Pommier 2004
M. Walker, *Why We Sleep',* 2017

Matthew Walker, *Despre somn. De ce este vital să dormim şi să visăm,* Editura Vellant, 2018

CEA Mfli MARE PROSTIE ESTE SĂ TE CREZI INTELIGENT

întâlnire cu Jean-Claude Carriere

Scriitor si scenarist

Mi~aţi spus odată că faceţi distincţia între tâmpenie şi prostie. În opinia dumneavoastră, care este nuanţa care le

deosebeşte?

Am spus eu asta?

A, da! De ce, era o prostie?

Este posibil! Să spunem că tâmpenia este întotdeauna arogantă, peremptorie: afirmăm ceva complet idiot, dar cu certitudine şi cu toată autoritatea necesară. Dacă tâmpenia este mereu foarte sigură de ea însăşi, prostia, în schimb, poate ezita uneori. Şi mie mi se întâmplă să spun prostii în fiecare zi, aşa cum li se întâmplă tuturor, dar mă străduiesc să nu spun prea multe tâmpenii, cu atât mai mult cu cât unele dintre elefacfoarte mult rău. Chiar şi astăzi, când spunem că anumite categorii de oameni nu seamănă cu altele, acest lucru presupune, în acelaşi timp, tâmpenie şi prostie, dar mai ales tâmpenie, căci ştim că nu este adevărat. Cineva care pretinde că soarele este cel mai mare astru din univers spune o prostie, asta-i tot, pentru că este bazată pe ignoranţă. Cine susţine acest lucru, în ciuda tuturor dovezilor, atunci apără o adevărată tâmpenie, care tinde spre prostia monumentală. Surprinzător la un prost este momentul în care spune ceva inteligent. Se poate întâmpla...

Prostia este o credinţă considerată drept ştiinţă?

Uneori, da. Nu pot să afirm că toţi cei care au participat la concilii ecumenice pentru a stabili „adevăruri" erau idioţi:

aveau inteligenţa acelor vremuri şi gândeau în felul lor. Cu toate acestea, au ajuns la formularea unor expresii ca „trinitate unitară", ceea ce este totuşi destul de aproape de prostie... Fraza care mi-a oferit cheia pentru a scrie *Dicţionarul prostiei* îi aparţine monseniorului de Quelen, la începutul secolului al XlX-lea, după înfrângerea lui Napoleon. La predica adresată către toţi foştii emigraţi, reveniţi odată cu Casa de Bourbon si reuniţi în catedrala Notre-Dame din

Paris, spune astfel: „Nu numai că lisus Hristos era fiul lui Dumnezeu, însă provenea dintr-o familie extrem de bună din partea mamei". Nu există frază mai tâmpită! Potrivit lui Flaubert, „prostia se află în dorinţa de a trage concluzii". De a spune un lucru definitiv, care nu mai suferă modificare pe veci. Trăim într-o perpetuă mişcare a cunoştinţelor, ideilor, sentimentelor, a percepţiei pe care o avem despre lume şi despre noi înşine, a senzaţiilor... prin urmare, dorinţa de a fixa lucrurile o dată pentru totdeauna, în stilul „aşa stau lucrurile", indiferent despre ce e vorba, reprezintă o tâmpenie. Fără îndoială. Pentru că totul se schimbă neîncetat.

îndoiala ar fi antidotul pentru tâmpenie sau pentru prostie?

îndoiala este indispensabilă. Ştiinţa îşi pune întrebări încontinuu: atunci când lucrez cu oameni de ştiinţă, ceea ce mi se întâmplă destul de des, aceştia îmi spun că un adevăr ştiinţific beneficiază de o speranţă de viaţă de circa zece ani. în vreme ce credinţa este de neclintit. De fapt, este chiar ceea ce o caracterizează: îndoiala sfântului apostol Toma este un păcat major! „Ai aderat la acest grup care crede în acest adevăr. Dacă te îndoieşti vei fi respins." Şi, nu rareori, chiar ucis.

Este vorba despre Credo quia absurdum, *„Credpentru că e absurd”?*

Este altceva. Adevărurile teologice, cum ar fi Trinitatea unitară (trebuie acceptat faptul că Dumnezeu este şi „unul", Şl „trei"), reprezintă misterul, absurditatea. Nici o minte umană nu ar fi putut născoci ceva asemănător: întrucât este adevărat şi absurd în ochii noştri, este divin. Dar să nu uităm că noi suntem cei care au hotărât că era adevărat... E greu de acceptat în zilele noastre, dar am întâlnit, în generaţia mea, comunişti convinşi care nu erau departe de această stare de spirit. Li se citau fraze din Karl Marx, din Engels sau din Lenin şi adevărul fusese grăit. în anii 1950, să fii dat afară dintr-o celulă comunistă pentru că aveai dubii era foarte grav! Unii au suferit foarte mult din acest motiv, alţii au murit de inimă rea ori s-au sinucis. Am cunoscut asemenea oameni... Era ca şi cum ai fi fost exclus dintr-o sectă gnostică sau eretică, aşa cum au existat cu sutele, de-a lungul istoriei.

Prostia are un numitor comun de-a lungul secolelor şi al culturilor sau reprezentările ei sunt variabile?

Există un trunchi comun, dar trebuie tot timpul să fim în gardă atunci când vorbim despre prostie sau despre tâmpenie, pentru că le atribuim mereu celorlalţi... Or, noi suntem în stare, eu, tu, toată lumea, în orice clipă, să spunem o tâmpenie sau o prostie. Aş spune că ne sunt la îndemână. Nu este ceva pe care unii să-l aibă şi alţii nu: unii îl au mai pregnant decât alţii. Toţi suntem în stare să fim proşti. însă unii se lasă în voia caracterului lor, a temperamentului, a circumstanţelor care îi fac să spună enormităţi, pe când alţii se feresc mai mult. Mi s-a întâmplat să spun prostii, desigur (poate chiar acum, când stăm de vorbă!), dar cea mai mare tâmpenie este să te crezi inteligent. Să fii încredinţat că ai o privire de ansamblu asupra lumii, asupra bărbaţilor şi femeilor, o viziune clară, bine definită şi structurată. „Analizez situaţia într-un mod cât se poate de concludent": asta e prostie crasă. Pe de altă

parte, o minte care mărturiseşte că se află constant în incertitudine, în dubiu, că nu ştie, că nu vede ar cădea într-o altă extremă, aproape la fel de stupidă ca şi prima. Dar nu cu totul...

<.4

A-ţi recunoaşte propria prostie înseamnă a o limita, chiar a o face să dispară?

Putem spera, dar ar fi o pretenţie prea mare! Trebuie să ne recunoaştem propria prostie orice ar fi, este un lucru de bază. A te încăpăţâna înseamnă să arăţi că eşti mai prost decât ceea ce se spune despre tine. Distanţa, spiritul critic, privirea îndreptată asupra sinelui, tot ceea ce sperăm să păstrăm cât mai mult posibil prilejuiesc un calm interior care ne îngăduie să judecăm mai bine lucrurile.

De exemplu, televiziunea fiind lefteră, nu mai

există decât dezbateri, inclusiv cu privire la ceea ce s-a întâmplat în ziua respectivă. Mi s-a părutîntotdeauna că e o dovadă de cutezanţă, de temeritate. Pe 1 mai 2018, am asistat la manifestaţii cu protestatari cu cagule. Ei, bine, în aceeaşi zi, o serie de specialişti au explicat despre ce era vorba. Eu nu aş fi fost capabil: unii au pretins că era vorba despre grupări de extremă stânga, alţii, de extremă dreapta, iar alţii, despre grupări nici de dreapta, nici de stânga, ci de huligani şi de anarhişti profesionişti. Aşa, descurcaţi-vă cu asta! Este foarte dificil să te distanţezi, mai ales atunci când eşti un politician, bărbat sau femeie, care trebuie să ia o decizie imediată. Să apăs butonul sau nu?

Există totdeauna argumente pro şi contra. Marii politicieni sunt cei care văd lucrurile de la distanţă şi care aleg momentul potrivit, ca atunci când generalul de Gaulle a pronunţat termenul de „autodeterminare" – cu privire la Algeria –, ceea ce însemna, *grosso modo,* „independenţă". De Gaulle avea acest cuvânt pe vârful limbii de mai multe luni şi nu l-a spus la întâmplare sau oriunde: era fructul unei lungi reflecţii şi al unei decizii pe care o luase în prealabil, deşi poate nu îşi dădea seama de proporţii sau de ce avea să se întâmple între partizani şi adversarii Algeriei franceze, cum se spunea în epocă.

Ce s-a schimbat cel mai mult referitor la prostie, de la publicarea Dicţionarului *dumneavoastră, din anul 1965?*

Informaţia, cu siguranţă. Eu sunt ca toată lumea, din când în când intru pe YouTube şi privesc o serie de ştiri: sunt fake sau *reale?* Habar n-am. Vi se explică faptul că s-a rezolvat un mister anume, că sunt mulţi extratereştri în America, că guvernul american a ordonat distrugerea turnurilor din Manhattan... vă daţi seama! Ceea ce a lipsit cel mai mult, vreme de secole, informaţia, astăzi ne copleşeşte. Fără să mă întorc prea mult în timp, vă voi da exemplul bunicului meu, din satul meu natal, care nu ştia ce se petrecea

în Italia şi nu auzise vorbindu-se practic niciodată de Mussolini. în ziua de azi ştim totul numaidecât, fără verificare sau confirmare. Asta mă uimeşte cel mai tare. Şi poate atrage după sine prostii de proporţii uriaşe. Nu a fost nicicând mai dificil pentru oamenii politici: observaţi că, de multe ori, aceştia răspund prin „da" sau „nu".

Pentru că le si cerem să răspundă foarte repede!

Adevăratul om politic este cel care ar spune: „Lăsaţi-mi puţin timp la dispoziţie, să mă informez şi să reflectez asupra acestei probleme".

Cine ar îndrăzni să spună „nu ştiu", „deocamdată nu ştiu nimic"?

Unii o spun, din când în când. în orice caz, suntem inundaţi de o masă de informaţii, pe care nu mai ştim cum să le triem. Odată cu faimoasele B/g *Data,* aceste informaţii sunt totuşi adunate şi analizate, pentru a da altora informaţii despre noi, pe care nici noi înşine nu le cunoaştem! Publicitatea, banii se strecoară peste tot, trebuie să fim din ce în ce mai atenti. Acestea fiind zise, atunci când mi se aduce la cunoştinţă: „Se pare că aţi zis asta, că aţi făcut ailaltă", iar aceste lucruri nu sunt adevărate, răspund: „Dar sunteţi departe de adevăr! E mult mai rău de-atât!" Exagerez şi eu, astfel încât totul devine de necrezut.

Această abundenţă de prostii cauzată de informaţii nu ne-ar putea face, în cele din urmă, mai inteligenţi, incitându-ne tocmai să ne îndoim si mai mult? Fiind induşi în eroare de fake news, *nu am putea învăţa oare ce este prudenţa?*

Atunci când folosiţi persoana întâi plural, la ce parte din populaţie vă referiţi? Bănuiesc că la un număr foarte mic de oameni. În plus, o populaţie se reînnoieşte mereu. Am două fete, una de 55 de ani, cealaltă de 15. Sunt două lumi complet diferite! Nici măcar nu gândesc la fel. Ceea ce îi spun uneia nu îi spun neapărat şi celeilalte. De fapt, nici una nu mă ascultă!

Poate cred că spuneţi prostii...

Da, sau că ce spun eu e lipsit de interes. Posibil. Când concep o scenă dialogată, am nevoie să scriu neapărat de mână, cu săgeţi, cuvinte care pleacă în toate sensurile, pe care le scriu invers, pe care le tai... însă constat că scrisul de mână dispare. Nu mai putem urmări drumul care l-a condus pe un scriitor de la o formulare la alta. Pentru autorul care mai sunt uneori, există un lucru pe care calculatorul nu mi-l va putea oferi niciodată: ciorna, schiţa, atât de preţioase, pentru că vin din inconştient. Chiar dacă această ciornă poate fi stupidă, bineînţeles: inconştientul nu este neapărat inteligent.

Trăim epoca de aur a prostiei sau prostia este identică cu ea însăsi?

Liniştiţi-vă, prostia mai are multe zile de trăit! Dacă admitem, ca Luis Bunuel, că fiinţa umană are 60% părţi rele şi 40% părţi bune, prostia progresează, la fel şi violenţa. Dar dacă presupunem că există cât de cât un echilibru de 50/50, atunci, pentru a limita prostia, e nevoie de legi, de reglementare, de mod de viaţă, de organizare statală, de o societate. Asemenea probleme intervin zi de zi şi nu putem vreodată să le rezolvăm printr-un cuvânt sau dintr-o trăsătură de condei. Am auzit sloganul „Jos capitalismul!": asta nu spune nimic! Absolut nimic. Trebuie, mai întâi, definiţi termenii, ceea ce este foarte complicat, pentru că nimeni nu are acelaşi înţeles pentru cuvântul „capitalism". Putem da mii de

exemple similare, iar problema nu e de ieri, de azi. însă aceste lozinci se transmit cu o mare viteză, prin toate aparatele astea mici care ne umplu buzunarele, întrucât, da, lucrurile de genul acesta s-au schimbat. Trebuie să ne gândim mereu la ceea ce se ascunde în spatele cuvintelor pe care le auzim şi al lucrurilor pe care le vedem.

Răul şi prostia sunt veri?

Desigur. Dar există proşti foarte buni şi cumsecade. Răul hitlerist, sistematic este fără îndoială stupid. Este limitat, ştie că într-o zi va fi distrus de un rău poate şi mai mare decât el. A pretinde să domini lumea, excluzând şi exterminând o parte a populaţiei, pentru a impune un al treilea Reich, care să dureze 3 000 de ani, este o prostie cât casa! E prostia la ea acasă. Drama este că poporul cel mai civilizat de pe pământ s-a lăsat intoxicat de această prostie enormă. Trebuie să fim mereu în gardă, atâta tot. Să nu ne lăsăm duşi de val, de exemplu, atunci când răspundem la anumite întrebări prin telefon...

Interviu realizat de
Jean-Franţois Marmion

sa TRĂIM ÎN PACE CV PROSTIILE NOASTRE

Stacey Callahan

Profesoară de psihologie clinică şi psihopatologie
la Universitatea Toulouse 2 – Jean Jaures,
cercetătoare la Centrul de studii si cercetări
/
în psihopatologie şi psihologia sănătăţii (CERPPS)

împotriva prostiei,
chiar şi zeii luptă în
zadar.

Friedrich von Schiller

Prostia este inevitabilă, căci suntem cu toţii oameni. Prostiile noastre sunt produse proprii, la fel ca şi reacţiile în faţa lor.

Sinonimele cuvântului „prostie[11] sunt numeroase: nerozie, idioţenie, neghiobie, stupiditate, nătângie... Totuşi, numitorul lor comun este elementul inerent al erorii. Chiar şi prostia cea mai absurdă (o farsă, de exemplu) pe care i-o facem cuiva şi care nu este bine primită de acea persoană este recunoscută ca o greşeală. Dacă efectul umoristic aşteptat nu se obţine, e regretabil şi, în cele din urmă, actul în sine se dovedeşte a fi mai degrabă stupid. Aşadar, s-ar părea că sunt rare cazurile în care prostiile sunt realizate în cunoştinţă de cauză.

în căutarea acceptării necondiţionate de sine

Două lucruri sunt infinite: universul şi prostia umană...
însă nu sunt sigur de primul.

Albert Einstein

Cum să ne acceptăm, în ciuda imperfecţiunilor, a limitelor şi, evident, a prostiilor noastre? În psihologie, acceptarea este un concept foarte la modă. De exemplu, în meditaţia de tip mindfulness, individului i se recomandă pur şi simplu să ia în considerare fiecare experienţă a vieţii sale, fără să o judece. Sau, în abordarea terapeutică de tip „acceptare şi angajament[11] (psihoterapia ACT): terapeutul îl călăuzeşte pe pacient pe un drum de acceptare a elementelor care îi ridică probleme (lui, celorlalţi, mediului în care trăieşte) şi îl ajută, prin intermediul a diferite strategii, să dobândească o supleţe psihologic optimă.

În psihologie, acceptarea necondiţionată a propriei persoane a fost promovată de americanul Albert Ellis, în elaborarea psihoterapie! sale raţional-emotive şi comportamentale (REBT), precursoare a terapiilor cognitive[1]. El a fost inspirat de filosofii stoici (Epictet, Seneca), susţinători ai unei atitudini de acceptare generală, care să conducă la fericire. Observaţiile sale clinice i-au arătat că fiinţa umană posedă o tendinţă, deopotrivă înnăscută şi susţinută de educaţie (parentală sau de altă natură), de a se accepta... în măsura în care sunt îndeplinite o serie de condiţii, identitatea noastră se articulează doar în funcţie de propriile fapte. Or, o fiinţă umană este mult mai mult decât suma acţiunilor sale: „a face'' nu este deloc acelaşi lucru cu „a fi”. Albert Ellis demonstrează astfel că orice om posedă calităţi şi defecte (greu de diferenţiat uneori), dar că acţiunile şi trăsăturile unui individ nu pot să desluşească în mod satisfăcător „fiinţa" sa. Fiinţa nu este nici „bună”, nici „rea”, ci pur şi simplu este[CXXVII CXXVIII].

Plecând de la acest principiu, Ellis avansează posibilitatea de a se accepta în mod necondiţionat şi de a separa fiinţa de acţiunile sale. Faptele individului pot face obiectul unei valorizări, desigur, dar care nu ar trebui să fie extinsă la valoarea intrinsecă a acestuia. Albert Ellis defineşte această noţiune drept acceptare

---

CXXVII A. Ellis, *Reason and Emotion in Psychotherapy,* Citadel, 1994

CXXVIIIA. Ellis, R.A. Harper, *A Guide to Rational Living,* Wilshire Book Company, 1975

de sine necondiţionată (USA[CXXIX]).

Către compasiunea de sine

Diferenţa dintre geniu şi prostie este că geniul are limitele sale.

Albert Einstein

Aşadar, acceptarea de sine necondiţionată se bazează în mod clar pe valoarea pe care persoana o resimte pentru fiinţa sa, fără a-şi considera acţiunile ca fiind definitorii pentru propria identitate. În aceste condiţii, a face o prostie nu echivalează cu a fi un „prost”. Prostia provine din ce am trăit, nicidecum din ansamblul de date prin care ne identificăm. Chiar dacă putem accepta ideea că acţiunile noastre nu ne definesc ca persoană, a trăi experienţa de a fi făcut o „prostie[11] nu este plăcut. Totuşi, prostiile nevinovate se estompează repede sau, în cel mai rău caz, simţim o jenă trecătoare. În cel mai bun caz, putem să râdem *a posteriori...*

Pentru optimizarea acestui proces, este de dorit să adoptăm o atitudine de compasiune faţă de noi înşine sau de compasiune de sine[1]. Atunci când suntem dispuşi mai degrabă să manifestăm compasiune faţă de ceilalţi, compasiunea de sine, ca şi USA, devine ceva mai dificilă, dată fiind absenta unui model autentic în educaţia noastră.

Kristin Neff predă psihologia educaţiei la Universitatea din Texas, Austin, şi a identificat trei componente

CXXIX Unconditional Self-Acceptance

importante ale compasiunii de sine[CXXX] [CXXXI]. Mai întâi, conştiinţa deplină, care cunoaşte un mare succes în psihologia contemporana: această capacitate de a conştientiza experienţa proprie, la momentul potrivit, fără a judeca, se dovedeşte a fi foarte utilă în tratarea stărilor anxioase. Ea ne permite să luăm cunoştinţă de suferinţa noastră, dându-ne seama că este trecătoare. A doua componentă ne invită să ne recunoaştem umanitatea, precum şi conexiunea pe care o avem cu atâtea alte persoane care au trecut prin aceeaşi experienţă. Toate acestea ne îndeamnă să fim blânzi cu noi înşine, aşa cum am fi cu un prieten sau cu o rudă care ar trece prin momente dificile.

Realizând o legătură între acceptarea de sine necondiţionată şi compasiunea de sine, obţinem deci două elemente care ne consolidează rezilienţa împotriva prostiei. Acceptându-ne fără rezerve şi fără condiţii, compasiunea de sine devine cu atât mai uşor de pus în practică în viaţa noastră de zi cu zi.

Despre virtuţile scuzei

Scuzele sunt ca un parfum
scump; ele pot transforma
momentul cel mai neplăcut
într-un cadou minunat.

Margaret Lee Runbeck

Se ştie faptul că scuzele ajută la calmarea unei situaţii

CXXX C. Germer, *L'Autocompassion,* Odile Jacob, 2013
CXXXI K. Neff, *Self-Compassion,* William Morrow, 2015

tensionate, atunci când am făcut o prostie. Vărsăm vin roşu pe mocheta albă a gazdei noastre: iată o adevărată prostie care ne poate determina să regretăm profund, mergând de la jenă la culpabilitate. Insă scuzele prezentate numaidecât pot să facă pe toată lumea să se simtă mai în largul ei. Orice acţiune care dovedeşte prostia umană îsi găseste uşurarea prin exprimarea scuzelor.

Totuşi, să-ţi ceri scuze nu este o sarcină uşoară, ne arată psihologul american Harriet Goldhor Lerner[1]. Ea susţine că prezentarea scuzelor se dovedeşte a fi ceva potrivit atunci când ne regretăm faptele şi când dorim să le exprimăm sincer. La un nivel relativ uşor de suportat, putem să ne scuzăm şi atunci când am comis o prostie faţă de cineva (l-am împins, i-am vorbit într-un mod nepotrivit sau când provocăm pagube materiale, ca spargerea unui pahar, răsturnarea unei farfurii...). În acest caz, scuzele uşurează situaţia: ele ne permit nu numai să trăim acceptarea în mod autentic, dar şi să ne exprimăm părerea de rău faţă de celălalt.

Insă scuzele pentru greşeli mai grave sunt mai delicat de formulat. Uneori, ne simţim neputincioşi în prezentarea lor. A cere iertare poate ridica riscuri în relaţie. Totuşi, lipsa de manifestare se poate dovedi la fel de periculoasă! În orice caz, scuzele ne poartă pe un drum necunoscut şi greu de parcurs. Insă, dacă rămânem autentici faţă de noi înşine, ajungem să ne găsim drumul.

H.G. Lerner, *Why Won’t You Apologize?: Healing Betrayals and Everyday Hurts,* Touchstone, 2017

Când scuzele aduc prejudicii

O scuză este adezivul vieţii. >
Poate repara aproape orice.

Lynn Johnston

Cu toate acestea, este posibil ca scuzele noastre să nu îşi atingă ţinta: fie le-am formulat nepotrivit, fie interlocutorul nostru le refuză. În acest ultim caz, acceptarea trebuie din nou pusă în aplicare pentru a lua act de faptul că, deşi este o realitate dificil de îndurat, scuzele noastre nu vor fi întotdeauna acceptate.

Totuşi, pentru ca scuzele noastre să aibă toate şansele să îşi atingă scopul, trebuie să evităm să cădem în diferite capcane prezentate de Harriet Goldhor Lerner.

De exemplu, folosind o conjuncţie adversativă („dar”, „totuşi[11] etc.), este foarte posibil ca scuzele noastre să-şi rateze scopul („Îmi pare rău că am vărsat vin roşu pe mochetă, dar mocheta albă nu este potrivită pentru o petrecere[11]). O asemenea formulare a părerii de rău nu este altceva, în fond, decât un reproş deghizat în „scuză[11], ca şi formularea „Îmi pare rău dacă este atât de greu de acceptat ca se poate întâmpla să fii neîndemânatic şi să verşi vin uneori[11], lată o exprimare care îl acuză pe celălalt că nu a primit bine prostia noastră!

Scuzele noastre pot deveni inutile şi în cazul în care

interlocutorul ezită să le accepte, iar noi resimţim frustrare faţă de el („Am spus că îmi pare rău că am vărsat vinul! Ce să mai fac acum?[11]). E adevărat că nu mai sunt multe de făcut în acest caz, trebuie doar să îi lăsăm timp persoanei să-şi trăiască decepţia. Harriet Goldhor Lerner studiază şi alte maniere stângace de a prezenta scuze, însă subliniază ceea ce este mai important de reţinut: scuzele bine formulate sunt destinate celuilalt. Dacă ele se focalizează pe starea noastră de rău, şi-au ratat obiectivul.

Acceptarea propriilor prostii nu numai că ne permite să le depăşim, dar şi să învăţăm din ele: să ne acceptăm, să ne acordăm compasiune în aceste momente dureroase, să ne arătăm autenticitatea prin scuze sincere şi îndreptate spre celălalt. Cine şi-ar fi imaginat că există atâtea avantaje legate de prostie?

DINCOLO DE RUŞINE

Prostia face parte din darurile lui Dumnezeu, dar nu trebuie să facem abuz de ea.

Papa loan Paul al ll-lea în

studiile sale despre puterea vulnerabilităţii[1], Brene Brown, de la Universitatea din Houston, abordează diferenţa dintre jenă, vinovăţie şi ruşine, reacţii tipice faţă de propriile prostii. Evocând jena, am observat deja că este, deseori, o experienţă tranzitorie şi de scurtă durată. Odată trecută, ea se transformă într-o amintire care, de cele mai multe ori, ne face să râdem de propria prostie.

Culpabilitatea scoate în relief o trăire ceva mai dificilă, pentru că implică o greşeală faţă de altă persoană. Nu dorim să le facem rău celorlalţi, dar prostiile noastre pot produce acest efect: vinovăţia ne ajută să recunoaştem că am comis o abatere şi ne împiedică să o repetăm. Prin urmare, jena şi culpabilitatea sunt reacţii relativ adecvate.

în schimb, ruşinea se manifestă ca urmare a unei experienţe neplăcute, toxice şi greu de depăşit, chiar traumatice. Ruşinea nu numai că nu este uşor de îndurat (la nivel emoţional, cognitiv şi fiziologic), dar poate cauza şi răni serioase amorului nostru propriu. Prin urmele negative pe care le lasă, ruşinea se perpetuează. Brene Brown a remarcat faptul că indivizii cei mai adaptaţi dau totuşi dovadă de „rezilienţă" în fata ruşinii. Această rezistentă se divide în mai multe elemente, dintre care cel mai important ar fi acela de a te cunoaşte suficient de bine pentru a ocoli în anumite situaţii acest sentiment (reperând declanşatorii personali ai ruşinii). Luciditatea pe care o manifestăm în astfel de situaţii se alătură capacităţii de acceptare: făcând faţă vulnerabilităţii la ruşine, suntem deja pe drumul acceptării slăbiciunilor şi erorilor noastre.

S.C.

B. Brown, *Curajul de a fi vulnerabil.* Curtea Veche Publishing, 2016

Acceptarea de sine necondiţionată

Ideea de a se accepta pe sine în mod necondiţionat poate intra în contradicţie cu convingerile profunde, într-atât de mare este tendinţa de a asimila valoarea propriilor performanţe şi a noastră ca fiinţă umană. De altfel, acceptarea de sine necondiţionată (USA) este confundată uneori în mod greşit cu stima de sine, care, potrivit definiţiei originale, se bazează în mod semnificativ pe noţiunea de performanţă şi se arată a fi foarte instabilă în timp[1]. Or, în ciuda tuturor eforturilor, cele mai bune rezultate pe care le avem nu pot decât să se dovedească, mai devreme sau mai târziu, insuficiente... în afară de aceasta, USA se poate confunda şi cu o atitudine de resemnare, de pasivitate, de complezenţă, de egoism pur sau chiar de descurajare faţă de obiectivele noastre importante. Totuşi, USA nu recomandă să ne negăm deficienţele, ci, din contră, să le acceptăm pur şi simplu, să învăţăm de pe urma lor şi să decidem să mergem înainte, evoluând şi păstrând o atitudine binevoitoare de acceptare necondiţionată a propriei fiinţe.

S.C.

H. Chabrol, A. Rousseau, S. Callahan, „Preliminary results of a scale assessing instability of self-esteem", *Canadian Journal of Behavioural Science! Revue canadienne des sciences du comportement,* 38 (2), pp. 136-141, 2006

PROSTIA ESTE ZDOMOTDI DE FOND AI ÎNŢELEPCIUNII

*

întâlnire cu Tobie Nathan

Profesor onorific de psihologie
la Universitatea Paris VIII Vincennes- Saint-Denis,
scriitor şi diplomat

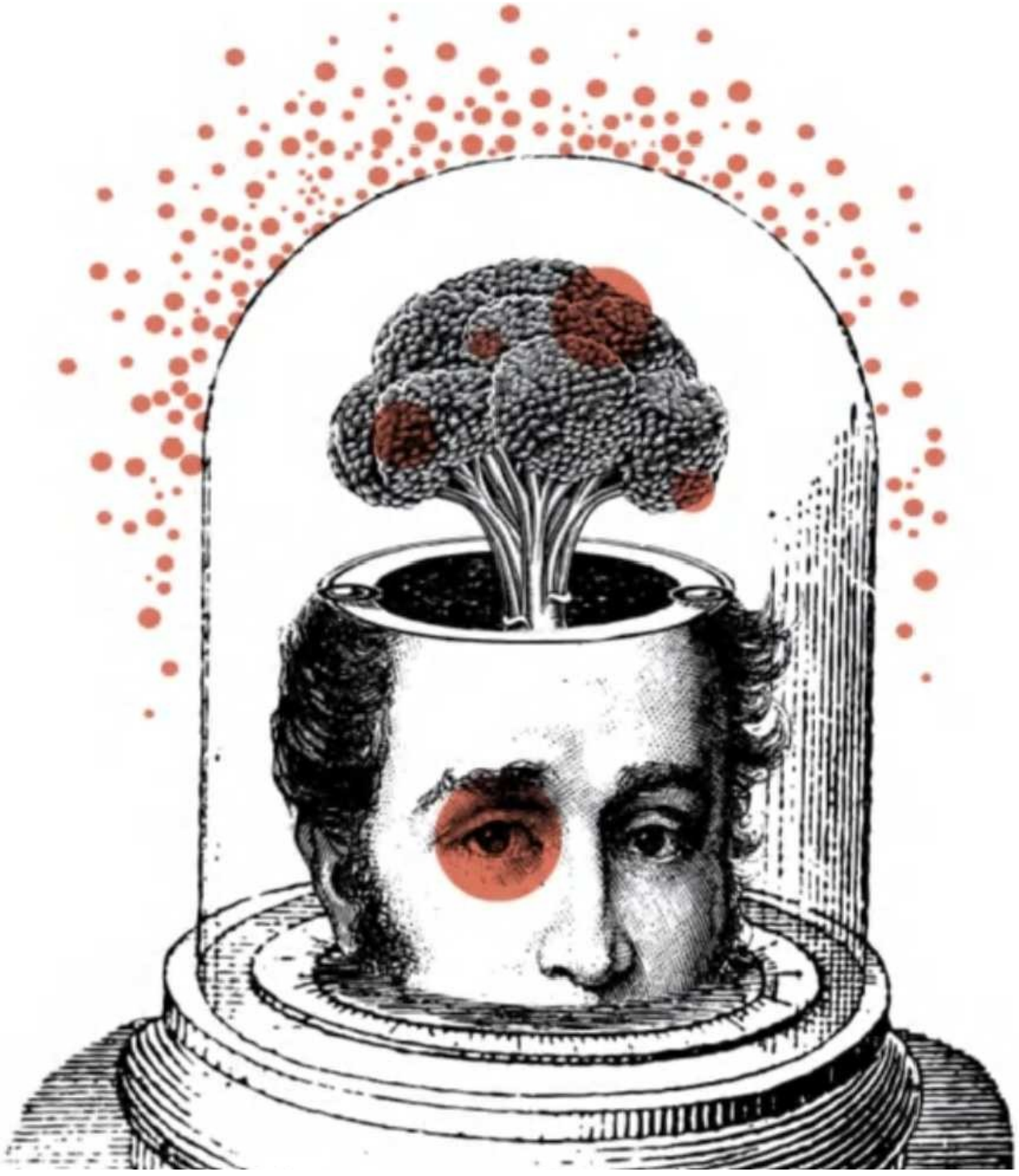

Prostia diferă de la o cultură la alta?

Cultura serveşte tocmai la prezervarea prostiei, conferind unui număr cât mai mare de oameni idei complexe, într-un fel de filosofie împărtăşită. Cu cât eşti mai cultivat, cu atât ai acces la idei mai complicate, chiar dacă eşti prost: te protejezi pe tine însuţi de propria prostie.

Dar putemfi percepuţi drept proşti într-o cultură si în alta nu?

Nu sunt sigur de acest lucru. Prostia se vede, fie într-o discuţie, fie în plăsmuirea unui lucru: o carte, un instrument, muzica... Prostia se regăseşte în faptele în care se observă insuficienţa intelectuală şi, cu cât acţiunile sunt organizate mai bine din punct de vedere cultural, cu atât rişti mai puţin să îţi arăţi prostia. De exemplu, la universitate, majoritatea filosofilor nu fac niciodată filosofie, ci doar istoria filosofici: „Platon a spus asta, Descartes a declarat ailaltă..." Nu auzi vreodată: „Eu zic aşa". în caz contrar, şi-ar arăta prostia. Istoria filosofici le serveşte la disimularea propriei inaptitudini intelectuale.

Un prost poate aţiona într-un mod mascat, ascunzându-se în spatele culturii celorlalţi?

Un prostînaintează tottimpul sub o aparenţă înşelătoare. Cu cât eşti mai prost, cu atât îţi doreşti să demonstrezi că nu eşti asa, e o chestiune de mândrie. Aşadar, cauţi instrumente care să îţi permită acest lucru, în altă parte, peste tot. Este formidabil. Lacan spunea că, atunci când se psihanalizează proşti, aceştia devin răi, pentru că încep să îşi conştientizeze carenţele. Este una dintre puţinele opinii ale lui Lacan care să fie pertinentă şi interesantă!

Psihologilor li se întâmplă să spună prostii?

Şi încă cum! M-am supus unor valuri de psihologie... Când eram deja student, am participat la un studiu în cadrul căruia ni se injectau 5 mililitri de alcool etilic în vene. Fiind uşor chercheliţi, preferam femeile cu sâni mari, lată, aşadar, ipoteza cercetătorilor era demonstrată. Vă asigur că era vorba despre o cercetare universitară, publicată în *Bulletin de psychologie.* Cam aşa arăta prostia care i-a preocupat pe psihologi vreme de 50 de ani şi care îi obsedează şi astăzi: pasiunea pentru măsură. Şi cum trebuia cântărit ceva cu orice preţ, se măsura apetenţa bărbaţilor pentru femei, în funcţie de concentraţia de alcool în sânge. Nu e nevoie de vreo examinare amănunţită pentru a trage asemenea concluzii! Am impresia că am ieşit un pic din această prostie, dar cu greu. Iar dacă nu măsurăm diverse lucruri, la ce e bună psihologia? Ei bine, avem o problemă... Pentru că atunci suntem obligaţi să avem idei şi treburile se complică şi se va vedea că suntem proşti. în spatele măsurii, se observă mai puţin. Un adevărat blestem pentru psihologie!

Neuroştiinţele perenizează acest tip de prostie?

La început, neuroştiinţele au adus puţină inteligenţă şi originalitate în psihologie, atunci când materialismul absolut avea câştig de cauză, ceea ce era surprinzător. Ar fi trebuit urmărită această pistă, dar oamenii de ştiinţă nu au avut curajul să o facă. Neuroştiinţele s-au fragmentat şi au revenit la obiceiul obiectivităţii. însă aşa se întâmplă tottimpul în ştiinţe: după o mare descoperire care aduce cu sine o dinamică de 10-20 de ani, ucrurile îşi pierd suflul, în avantajul unor patroni care vor să aibă o situaţie bună: atunci, gata, s-a terminat, nu mai poate fi vorba de creaţie. Pe câtă vreme creaţia este non-prostia. Când a avut loc ultima descoperire în domeniul psihologiei? Acum vreo 70 de ani.

În linii mari, aveţi impresia că trăim epoca de aur a prostiei sau aceasta se menţine la acelaşi nivel?

Dacă faceţi să dispară posibilitatea erudiţiei şi a marilor idei complexe, ca religia, textele sacre, ritualurile tradiţionale ale popoarelor, atunci prostia iese în relief. în epoca noastră, renunţând la filosofiile comune, oamenii au fost constrânşi să îşi expună mai intens prostiile. Nu sunt mai mulţi proşti ca înainte, sunt poate chiar mai puţini, însă acum se văd mai bine.

Fără erudiţie şi fără jargon, prostia e dezgolită? O formulare impecabilă! Nici că aş fi putut găsi una mai bună!

Ei bine, în acest moment practicăm maieutica! Dar care ar fi cel mai bun mijloc de a combate prostia?

Nu există aşa ceva. Dar de ce doriţi să combateţi prostia? Trebuie să te ascunzi de proşti, atâta tot. Eu am încercat cât de cât la universitate, unde prosperă jargonul proştilor. Sunt un naiv. E adevărat! De altfel, se şi vede... Am crezut că universitatea era cu adevărat destinată cercetării şi învăţământului. Tocmai de aceea m-am angajat acolo. Am văzut consecinţele: o catastrofă. Dacă vrei

să rezişti în mediul universitar, trebuie să te ascunzi. De îndată ce apari, devii o ţintă. Proştii nu îi tolerează pe cei care nu sunt proşti. Poate că şi eu sunt, dar ei cred contrariul, aşa că nu îmi dau pace.

Scrieţi totuşi destul de multe cărţi, nu este asta o metodă potrivită de disimulare?!...

Nu e acelaşi lucru ca atunci când asisti la un consiliu de / / administraţie al universităţii sau la unul ştiinţific. Pentru ⁄ ⁄ II că acolo este îngrozitor: un oraş de vânători, mult mai puţin elaborat.

Dumneavoastră vi s-a spune întâmplat să sau să faceţi prostii pe care le-aţi regretat mult timp după aceea?

Greşeli, da. Dar greşelile sunt oare prostii? A face o pros- tieînseamnă a persista în eroare. M-am confruntat adesea cu criticile colegilor mei. în acest caz, îţi recunoşti vinovăţia: „M-am înşelat. Psihanaliza este o invenţie genială, cea mai mare. *Mea culpa* pentru ce am spus". Dar e complicat, pentru că trebuie totuşi să ieşi cu faţa curată. Sau poţi să persişti în greşeală... şi atunci eşti luat de prost. Unii dintre colegii mei mai în vârstă au încercat să combine psihanaliza cu marxismul. Dacă continui astăzi să te menţii într-o asemenea paradigmă, ţinând cont că s-a demonstrat că psihanaliza a sucombat şi că marxismul este o catastrofă pe plan politic, ei, bine, se poate spune că eşti un prost. Eu am rămas neclintitîn fiinţa mea, am continuat să fac etnopsihiatrie. Nu ştiu încă dacă a fost o greşeală.

Care sunt cele mai aspre prostii care vi s-au reproşat cu privire la etnopsihiatrie?

Totul a început cu maestrul meu, Georges Devereux. El însuşi mi-a reproşat interesul pentru şamanism: „Şamanii sunttoţi nişte psihotici! Nişte mari bolnavi! Nu-i cunoşti!" Eu găseam că tehnicile lor erau foarte interesate, ca şi filosofia pe care o vehiculau. Am considerat tot timpul că avem multe de învăţat din

punct de vedere terapeutic de pe urma tehnicilor tradiţionale. întrucât sunt procedee adevărate, de ce să nu le împrumutăm, să le adoptăm şi să le aplicăm noi înşine? Cu condiţia să le înţelegem... Mi s-a reproşat multă vreme acest lucru. Nu mi s-a spus că sunt un prost, ci că dădeam dovadă de perversitate pentru a menţine oamenii în înapoierea lor, ca şi cum aş fi avut un interes personal! Acum, nimeni nu îmi mai impută acest lucru. Lumea si-a dat seama că cei care vin din altă /
parte nu au nevoie de noi pentru a-şi apăra gândirea, se descurcă foarte bine şi singuri. Suntem obligaţi să trăim într-o lume în care alte culturi nu au acelaşi mod de reflec- /
ţie ca al nostru. E dificil, dar aşa trebuie să se întâmple.

în ziua de azi, prostia are terenuri noi dejoacă?

Am fost unul dintre militantii cei mai entuziaşti în favoarea democraţiei reale, directe. în fine, ea există! Pe reţelele de socializare. Aici poporul beneficiază de dreptul la cuvânt ca oricine altcineva. Dacă eşti pe Twitter ai exact acelaşi grad de intervenţie ca Emmanuel Macron, chiar dacă cu mai puţini followeri. Poţi să i te adresezi, şi el la fel. Mie nu îmi vorbeşte niciodată, dar, în principiu, este posibil. Nu ne-am imaginat că, punând în practică această democraţie directă, vom face să apară prostia a peste trei sferturi dintre utilizatorii săi! Acesta este nivelul. Avem de ce să fim consternaţi...

/

Democraţia directă nu pune în lumină potenţialul de inteligenţă al oamenilor?

Deloc. Este o mare problemă. Prin urmare, trebuie să ne întoarcem la munca de teren, să educăm, să instruim, să antrenăm întru creativitate, să ajutăm la descoperirea judecăţilor complicate şi să insuflăm dorinţa de continuare a acţiunilor începute de alţii, cu idei noi. Asta este ceea ce ar trebui să facă un profesor, în mod normal. Nu trebuie să ne dăm bătuti din cauza reţelelor de sociali- / /

zare, ci din contră!

Dar dacă, la urma urmelor, oamenii nu au chef să devină inteligenţi? Dacă isi doresc să reacţioneze rapid, emoţional, indiferent de problemă, ca apoi să treacă la altceva?

Psihologii garantează deseori lenea, potrivit căreia este de ajuns să laşi sentimentul să se exprime. O emoţie este, de fapt, inteligenţă compactată. Cu cât eşti mai inteligent, cu atât eşti mai capabil de emoţii complexe. Trebuie să încetăm de a mai opune emoţia inteligenţei. Cine îşi foloseşte inteligenţa dă dovadă de reacţii afective mai complicate decât cineva care nu face uz de ea. Antrenaţi-vă inteligenţa! Nu spun asta pentru dumneavoastră... E o lozincă.

Aveţi vreo şansă de a fi ascultat?

Nici una. Şi e păcat, odinioară exista un gust pentru jocul de şah, un adevărat sport intelectual, o disciplină prezentă la Jocurile Olimpice, lucru care ne demonstrează că ne putem antrena inteligenţa, ca pe muşchi. Este vorba despre confruntarea cu moartea: „mat" din „şah mat", care înseamnă „este mort" în limba arabă. Numai moartea dispunea de cunoaşterea deplină a tuturor posibilităţilor de joc. Din nefericire, la ora actuală se întâmplă la fel cu computerele. Dacă moartea nu este singura care deţine adevărul, jocul devine caduc. Multă vreme s-a crezut că este inepuizabil, dar, din păcate, nu îl mai putem juca! Este o catastrofă pe care ne-a lăsat-o moştenire secolul XX. în orice caz, nu noi suntem cei inteligenţi, ci uneltele pe care le meşterim. Ele ne obligă să ne gândim la diverse lucruri. Am fabricat o limbă, care ne obligă să gândim: limba este mai inteligentă decât noi. Nu există inteligenţă abstractă, indiferent de ce vă spun cognitiviştii. E fals, e o gogoaşă! De altfel, ei înşişi sunt tributari instrumentelor pe care le fabrică... Pentru a măsura. Este normal, e logic ca, la un moment dat, ustensilele noastre

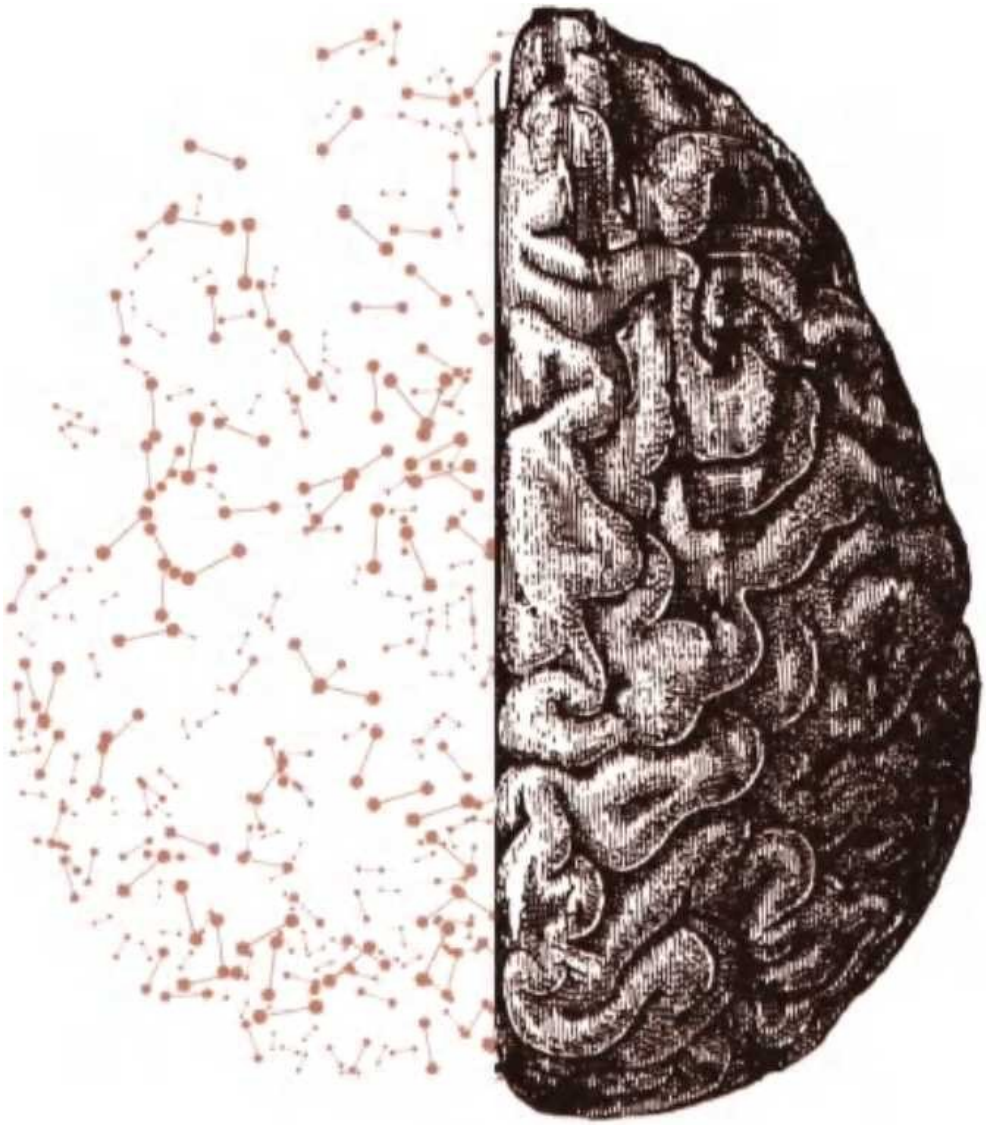

să devină mai deştepte ca noi. Ideea este să rămânem în competiţie cu ele. Suntem pe un parcurs pe care îl urmăm din zorii umanităţii. Noi încă mai mergem, dar nu ştiu pentru cât timp.

Putem reveni la prostia care funcţionează în avantajul nostru? întrucât nu avem altă soluţie decât să ne ascundem de proşti, nu să îi schimbăm, putem lua act de existenţa lor şi să le mulţumim pentru ceva anume?

Până la urmă, datorită lor putem învăţa înţelepciunea: aceea de a ne ascunde, de a fi răbdători, indulgenţi, toleranţi...

Sunt de acord cu dumneavoastră. Am predat timp de 40 de ani, până mi s-a spus că sunt prea bătrân (în Franţa, după o anumită vârstă, nu mai ai dreptul să aredai, deşi învăţământul e singurul domeniu în care aătrânii sunt utili). La început, te confrunţi cu oameni care fie te iau drept un guru (cea ce este o catastrofă, un mod de a te îngropa), fie te contestă. în tinereţe, eşti mai dinamic, dar si mai nerăbdător, nu îti convine că oame- nii nu înţeleg. Eşti nervos, furios, încerci să convingi cu orice preţ. De-a lungul vremii, e adevărat, am început să am parte de răbdare şi de un fel de simpatie pentru banalitatea lumii. îmi spun că în muzică este nevoie de un fond pentru ca melodia să apară. în aceeaşi măsură, prostia nu e altceva decât un zgomot de fond care îţi permite să capeţi un pic de înţelepciune.

Interviu realizat de
Jean-Franşois
Marmion

CONTRIBUŢII

Dan Ariely

Titularul catedrei de Economie comportamentală „Alfred P. Sloan” de la MIT (Cambridge, Massachusetts), este autorul cărţilor *Iraţional în mod previzibil* (Publica, 2010) şi *Adevărul (cinstit) despre necinste* (Publica, 2012).

Brigitte Axelrad

Profesoară onorifică de filosofie şi psihosociologie, este autoarea cărţii *Les Ravages des faux souvenirs ou la memoire manipulee* (Book-e-book, 2010). Membră în Observatorul zetetic din Grenoble si a comitetului de redacţie > > al *Science et pseudosciences,* editată de Asociaţia franceză pentru informaţie ştiinţifică, în care > » > publică articole.

Laurent Begue

Membru senior al Institutului Universitar din Franţa si direc- » > torul Casei Ştiinţelor Omului — > > Alpes. A publicat *Psychologic du bien et du mal* (Odile Jacob, 2011), *Trăite de psychologic sociale* (De Boeck, 2013) şi *LAgression humaine* (Dunod, 2015)-

Claudie Bert

Jurnalist ştiinţific, specializată în stiinte socioumane.

Stacey Callahan

Profesoară de psihologie clinică şi psihopatologie la Universitatea Toulouse 2 — Jean Jaures, cercetă- toare la Centrul de studii si cerce- > ţări în psihopatologie şi psihologia sănătăţii. A publicat *Les Therapies comportementales et cognitives. Fondements theoriques et applications cliniques* (Dunod, 2016), *Ces- sez de vous deprecieri Se liberer du syndrome de l’imposteur* (împreună cu K. Chassangre, Dunod, 2017) şi *Mecanismes de defense et coping* (împreună cu H. Chabrol, ediţia a 111-a, Dunod, 2018).

Jean-Claude Carriere

Scriitor (Ăc *Retour de Martin Guerre, La*

Controverse de Valladolid, Le Cercle des menteurs, Croire...), scenarist pentru Pierre Etaix, Louis Malle, Luis Bunuel, Milos Forman şi alţii, a publicat în colaborare cu Guy Bechtel *Dicti- onnaire de la betise et des erreurs de jugement* (Robert Laffonr, 1965)-

Serge Ciccotti

Doctor în psihologie, psiholog şi cercetător asociat la Univer- >

sitatea Bretagne-Sud. Autor a numeroase volume de popularizare a psihologiei, printre care *Quand tu nages dans le bonheur, ya toujours un abrutipour tesortir de I'eau* (Dunod, 2018).

Jean Cottraux

Psihiatru onorific, fost profesor la Universitatea Lyon 1, membru ,

fondator al Academiei de Terapie Cognitivă din Philadelphia, a publicat *La Repetition des scenarios de vie, A chacun sa creativite. Einstein, Mozart, Picasso... et nous* şi *Tons narcissiques* (Odile Jacob, 2001,2010,2017).

Boris Cyrulnik

Neuropsihiatru şi director de educaţie la Universitatea din Toulon, a publicat numeroase lucrări, printre care *Un merveilleux malheur, Ivres paradis, bonheurs hero'iques, Les Ames blessees* (Odile Jacob, 1999,2014,2016), *Psihoterapia lui Dumnezeu* (Litera, 2018), *Iubirea care ne vindecă* (Litera, 2019).

Antonio Damasio

Profesor de neurostiinte, neurolo-

> »

gie, psihologie şi filosofic, director al Institutului Creierului si Creări- virării, la Universitatea din Califor- »

nia de Sud, Los Angeles, a publicat *Eroarea lui Descartes* (Humanitas, 2005) şi *L'Ordre etrange des choses* (Odile Jacob, 2017).

Sebastian Dieguez

Neuropsiholog şi cercetător în cadrul Laboratorului pentru Ştiinţe Cognitive şi Neurologice, Departamentul de medicină al Universităţii din Fribourg, Elveţia, a publicat *Manx d'artistes: ce que cachent les*

oeuvres (Belin, 2010), şi *Total bullshit! Aux sources de lapostverite* (Puf, 2018).

Jean-Francois Dottier

Fondatorul si directorul revistei > *Sciences Humaines.*

Ewa Drozda-Senkowska

Profesor de psihologie socială la Universitatea Paris Descartes, a coordonat volumul *Les Pieges du raisonnement. Comment nous nous trompons en croyant avoir raison* (Retz, 1997) şi *Menaces sociales et environnementales: repenser la societe des risques* (în colaborare cu V Bonnot şi S. Caillaud, PUR, 2017).

Pascal Engel

Filosof şi director de cercetare la Şcoala Superioasă de Înalte Studii în Stiinte Sociale, autorul volume- lor *La Norme du vrai, Philosophie et psychologic* (Gallimard, 1989 şi 1996), *La Dispute* (Minuit, 1997) şi *Les Lois de l'esprit. Julien Benda ou la raison* (Ithaque, 2012).

Howard Gardner

Profesor de ştiinţe cognitive şi ştiinţele educaţiei la Harvard Graduate School of Education. Ca psiholog, a formulat teoria inteligenţelor multiple. Foarte influent în domeniul educaţiei, a obţinut premiul Grawemeyer în anul 1990. A mai publicat, printre altele: *Five Minds for the Future* (Harvard Business Press, 2007) si *The Unschooled Mind: How Children Think and How Schools Should Teach* (Basic Books, 2011).

Nicolas Gauvrit

Psiholog şi matematician, profesor de matematică la ESPE Lille-Nord-de-France si membru în cadrul laboratorului de Cogni- ţie Umană şi Artificială. A publicat *LesSurdoues ordinaires* (Puf, 2014).

Alison Gopnik

Profesor de psihologie şi filosofie la Universitatea din California, Berkeley, a publicat *The Philosophical Baby* (Picador, 2010) şi *How Babies Think* (împreună cu A. Meltzoff

şi P Kuhl, Orion Publishing Group, 2001).

Ryan Holiday
Fost director de marketing în cadrul American Apparel, cronicar la *New York Observer,* a publicat, până la vârsta de 28 de ani, trei bestselleruri despre strategiile de marketing şi de dezvoltare personală: *Growth Hacker Marketing* (Portfolio Penguin, 2014), *The Obstacle Is The Way* (Profile Books, 2014) şi *Crede-mă, te mint! Confesiunile unui manipulator media* (Act şi Politon, 2019).

Aaron James
Profesor de filosofie la Universitatea din California de Sud, Irvine, a publicat *Assholes: A Theory* (Doubleday, 2012) şi *Assholes: A Theory of Donald Trump* (Doubleday/ Penguin Random House, 2016).

Francois Jost
Profesor onorific la Sorbona Nouă – Paris 3, fondator şi director onorific al Centrului de Studii asupra imaginilor şi sunetelor mediatice. A publicat peste 25 de volume, printre care *L'Em- pire du loft* (La Dispute edireurs, 2002), *Le Culte du banal* (CNRS editions, 2007) şi *La Mechan- cete a l’ere numericpue* (CNRS editions, 2018).

Daniel Kahneman
Profesor onorific de psihologie la Universitatea Princeton, obţine Premiul Nobel pentru Economie, în anul 2002, pentru studiile cu privire la judecăţi şi la luarea de decizii, realizare în colaborare cu Amos Tversky. Este autorul lucrării *Gândire rapidă, gândire lentă* (Publica, 2012).

Pierre Lemarquis
Neurolog şi eseist, a publicat *Serenade pour un cerneau musi- cien, L'Empathie esthetique, entre Mozart et Michel-Ange* şi *Portrait du cerneau en artiste* (Odile Jacob, 2009, 2015,2014).

Jean-Franţois Marmion
Psiholog şi redactor-şef al revistei *Le Cercle Psy.*

Patrick Moreau

Profesor de literatură Ia colegiul Ahuntsic din Montreal, redac- tor-şef al revistei *Argument,* a publicat *Pourquoi nos enfants sortent-ils de l'ecole ignoranţi?* (Boreal, 2008) şi *Ces mots quipementâ notreplace. Petits echantillons de cette novlangue qui nous aliene* (Liber, 2017).

Edgar Morin
Sociolog şi filosof, este autorul a numeroase cărţi, printre care *Pour une crisologie* (L'Herne, 2016), *Ecologiser l'Homme* (Lemieux Editeur, 2016), *Connaissance, ignorance, mystere* (Fayard, 2017).

Tobie Nathan
Profesor onorific de psihologie la Universitatea Paris Vili Vincennes-Saint-Denis, specialist în etnopsihiatrie, scriitor şi diplomat, a publicat numeroase lucrări, printre care *Ethno-ro- man* (Grasser, 2012), Az *Folie des autres* (Dunod, 2013), *Les Ames errantes* (L'lconoclaste, 2017).

Delphine Oudiette
Cercetătoare la Institutul pentru studiul creierului şi al măduvei > spinării, în cadrul echipei „Motivaţie, creier şi comportament", este preocupată de rolul somnului si al viselor în cadrul funcţii- > ' lor cognitive, cum ar fi memoria şi creativitatea. A publicat *Comment dormons-nous?* (împreună cu 1. Arnulf, Le Pommier, 2008).

Emmanuelle Piquet
Una dintre reprezentantele terapiei scurte şi strategice de la Şcoala de la Palo Alto. Este prima femeie care a imaginat o strategie de intervenţie în cazul hărţuirii şcolare » > > aplicând teoriile Şcolii de la Palo Alto. A înfiinţat centrele Chagrin Scolaire şi A 180° (în Franţa, Elveţia şi Belgia).

Pierre de Senarclens
Profesor onorific de relaţii interna- tionale la Universitatea din Lau- > sanne, autor a numeroase studii de istoria ideilor, istorie si socio- logia relaţiilor internaţionale contemporane, printre care *Mondia- lisation, souverainete et theorie des relations internationales* (Armand Colin, 1998),

L'Humanitaire en catastrophe (Presses de Sciences Po, 1999), *Critique de la mondialisation* (Presses de Sciences Po, 2003) şi *Nations et nationalismes* (Sciences humaines, 2018).

Yves-Alexandre Thalmann

Doctor în ştiinţe naturale, profesor de psihologie la Colegiul Saint-Michel din Fribourg, Elveţia. Este autorul lucrărilor *Pen- > see positive 2.0* (La Source Vive, 2015), *Apprenez a conduire votre cerveau* (Jouvence, 2016), *On a toujours une seconde chance d'etre heureux* (Odile Jacob, 2018) şi *Pourquoi les gents intelligents prennent-ils aussi des decisions stupides?* (Mardaga, 2018).

lity. Fact or fiction?[11], *Psychological Bulletin,* 82, 213-225, 1975

J. Kruger, D. Dunning, „Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing Ones Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments'[4], *Journal oj Personality and Social Psychology, 77(6):* 1121—1134, 1999

S.J. Heine, S. Kitayama şi D.R. Lehman, „Cultural differences in selfevaluation: Japanese readily accept negative self relevant information[1]', *Journal of Cross-Cultural Psychology,* 32, 434-443, 2001

E.R. Greenglass şi J. Julkunen, „Cynical Distrust Scale", *Personality and Individual Differences,* 1989

L. Ross, „The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process[44], *Advances in Experimental Social Psychology,* vol. 10, pp. 173-220,1977

Din latină, *cunnus {vulvă)* însenina, la origine, organul sexual feminin; în sens figurat, desemnează o persoană stupidă, naivă sau dezagreabilă *{prost),* (n. red.)

De ce nu a fost comparată cu mătăsoasa moluscă *{molluscus-, mollis,* în latină, însemnând *moale) pinna nobilis {pinna* însemnând *bivalv),* producătoare de mătase marină, unul dintre cele mai râvnite materiale din lume? Şi, în limba franceză, în loc de expresia „c'est une connerie" („e o prostie[44]), s-ar fi folosit „c'est une pinnerie[44]. (n. red.) „J'aime les films *cons?*

„Quelle *connerie" {connerie,* derivat din cuvântul *con* + sufixul *-erie.* (n. red.)

„C'est *con?*
„C'est un *con?*
„C'est un *salaud?*
Connerie
Lat. *cunnus {vulvă)*